

T.C.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**ERZURUM İLİ OLTU İLÇESİNİN KENTSEL GELİŞİMİ ÜZERİNE BİR
İNCELEME (M.Ö. 4. YÜZYIL – 1923)**

YUNUS EMRE DURMAZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MİMARLIK ANABİLİM DALI

Tez Danışmanı: DR. ÖĞR. ÜYESİ ESİN BENİAN

EDİRNE-2020

Yunus Emre DURMAZ'ın hazırladığı “Erzurum İli Oltu ilçesinin Kentsel Gelişimi Üzerine Bir İnceleme (M.Ö. 4. Yüzyıl-1923)” başlıklı bu tez, tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından Mimarlık Anabilim Dalında bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri (Ünvan, Ad, Soyad):

İmza

Dr. Öğr. Üyesi Esin BENİAN

.....

Prof. Dr. H. Burcu ÖZGÜVEN

.....

Dr. Öğr. Üyesi H. Çiğdem ZAĞRA

.....

Tez Savunma Tarihi: 22/07/2020

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylarım.

İmza

Dr. Öğr. Üyesi Esin BENİAN
Tez Danışmanı

.....

Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü onayı

Prof. Dr. Murat YURTCAN
Fen Bilimleri Enstitüsü Müdürü

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

MİMARLIK ANABİLİM DALI YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

DOĞRULUK BEYANI

Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında, tüm verilerin bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini, kullanılan verilerde tahrifat yapılmadığını, tezin akademik ve etik kurallara uygun olarak yazıldığını, kullanılan tüm literatür bilgilerinin bilimsel normlara uygun bir şekilde kaynak gösterilerek ilgili tezde yer aldığını ve bu tezin tamamı ya da herhangi bir bölümünün daha önceden Trakya Üniversitesi ya da farklı bir üniversitede tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

10 /08 / 2020

Yunus Emre Durmaz

Yüksek Lisans Tezi

Erzurum İli Oltu İlçesinin Kentsel Gelişimi Üzerine Bir İnceleme (M.Ö. 4. Yüzyıl – 1923)

Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü

Mimarlık Anabilim Dalı

ÖZET

Doğu Anadolu Bölgesi'nin önemli yerleşimlerinden biri olan Erzurum ili Oltu ilçesinin geçmişi Urartulara kadar uzanmaktadır. Tarihsel süreçte Selçuklular, Gürcüler, Osmanlılar ve Ruslar gibi farklı kültürlerle ve medeniyetlere ev sahipliği yapmış olması da kentin öneminin artmasında ve gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Ancak farklı dönemlerin ve kültürlerin birer göstergesi olan sınırlı sayıdaki tarihi yapı günümüze ulaşabilmiştir. Günümüze ulaşan yapıların da yeterince korunamadıkları ve kent yaşamına kazandırılmadıkları görülmektedir. Çalışmamızda ki amaç, Oltu'nun M.Ö. 4. yüzyıldan Cumhuriyet dönemine kadar uzanan süreçteki kentsel gelişimini incelemektir. Çalışma, beş bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde, çalışmanın amacı, kapsamı ve yöntemi belirtilmiştir. İkinci bölümde, Oltu'nun konumu, fiziki ve coğrafi özellikleri, tarihsel gelişimi ve stratejik önemi ele alınmıştır. Üçüncü bölümde, Oltu'da günümüze ulaşan ve ulaşamayan yapıların konumu, tarihsel gelişimi ve mimari özellikleri detaylı bir şekilde incelenmiştir. Dördüncü bölümde Oltu'nun M.Ö. 4. yüzyıldan Cumhuriyet Dönemi'ne kadar uzanan süreçteki gelişimi ve değişimi ele alınmıştır. Beşinci bölüm ise sonuç ve değerlendirmeden oluşmaktadır.

Yıl : 2020

Sayfa Sayısı : 159

Anahtar Kelimeler : Kentsel Gelişim, Oltu Kalesi, Arslan Paşa Külliyesi, Oltu Kilisesi

Master's Thesis

A Study on the Urban Development of Oltu District of Erzurum Province (B.C. 4.
Century – 1923)

Trakya University Institute of Natural Science

Department of Architecture

ABSTRACT

One of the most important settlements in the Eastern Anatolia Region, the Oltu District of Erzurum province dates back to the Urartians. The fact that it hosted different cultures and civilizations such as Seljuks, Georgians, Ottomans and Russians in the historical process also played a major role in increasing and developing the importance of the city. However, a limited number of historical buildings, which are indicative of different periods and cultures, have survived. It is seen that the structures that survived to the present day could not be sufficiently preserved and could not be brought to the city life. The aim of our study is to examine the urban development from the first settlement of Oltu District to the Republican period. The study consists of four sections: In the first section, the purpose, scope and method of the study are specified. In the second part, the location, physical and geographical features, historical development and strategic importance of Oltu District are discussed. In the third section, the location, historical development and architectural features of the buildings that have survived and cannot survive in Oltu are examined in detail. In the fourth section, the development and change of the Oltu District from the foundation to the Republican Period are discussed.

Year : 2020

Number of Pages : 159

Keywords : Urban Development, Oltu Castle, Arslan Paşa Complex, Oltu Church

TEŞEKKÜR

Hazırladığım bu çalışmam sürecinde, konunun belirlenmesinde ve her cümlesinde emeği olan, özellikle yoğun çalışma hayatına karşın değerli zamanını esirgemeyerek bana yardımcı olan danışman hocam Sayın Dr. Öğr. Üyesi Esin BENİAN'a, fotoğraf arşivlerini bizlerle paylaşan Deniz Bağır, İbrahim Kaya Can ve Bayram Şahin Arpa'ya verdikleri destek için teşekkürlerimi sunarım.

Harita çalışmalarında yardımcı olan nişanlım Süeda Nazlıhan Biçer'e, yaptığım çalışmalar boyunca desteğini sürekli hissettiğim ağabeyim Muhammet Enes Durmaz'a, babam Muhsin Durmaz'a, annem Nevin Durmaz'a ve kardeşim Mekiyeur Hayrunnisa Durmaz'a teşekkürlerimi bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
TEŞEKKÜR	iii
İÇİNDEKİLER	iv
SİMGELER ve KISALTMALAR	vi
ŞEKİLLER DİZİNİ	vii
BÖLÜM 1	1
GİRİŞ	1
1.1. Çalışmanın Amacı	1
1.2. Literatür Araştırması	1
1.3. Yöntem	3
BÖLÜM 2	4
OLTU İLÇESİNİN ÖZELLİKLERİ	4
2.1. Konumu	4
2.2. Fiziki Özellikleri	5
2.3. Coğrafi Özellikleri	6
2.4. Tarihsel Süreçteki Gelişimi ve Değişimi	7
2.5. Oltu'nun Stratejik Önemi	11
BÖLÜM 3	17
OLTU İLÇESİNDEKİ TARİHİ YAPILAR	17
3.1. Günümüze Ulaşanlar	17
3.1.1. Oltu Kalesi	17
3.1.2. Mısri Zinnun Kümbeti	34
3.1.3. (Kaledibi) Selçuklu Hamamı	38
3.1.4. Arslan Paşa Külliyesi	46
3.1.5. Surp Kevork (Ermeni) Kilisesi	87

3.1.6. Karabekir Okulu.....	92
3.1.7. Alexander Nevsky (Rus) Kilisesi.....	98
3.2. Günümüze Ulaşamayanlar.....	107
3.2.1. Kale Ardı Hamamı	107
3.2.2. Cumhuriyet Okulu.....	112
3.2.3. 25 Mart Okulu	115
BÖLÜM 4.....	119
OLTU İLÇESİNİN M.Ö. 4. YÜZYILDAN CUMHURİYET DÖNEMİ'NE KADAR UZANAN SÜREÇTEKİ GELİŞİMİ VE DEĞİŞİMİ	119
BÖLÜM 5.....	137
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	137
KAYNAKLAR.....	140
ÖZGEÇMİŞ.....	145

SİMGELER ve KISALTMALAR

Kısaltma	Açıklama
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c	Cilt
cm	Santimetre
EKVKBK	Erzurum Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu
EVBM	Erzurum Vakıflar Bölge Müdürlüğü
GEEAYK	Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu
H	Hicri
Hız	Hazreti
km	Kilometre
m	Metre
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
s	Sayfa
T.B.M.M.	Türkiye Büyük Millet Meclisi
vb	ve benzerleri
vd	ve diğerleri

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 2. 1. Erzurum İli ve Oltu ilçesinin konumu.....	4
Şekil 2. 2. Oltu'nun konumu	5
Şekil 2. 3. Oltu'nun genel görünümü.....	6
Şekil 2. 4. Oltu haritası.....	7
Şekil 2. 5. 20. yüzyıl başlarında Oltu'nun genel görünümü.....	10
Şekil 2. 6. Oltu'nun genel görünümü.....	11
Şekil 2. 7. 12. yüzyılda Anadolu'nun başlıca ticaret yolları.....	12
Şekil 2. 8. Erzurum'un batısındaki güzergâh ve menziller.....	12
Şekil 2. 9. Erzurum'un doğusunda bulunan güzergâhlar ve Oltu.....	13
Şekil 2. 10. Oltu'nun yol güzergâhı üzerindeki konumu.....	14
Şekil 2. 11. Colton G.W. Haritası, 1856.....	14
Şekil 2. 12. Alexander Macdonald Haritası, 1893.....	15
Şekil 2. 13. 1916 yılında Erzurum ve çevresi.....	16
Şekil 2. 14. 1917 yılında Erzurum ve çevresi.....	16
Şekil 3. 1. Oltu Kalesi'nin kent içi konumu	17
Şekil 3. 2. Oltu Kalesi	18
Şekil 3. 3. Oltu Kalesi	19
Şekil 3. 4. 19. yüzyıl sonlarında Oltu Kalesi.....	20
Şekil 3. 5. 19. yüzyılda Oltu Kalesi.....	20
Şekil 3. 6. Oltu Kalesi +30.00 kot planı	23
Şekil 3. 7. Oltu Kalesi +37.00 kot planı	23
Şekil 3. 8. Oltu Kalesi'nin batıdan görünümü.....	24
Şekil 3. 9. 2 no'lu burç, içeriden görünüm	25
Şekil 3. 10. 1 no'lu burç.....	26
Şekil 3. 11. Türbenin genel görünümü	26
Şekil 3. 12. Türbe karşısındaki tünel girişi.....	27
Şekil 3. 13. Avludaki duvar kalıntıları	28
Şekil 3. 14. Oltu Kalesi'nde bulunan şapel kalıntısı.....	29
Şekil 3. 15. Oltu Kalesi'nin güneyden görünümü, giriş kısmı	29
Şekil 3. 16. Oltu Kalesi'nin kuzeyden görünümü	30
Şekil 3. 17. Oltu Kalesi'nin doğudan görünümü	30
Şekil 3. 18. Oltu Kalesi	31

Şekil 3. 19. Kozan Kalesi	32
Şekil 3. 20. Feke Kalesi.....	32
Şekil 3. 21. Anavarza Kalesi	33
Şekil 3. 22. Bakras Kalesi	33
Şekil 3. 23. Mısri Zinnun Kümbeti'nin kent içi konumu	34
Şekil 3. 24. Mısri Zinnun Kümbeti.....	35
Şekil 3. 25. Mısri Zinnun Kümbeti'nin içinden görünüm	36
Şekil 3. 26. Mısri Zinnun Kümbeti planı.....	37
Şekil 3. 27. Mısri Zinnun Kümbeti giriş kapısı	37
Şekil 3. 28. Oltu (Kaledibi) Selçuklu Hamamı'nın kent içi konumu	38
Şekil 3. 29. Selçuklu Hamamı vaziyet planı.....	39
Şekil 3. 30. Selçuklu Hamamı'nın güneydoğudan görünümü	40
Şekil 3. 31. Selçuklu Hamamı rölöve planı.....	41
Şekil 3. 32. Selçuklu Hamamı erkekler bölümünün girişi.....	42
Şekil 3. 33. Selçuklu Hamamı'nda erkekler bölümü ılıklik kısmının kubbesi	43
Şekil 3. 34. Selçuklu Hamamı'ndaki tromplardan bir görünüm.....	44
Şekil 3. 35. Selçuklu Hamamı'nda kadınlar bölümünün sıcaklık mekânı.....	45
Şekil 3. 36. Ünlükaya (Narmankaya) Hamamı	45
Şekil 3. 37. Arslan Paşa Külliyesi'nin kent içi konumu	46
Şekil 3. 38. 20. yüzyıl başlarında Oltu	47
Şekil 3. 39. Arslan Paşa Külliyesi, 1983 Yılı vaziyet planı.....	48
Şekil 3. 40. Arslan Paşa Külliyesi vaziyet planı.....	49
Şekil 3. 41. Külliye'nin kuzeybatıdan görünümü / 1 no'lu açıdan bakış	50
Şekil 3. 42. Külliye'nin güneydoğudan görünümü / 2 no'lu açıdan bakış.....	50
Şekil 3. 43. Külliye'nin doğudan görünümü / 3 no'lu açıdan bakış	51
Şekil 3. 44. Külliye'nin güneybatıdan görünümü / 4 no'lu açıdan bakış.....	51
Şekil 3. 45. Arslan Paşa Camii'nin Külliye içi konumu	52
Şekil 3. 46. Taçkapı ve kitabeler	53
Şekil 3. 47. Taçkapı 1'nolu kitabe.....	54
Şekil 3. 48. Taçkapı üzerindeki 2'nolu kitabe.....	55
Şekil 3. 49. Taçkapı üstündeki 3'nolu kitabe	55
Şekil 3. 50. Taçkapı.....	56
Şekil 3. 51. 20. yüzyıl başlarında Arslan Paşa Camii.....	57
Şekil 3. 52. 20. yüzyıl başlarında Arslan Paşa Camii.....	57
Şekil 3. 53. 20. yüzyıl başlarında Arslan Paşa Camii.....	58
Şekil 3. 54. Arslan Paşa Camii harim planı.....	59
Şekil 3. 55. Arslan Paşa Camii mahfil planı.....	60
Şekil 3. 56. Arslan Paşa Camii çatı planı	60
Şekil 3. 57. Harim güney duvarı	61

Şekil 3. 58. Harim kuzey duvarı.....	61
Şekil 3. 59. Pencere açıklığından ulaşılan mahfile çıkış	62
Şekil 3. 60. Harim doğu duvarı	62
Şekil 3. 61. Harim doğu duvarı	63
Şekil 3. 62. Arslan Paşa Camii kuzey cephesi.....	64
Şekil 3. 63. Arslan Paşa Camii güney cephesi	65
Şekil 3. 64. Arslan Paşa Camii doğu cephesi	65
Şekil 3. 65. Arslan Paşa Camii batı cephesi	66
Şekil 3. 66. Arslan Paşa Camii doğu görünüşü	67
Şekil 3. 67. Arslan Paşa Camii kuzey görünüşü.....	67
Şekil 3. 68. Arslan Paşa Camii batı görünüşü	68
Şekil 3. 69. Arslan Paşa Camii güney görünüşü	68
Şekil 3. 70. Kubbe kasnağındaki Esmâül-Hüsna yazısı	69
Şekil 3. 71. Minare planı	70
Şekil 3. 72. Arslan Paşa Medreseleri Külliye içi konumu	71
Şekil 3. 73. Oltu genel görünümü ve Arslan Paşa Batı Medrese.....	72
Şekil 3. 74. Batı Medrese, güneydoğu yönünden görünümü.....	73
Şekil 3. 75. Batı Medrese planı	73
Şekil 3. 76. Batı Medrese kesiti.....	74
Şekil 3. 77. Batı Medrese görünüşü	74
Şekil 3. 78. Batı Medrese güney cephesi.....	74
Şekil 3. 79. Hücre içinden görünüm.....	75
Şekil 3. 80. Oltu genel görünümü ve Arslan Paşa Doğu Medrese	75
Şekil 3. 81. Doğu Medrese'nin batıdan görünümü	76
Şekil 3. 82. Doğu Medrese'nin kuzeybatıdan görünümü.....	76
Şekil 3. 83. Doğu Medrese planı	77
Şekil 3. 84. Doğu Medrese kesiti	77
Şekil 3. 85. Doğu Medrese görünüşü	77
Şekil 3. 86. Doğu Medrese'nin güneybatıdan görünümü.....	77
Şekil 3. 87. Kütüphanenin güneybatı yönünden görünümü	78
Şekil 3. 88. Şadırvanın güney yönünden görünümü.....	79
Şekil 3. 89. Arslan Paşa hazire alanı	80
Şekil 3. 90. Arslan Paşa Hamamı planı	81
Şekil 3. 91. Arslan Paşa Hamamı, soyunma bölümü.....	81
Şekil 3. 92. Arslan Paşa Hamamı, kubbeden bir görünüm	82
Şekil 3. 93. Bab-ı Hamam Kapısı'nın kalıntısı.....	83
Şekil 3. 94. Bab-ı Hammam Kapısı.....	83
Şekil 3. 95. Saray	84
Şekil 3. 96. İmarethane olduğu düşünülen yapı	85

Şekil 3. 97. Han önü alanı	86
Şekil 3. 98. Ermeni Kilisesi'nin kent içi konumu	87
Şekil 3. 99. Ermeni Kilisesi, giriş kapısı ve kitabe.....	88
Şekil 3. 100. Ermeni Kilisesi vaziyet planı	89
Şekil 3. 101. Ermeni Kilisesi'nin kuzeyden görünümü ve girişi	89
Şekil 3. 102. 1905 yılında Ermeni Kilisesi.....	90
Şekil 3. 103. Ermeni Kilisesi'nin güneyden görünümü	90
Şekil 3. 104. Ermeni Kilisesi'nin güneybatıdan görünümü	91
Şekil 3. 105. Oltu Karabekir Okulu'nun kent içi konumu.....	92
Şekil 3. 106. Oltu Karabekir Okulu'nun kent içi konumu.....	93
Şekil 3. 107. Dispanserin önünde General İsmet İnönü halka seslenirken.....	93
Şekil 3. 108. Oltu Karabekir Okulu rölöve planı.....	94
Şekil 3. 109. Oltu Karabekir Okulu kuzeydoğu cephesi	95
Şekil 3. 110. Oltu Karabekir Okulu güneydoğu cephesi	95
Şekil 3. 111. Oltu Karabekir Okulu'nun güneyden görünümü.....	96
Şekil 3. 112. Oltu Karabekir Okulu kuzey cephesi	96
Şekil 3. 113. Oltu Karabekir Okulu koridor tavanı	97
Şekil 3. 114. Rus Kilisesi'nin kent içi konumu.....	98
Şekil 3. 115. 1910 yılında Rus Kilisesi	99
Şekil 3. 116. Rus Kilisesi planı	100
Şekil 3. 117. Kars Fethiye Camii	101
Şekil 3. 118. Rus Kilisesi'nin kuzeyden görünümü	102
Şekil 3. 119. Rus Kilisesi'nin güneyden görünümü.....	103
Şekil 3. 120. Rus Kilisesi'nin batıdan görünümü	103
Şekil 3. 121. Rus Kilisesi'nin doğudan görünümü	104
Şekil 3. 122. Rus Kilisesi'nin apsisten nartekse doğru görünümü.....	104
Şekil 3. 123. Rus Kilisesi'nin narteksten apseye doğru görünümü.....	105
Şekil 3. 124. Rus Kilisesi'nin güney giriş kapısı	105
Şekil 3. 125. Rus Kilisesi iç mekânından bir görünüm, 1915	106
Şekil 3. 126. Kale Ardı Hamamı'nın kent içi konumu	107
Şekil 3. 127. Kale Ardı Hamamı	108
Şekil 3. 128. Yıkılan Kale Ardı Hamamı'nın arsası	109
Şekil 3. 129. Kale Ardı Hamamı doğudan görünümü	109
Şekil 3. 130. Kale Ardı Hamamı'nın kuzeyden görünümü	110
Şekil 3. 131. Kale Ardı Hamamı'nın kuzeyden görünümü	110
Şekil 3. 132. Kale Ardı Hamamı vaziyet planı.....	110
Şekil 3. 133. Kale Ardı Hamamı sıcaklık bölümü.....	111
Şekil 3. 134. Oltu Cumhuriyet Okulu'nun kent içi konumu.....	112
Şekil 3. 135. Oltu Cumhuriyet Okulu'nun kent içi konumu.....	113

Şekil 3. 136. Oltu Cumhuriyet Okulu'nun kent içi konumu.....	113
Şekil 3. 137. Oltu Cumhuriyet Okulu.....	114
Şekil 3. 138. Oltu Cumhuriyet Okulu'nun güney cephesinden bir görünüm	114
Şekil 3. 139. Günümüze ulaşamayan 25 Mart Okulu'nun kent içi konumu.....	115
Şekil 3. 140. 25 Mart Okulu'nun kent içi konumu	116
Şekil 3. 141. Günümüzde 25 Mart Okulu	116
Şekil 3. 142. 25 Mart Okulu'nun batı cephesinden görünüm.....	117
Şekil 3. 143. 25 Mart Okulu'nun batı cephesinden görünüm.....	117
Şekil 3. 144. Arsenyak Temel Eğitim Okulu'nun doğu cephesinden görünüm	118
Şekil 3. 145. Kars Vali Konağı	118
Şekil 4. 1. Dikilitaş.....	122
Şekil 4. 2. Akkoyunlular ve Karakoyunlulardan kalan koç ve at heykeli	123
Şekil 4. 3. Tarihi Hükümet Konağı'nın kent içi konumu	125
Şekil 4. 4. Tarihi Hükümet Konağı'nın kent içi konumu	125
Şekil 4. 5. Erzurum Merkez Bölgesi telgraf hattı krokisi.....	126
Şekil 4. 6. Rus konutu	127
Şekil 4. 7. Oltu'da bulunan askeri kışlanın kent içi konumu.....	128
Şekil 4. 8. Oltu'da bulunan askeri kışlanın kent içi konumu.....	128
Şekil 4. 9. Oltu'da bulunan askeri kışla.....	129
Şekil 4. 10. Oltu'da bulunan askeri kışla.....	129
Şekil 4. 11. Oltu'da bulunan askeri kışla.....	130
Şekil 4. 12. Oltu'da dönemlere göre gelişim alanları	130
Şekil 4. 13. Oltu'da dönemlere göre gelişim alanları	131
Şekil 4. 14. Oltu'nun askeri kroki çalışması.....	131
Şekil 4. 15. Oltu kroki çalışması	133
Şekil 4. 16. Oltu haritası.....	134
Şekil 4. 17. Oltu haritası.....	136
Şekil 4. 18. Oltu imar planı	136

BÖLÜM 1

GİRİŞ

1.1.Çalışmanın Amacı

Doğu Anadolu Bölgesi'nin önemli yerleşimlerinden biri olan Oltu ilçesinin geçmişi, Urartulara kadar uzanmaktadır. Yüzyıllardır farklı medeniyetlere ev sahipliği yapan ilçe, doğal olarak bünyesinde farklı kültürlerle ait izler de barındırmaktadır. Bu çalışmada da yüzyıllardır farklı kültürlerle sahip toplumların yerleştiği ve bir mimari doku ürettiği Oltu ilçesinin –M.Ö. 4. yüzyıldan Cumhuriyet Dönemi'ne kadar uzanan süreçteki- gelişimi ve değişimini incelemenin yanı sıra mimari mirasını da içeren bir kaynak oluşturulması hedeflenmiştir.

1.2. Literatür Araştırması

Literatür araştırması kapsamında Oltu ilçesinin tarihsel sürecine ve tarihi yapılarına ilişkin kaynaklar taranmıştır. Araştırma sonucunda Oltu ilçesi ve tarihi yapıları hakkındaki kaynakların, özellikle de tez çalışmalarının, oldukça sınırlı sayıda olduğu görülmüştür. Tez çalışmalarının amaçları, bulguları ve sonuçları incelenmiş; aşağıda da bu çalışmayı diğer çalışmalardan ayıran yönlerine değinilmiştir.

Fahrettin Kırzioğlu, '*Tav-eli'nin Doğu Merkezi Oltu'nun Tarih Çizgileri*' adlı kitabında, Oltu'nun tarihçesi hakkında bilgi vermektedir (Kırzioğlu, 1970). Oltu Hizmet Birliği tarafından hazırlanmış olan '*Oltu*' kitabının bir bölümünde de Oltu'nun tarihsel gelişimi ve ilçede bulunan tarihi yapılar incelenmiştir (Hizmet Birliği, 1989). Ahmet Toksoy'un, '*Ortaçağ'da Oltu ve Çevresi*' adlı kitabında, Ortaçağ'da Oltu ve çevresinde

hâkimiyet kurmuş medeniyetler ve bu dönemde bölgede gerçekleşen önemli olaylar yer almaktadır (Toksoy, 2015).

İbrahim Hakkı Konyalı'nın '*Abideleri ve Kitabeleriyle Erzurum Tarihi*' kitabında Arslan Paşa Külliyesi tarihsel gelişimini ve kitabelerini incelenmiştir (Konyalı, 1960). Abdüsselam Uluçam, '*Oltu'da Arslanpaşa Külliyesi*' başlıklı makalesinde Arslan Paşa Külliyesi'ndeki yapıları ele almış olup külliye'nin sanat tarihi açısından özelliklerini belirtmektedir (Uluçam, 1983). Zerrin Köşklü'nün '*17. ve 18. Yüzyıl Osmanlı Medreselerinin Tipolojisi*' başlıklı doktora tezinde Arslan Paşa Medreseleri'nin plan özelliklerini incelemiştir (Köşklü, 1999). Ümit Kılıç, '*Oltu'da Arslan Paşa Külliyesi*' başlıklı makalesinde Arslan Paşa Külliye'sinin özelliklerini ve vakfiyesini incelemiştir (Kılıç, 2008).

Evliya Çelebi'nin '*Seyahatname*' eserinde Oltu Kalesi'nin tarihsel gelişimi, yönetimi, konum ve fiziki özelliklerinden bahsetmiştir (Kahraman, Dağlı, 1999). Sefa Yıldırım, '*Okçular/Berta Havzası ve Çevresinde Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar*' başlıklı doktora tezinde Oltu Kalesi'ni sanat tarihi açısından değerlendirilmiştir (Yıldırım, 2007). Alparslan Ceylan'ın '*Erzurum'un Eskiçağ Kaleleri*' kitabında Oltu Kalesi'nin tarihsel gelişimini ele almıştır (Ceylan, Günaşdı, 2018).

Haldun Özkan, '*Erzurum ve İlçelerindeki Hristiyan Mimarisi*' isimli tezinde Oltu Rus Kilisesi'ni incelemiştir (Özkan, 1994).

Yaşar Kalafat, '*Kuzeydoğu Anadolu'da Ulucanlar*' başlıklı makalesinde Mısri Zinnun Kümbeti'nin tarihsel gelişimi hakkında bilgi vermektedir (Kalafat, 2000).

Sahure Çınar, '*Erzurum'da Hamam Mimarisi ve Hamam Kültürü*' adlı tezinde Oltu (Kaledibi) Selçuklu Hamam'ını ele almıştır (Çınar, 2010).

Saygın Alkan'ın, '*Mülkiyet İlişkileri Kapsamında Ondokuz ve Yirminci Yüzyıllarda Edirne'de Kentsel Değişim ve Algısal Restorasyon*' başlıklı tez çalışmasında (Alkan, 2016), Yavuz Güner'in, '*XV. Yüzyılda Edirne'nin Kentsel Dönüşümü*' başlıklı tez çalışmasında (Güner, 2017) ve Elvira Calakovic '*Cumhuriyet Öncesi Bakırköy'de Kentsel Yerleşmenin Tarihsel Süreci*' başlıklı tez çalışmasında (Calakovic, 2019) kentsel gelişim üzerine çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmada ise Oltu

ilçesinin tarihi süreçteki kentsel gelişimi incelenerek ilçedeki mevcut yapıların yanı sıra yok olan yapılar da ele alınmaktadır.

1.3. Yöntem

Çalışma, literatür taraması ve alan çalışması olmak üzere iki aşamada tamamlanmıştır. Literatür taraması yazılı kaynaklardan oluşmaktadır. Öncelikle Erzurum İli Oltu ilçesinin tarihine ve önemine, kent merkezinde konumlanan ve Cumhuriyet Dönemi öncesinde inşa edilen askeri, dini ve sivil mimari yapılara yönelik kitap, makale, sempozyum bildirileri, il yıllığı, ansiklopedi, gezginler tarafından yazılan seyahatnameler, tezler ve haritalar taranmıştır. Çalışmaya yön vereceği düşüncesinden hareketle Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü, Erzurum Vakıflar Bölge Müdürlüğü, Erzurum Anıtlar ve Rölöve Müdürlüğü ve Oltu Belediyesi'nin arşivleri, yazışmaları, kentin ve tarihi yapıların eski fotoğrafları, yapıların rölöve ve restitüsyon projeleri incelenmiştir. Alan çalışmasında da Oltu'daki tarihi yapılar yerinde incelenerek fotoğrafları çekilmiştir.

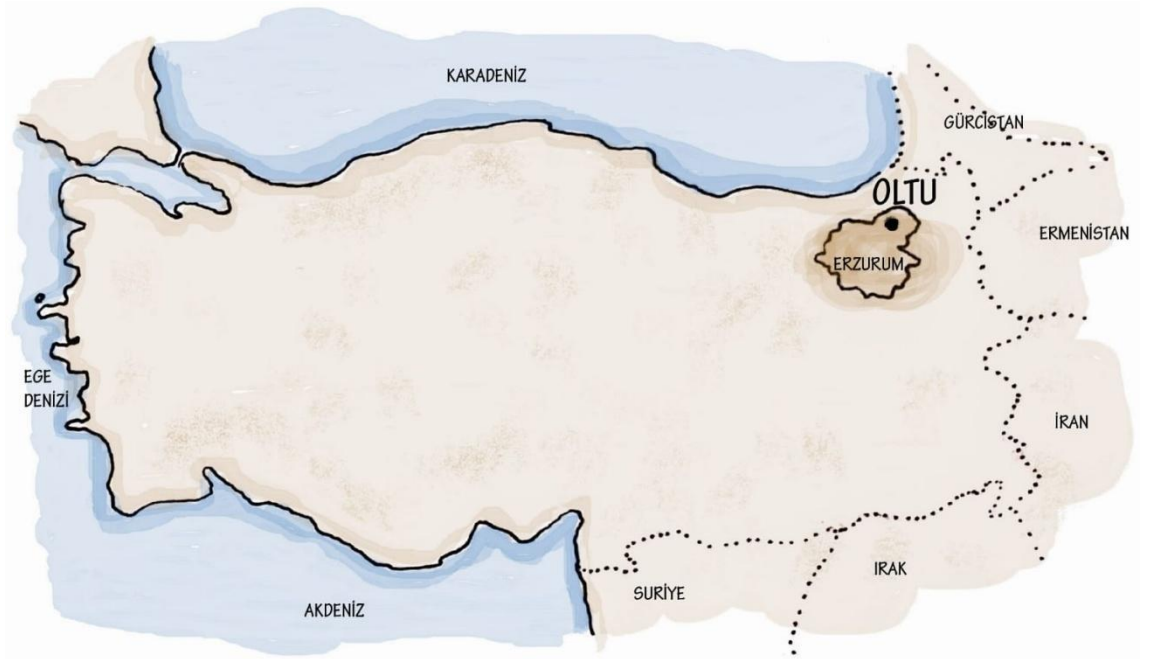
Elde edilen verilerden yararlanarak ilçenin tarihsel süreçteki gelişimi, ilçedeki tarihi yapılardan hareketle ele alınmıştır. Bilindiği üzere Türk-İslam geleneği içerisinde kentin idari birimlerinden biri olan mahallenin cami veya mescit gibi dini ve sosyal bir yapının çevresinde şekillendiği genel bir kabuldür. Bu kabulden yola çıkılarak ilçenin fiziki gelişimi -Selçuklu ve Osmanlı dönemi haricinde de- anıtsal yapılar üzerinden incelenmiş ve farklı medeniyetlerin hüküm sürdüğü dönemlerdeki gelişim haritalar üzerinde yorumlanmıştır.

BÖLÜM 2

OLTU İLÇESİNİN ÖZELLİKLERİ

2.1. Konumu

Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki Erzurum İli'nin bir ilçesi olan Oltu, doğal ve beşeri etkenlerden dolayı Karadeniz Bölgesi'nin sınırları içerisinde yer almaktadır (şekil 2.1). Yönetim bakımından bağlı bulunduğu Erzurum il merkezinin kuzeydoğusunda konumlanmaktadır. Çoruh Havzası'nda bulunan ilçenin Şenkaya, Olur, Uzundere, Tortum, Narman ve Artvin İli'nin Yusufeli ilçesine sınırı bulunmaktadır (şekil 2.2). Oltu ilçe merkezi Oltu Çayı'nın vadisinde kurulmuştur (Zaimoğlu, 2007).

Şekil 2. 1. Erzurum İli ve Oltu ilçesinin konumu (Çizim: Y. E. Durmaz, 2019)

Şekil 2. 2. Oltu'nun konumu (Çizim: Y. E. Durmaz, 2019)

2.2. Fiziki Özellikleri

Doğu Anadolu Bölgesi'ni Doğu Karadeniz Bölgesi'ne bağlayan Hopa-İran Transit karayolu üzerinde konumlanan Oltu'nun Erzurum il merkezine uzaklığı 117 km'dir. Konumu ve ulaşım olanakları nedeniyle de Erzurum'un 17 ilçesi arasında daha ön plandadır (şekil 2.3) (Özav, 1991) (Özav, 1995).

Oltu Çayı tarafından kuzeydoğu-güneydoğu ekseninde ikiye ayrılmıştır (şekil 2.4.). 1380 km²'lik yüzölçümüne sahiptir. Denizden yüksekliği 1275 m'dir. (Hizmet Birliği, 1989). Oltu'da hâkim rüzgârlar batı ve doğu yönlerinden esmektedir.

Günümüzde Oltu, Aslanpaşa, Halitpaşa, Yusuf Ziyabey, Yasinhaşımoğlu, Karabekir, Şehitler ve Cumhuriyet olmak üzere 7 mahalleye sahiptir. Oltu'ya bağlı 65 köy bulunmaktadır.

Şekil 2. 3. Oltu'nun genel görünümü (Oltu Kaymakamlığı Arşivi, 2016)

2.3. Coğrafi Özellikleri

İlçenin coğrafi şekillerini dağlar, havza ve vadiler, yer yer göze çarpan tepeler ve platolar oluşturmaktadır. Oltu Çayı havzası ortalama 1000 m'nin üstünde dağlarla çevrilidir. Bazı dağların yüksekliği 3000 m'ye (Akdağ) kadar çıkabilmektedir. Engebeli bir yapıya sahiptir.

Ormanlık bir bölgede olan Oltu'nun 65 köyünden 48'i orman köyü kapsamındadır. Bölgenin en önemli doğal bitki örtüsü sarı çam ormanları olup ikinci sırada çayırlar gelmektedir (Ağca, 1998).

Şekil 2. 4. Oltu haritası (Google Earth, 2020)

2.4. Tarihsel Süreçteki Gelişimi ve Değişimi

Oltu ismi üzerine etimolojik inceleme yapan Kırzioğlu, Oltu isminin Saka göçleri ile gelerek Çoruh boylarına yerleşen ve Kıpçak kolundan olan “Tavok/Tavlar”dan geldiğini zikretmektedir (Kırzioğlu, 1953). Ayrıca Oltu ismi, Dağıstan’ın güneyinde olan Küçük Şirvan bölgesinde bir kasaba ve küçük bir köye de verilen isimdir (Gündoğdu, 2007). Oltu, Gürcü, Ermeni, İslam ve Grek kaynaklarında, Olt’isi, Ult’ik, uhtik, Uğtik, Oğtik, Olti, Oltu diye göze çarpmaktadır (Eğilmez, 2004).

Oltu’nun tarihi oldukça eski dönemlere dayanmaktadır. Bölgenin ilk defa ne zaman yerleşime açıldığı hakkında kesin bilgiye ulaşılamamıştır. Bazı kaynaklarda, Oltu’yu da içine alan Çoruh Bölgesi’nde Akdeniz Kavmi (Dolikosefal tipte) denilen, kıvırcık saçlı ve yarı vahşi insanların M.Ö. 10. yüzyıldan M.Ö. 7. yüzyıla kadar varlıklarını sürdürdükleri bilinmektedir. Akdeniz Kavmi, Yontma Taş Devri’nde yaşamış ve mağaralarda barınmış bir topluluktur. M.Ö. 7. yüzyılda Orta Asya’dan göç ederek Çoruh Bölgesi’ne yayılan Hurriler, Akdeniz Kavmi’ni hâkimiyetleri altına almışlardır (Hizmet Birliği, 1989).

Urartu Krallığı, Hurriler’in desteğiyle M.Ö. 7. yüzyılda Çoruh Bölgesi’ne hâkim olmuşlardır. Urartuların Oltu’daki en önemli eseri Oltu Kalesi’dir. Urartu kralı I. Argişti dönemine ait bir stelde muhtemelen Erzurum’un kuzeydoğusunda bir bölge (Narman-

Horasan'ın kuzeydoğusu- Oltu'nun bir kısmı) (Dumlu, 2015) olarak geçip, Urartuca'da "Tarai/u, Zua" olarak ifade edilmektedir (Payne, 2006: 69). Urartulardan sonra M.Ö. 6. yüzyıl sonlarında Orta Asya'dan gelen Kimmerler, Urartuları yenilgiye uğratarak bölgeye hâkim olmuşlardır. Kimmerler'i Orta Asya'dan takip ederek gelen İskitler de M.Ö. 5. yüzyılda bölgeye hâkim olmuştur. İskitler, yıkılma sürecinde birçok kola ayrılmış; Oltu ve çevresine de Tavok kolu yerleşmiştir. Tarihi kaynaklarda, Tavoklar'ın yerleştikleri Çoruh Nehri'nin doğu bölgeleri Tav-eli olarak geçmektedir (Ababay, 1987).

M.Ö. 4. yüzyılda Perslerin egemenliğine giren Oltu ve çevresi, M.Ö. 331 tarihinde Makedonyalı İskender tarafından ele geçirilmiştir. M.Ö. 3. yüzyılda Sakalar'ın Parn boyundan olan Arsaklılar, yöredeki Makedonya egemenliğine son vererek M.Ö. 250'den M.S. 226'ya kadar yörede hüküm süren Arsaklı-Part Devleti'ni kurmuşlardır (Parlak, 2001). Tav-Tavok bölgesi, M.Ö. 250 ile M.S. 500 yılları arasında, -750 yıllık süreçte- Arsaklılar, Ermeniler ve Romalılar arasında el değiştirmiştir. Toksoy, Oltu'nun 6. ve 7. yüzyılda Bizans hâkimiyetinde kaldığını belirtmiştir (Toksoy, 1998) (Toksoy, 2015).

İslam'ın cihat fikriyle hareket eden Araplar, Oltu bölgesine ilk İslam akınını dört büyük halifeden biri olan Hz. Osman (646-656) döneminde yapmıştır. Bölge 646 yılında Arapların siyasi hâkimiyetine girmiştir (Kırzioğlu, 1984). Bizans İmparatorluğu, Arap siyasi hâkimiyetini kırmak için Hazar Türkleriyle ittifak kurmuşlardır. Bölge, 10. yüzyıl sonlarına kadar Hazar, Emevi, Abbasi, Ermeni ve Bizans devletleri arasındaki mücadelelere sahne olmuştur. Oltu ve çevresi, etnik çalkantılar ve isyanlar sonucunda, 976 yılında, tekrar Bizans hâkimiyetine girmiş; 1048 yılına kadar da Gürcü-Bizans mücadelesinde maruz kalmıştır. Bu mücadele sırasında Gürcüler, Oltu'yu büyük tahribatlara uğratmışlardır (Gündoğdu, Bayhan, Aktemur, Kukaracı, Çelik, 2002).

Büyük Selçuklular, 1048 Pasinler Savaşı'ndan sonra Oltu ve çevresini hâkimiyetleri altına almışlardır. Oltu, 1071 tarihine kadar Gürcü-Bizans-Selçuklu mücadelesine maruz kalmış, Malazgirt Zaferi ile Selçuklu hâkimiyeti pekiştirilmiştir. Ancak bölgeye hâkim olmak isteyen Celaleddin Harzemşah, 1230 yılında, Erzincan yakınlarında Yassıçemen Savaşı'nda yenilmiş; 1242'de Moğolların Anadolu'ya gelip bölgeye hâkim olmalarıyla bütün Anadolu gibi Oltu ve çevresi de 1335 yılına kadar

Moğollara ve onların umumi yönetimini elinde tutan İlhanlılara bağlı kalmıştır (Gündoğdu vd., 2002).

İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır Han'ın 1335 yılında ölümü üzerine yöre, Gürcülerin destek vermesiyle Timurluların eline geçmiştir. Timur'un 1405 yılında Semerkant'ta ölümünden sonra ise bölge Karakoyunluların hâkimiyetine girmiştir. 1434 yılında da Akkoyunlu hükümdarı Karayülük Osman Bey, Karakoyunlu Devleti'ni yenilgiye uğratarak Oltu ve çevresinde egemen olmuştur (Yücel, Sevim, 1990).

Oltu ve çevresinin Osmanlı topraklarına katılması ise Kanuni Sultan Süleyman zamanında gerçekleşmiştir. 1554'de üçüncü doğu seferine çıkan Kanuni Sultan Süleyman Oltu, Ardahan, Çıldır ve Batum'u alarak Çıldır Sancağı'na bağlanmıştır (Konukçu, 1998).

Oltu Sancağı'nın, Ayn Ali Risalesi (1609), 1631–32 tarihli tevcihat defteri, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi (1645), (Aydın, 2006) 1653 tarihli Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi'nde, (Kılıç, 2011). Katib Çelebi'nin Cihannüması'nda Çıldır Eyaleti'ne bağlı bir sancak merkezi olduğu kayıtlıdır (Değirmenci, 2010).

Stratejik bakımdan önemli bir konumda yer alan Oltu'da, İran seferleri sırasında Osmanlı ordusunun barut ihtiyacını karşılamak amacıyla, büyük bir baruthane yapılmıştır. Oltu baruthanesi, Osmanlı'nın önemli baruthanelerinden biri olmuştur (Kütükoğlu, 1993).

IV. Mehmed döneminde Celali isyanları Anadolu'da olduğu gibi Oltu ve çevresinde de halka zarar vermiştir. Oltu Sancağı'nın komutanı Hacı Ali Paşa ve Çıldır Kadısı Zinnun, Oltu ve köylerini isyandan korumaya çalışmış; bu saldırılar sırasında Hacı Ali Paşa şehit olmuştur. 1654 yılında idareyi ele alan Kadı Zinnun saldırıya geçse de başarılı olamamış; Oltu Kalesi'ne çekilmiş ve burada şehit düşmüştür (Gündoğdu vd., 2002).

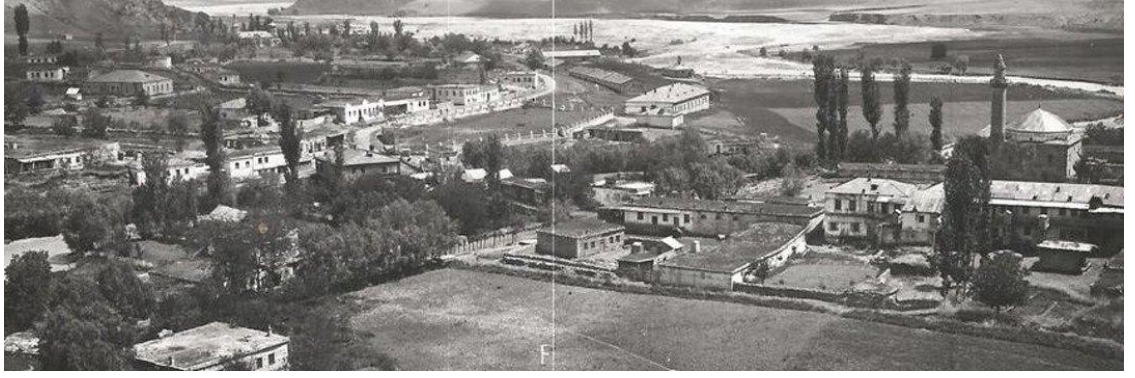
Hacı Ali Paşa'nın ölümü üzerine, 1659 yılında, sancak beyi olarak Arslan Paşa atanmıştır. Arslan Paşa, Oltu'daki isyanları bastırarak ekonomik ve sosyal anlamda Oltu'yu kalkındırmıştır (Özer, 1971). Kentte Osmanlı döneminden kalan tek eser olan Arslan Paşa Külliyesi'ni de Arslan Paşa inşa ettirmiştir (Kılıç, 2008).

Oltu, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda, Rus Çarlığı'nın Ahıska Bölgesi'ni almasıyla 1845 yılında Çıldır Sancağı'nın merkezi olmuş; Erzurum Eyaletine bağlanmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda da savaş tazminatı olarak Ruslara bırakılmıştır (Demirel, 1998). 1917 yılına kadar Rus egemenliği altına kalan Oltu, yönetim olarak Kars'a bağlanmıştır (Aydoğan, 2017).

Ruslar, 1917 yılında I. Dünya Savaşı devam ederken, Bolşevik İhtilalı nedeniyle geri çekilmişlerdir (Aslan, 1998). Rusların çekildikleri yerleri Ermeniler doldurmak istediğinden bölge Ermeni saldırılarına maruz kalmıştır. Halk komiteler kurarak saldırılara karşı koymuş; 25 Mart 1918 tarihinde Oltu düşman işgalinden kurtarılmıştır (Aslan, 1998). Ancak Mondros Antlaşması'yla yeniden Türk toprakları dışında kalan Oltu, halkın isteğiyle Oltu Şura Hükümeti kurularak 13 ay boyunca idare edilmiş; 17 Mayıs 1920 tarihinde T.B.M.M. hükümetine katılmıştır (Kılıç, 1998). 1926 yılında da Erzurum İl'ine bağlı bir ilçe merkezi haline getirilmiştir (şekil 2.5, 2.6). Belediye teşkilatı 1929 yılında kurulmuştur. Şenkaya ilçesi 1946 yılında, Olur ilçesi de 1958 yılında Oltu'dan ayrılarak günümüzdeki ilçe sınırları oluşmuştur (Ağca, 1998).

Şekil 2. 5. 20. yüzyıl başlarında Oltu'nun genel görünümü (Kılıç Arşivi)

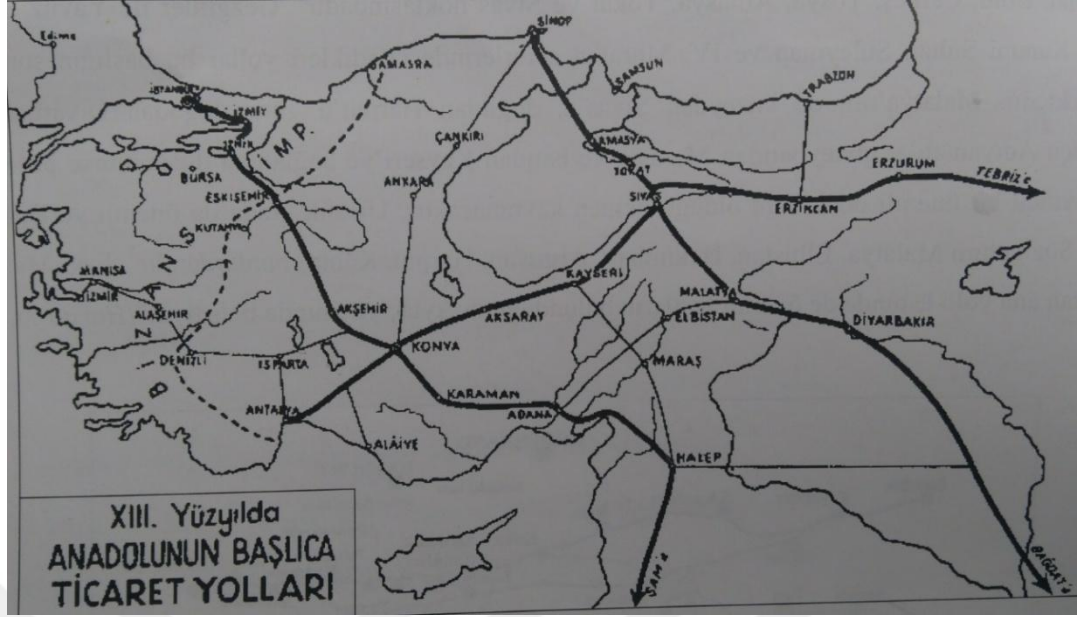

Şekil 2. 6. Oltu'nun genel görünümü (Kılıç Arşivi, 1914)

2.5.Oltu'nun Stratejik Önemi

Anadolu, coğrafi ve jeopolitik konumundan dolayı tarihin her döneminde uluslararası ulaşımında önemli bir merkez olmuştur. Asur Ticaret Kolonileri döneminde yapılan, Hititler tarafından kullanılan, Lydia döneminde Kral Yolu, Roma Yolu ve Bizans Yol Ağı olarak anılan askeri ve ticari yol, Ortaçağ'da İpek Yolu adını almıştır. 11.-14. yüzyıllar arasında Akdeniz dünyası ve Doğu arasında geçişi sağlayan İpek Yolu'nun Anadolu üzerinden geçiyor olması o dönemde özellikle anıtsal konaklama yapıları ve köprülerin yapımını da sağlamıştır (Şekil 2.7) (Gündoğdu,1997).

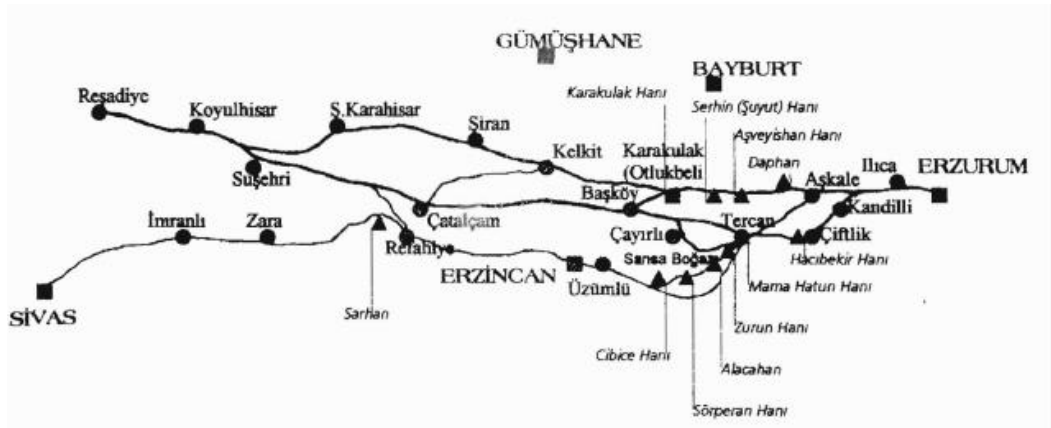
Uluçay tarafından Anadolu'nun başlıca tarihi ana yollarını gösteren bir harita hazırlanmıştır. Bunlar, çok eski tarihli ve ana kentleri birbirine bağlayan vazgeçilmez yollardır. Burada iki önemli odak nokta Sivas ve Konya'dır. İlki doğu-batı ile güney-kuzey kavşağındadır. 2. odak olan Konya ise Akdeniz'i İstanbul'a bağlayan kavşaktadır (Tuncer, 2007).

Şekil 2. 7. 12. yüzyılda Anadolu'nun başlıca ticaret yolları¹

Gündoğdu ise Sivas–Erzincan-Erzurum ana yolunu ve Aşkale, Otlukbeli, Kelkit, Suşehri, Reşadiye bağlantısını aradaki kestirme bağlantılarla birlikte gösteren bir harita hazırlamıştır (şekil 2.8) (Gündoğdu, 1991).

Gündoğdu, başka bir çalışmasında da Erzurum ve Pasinler'den geçerek Horasan'a ulaştıktan sonra -Horasan'da ikiye ayrılarak- biri Kars'a, diğeri Ağrı'ya uzanan yolları-işlemiştir (şekil 2.9).

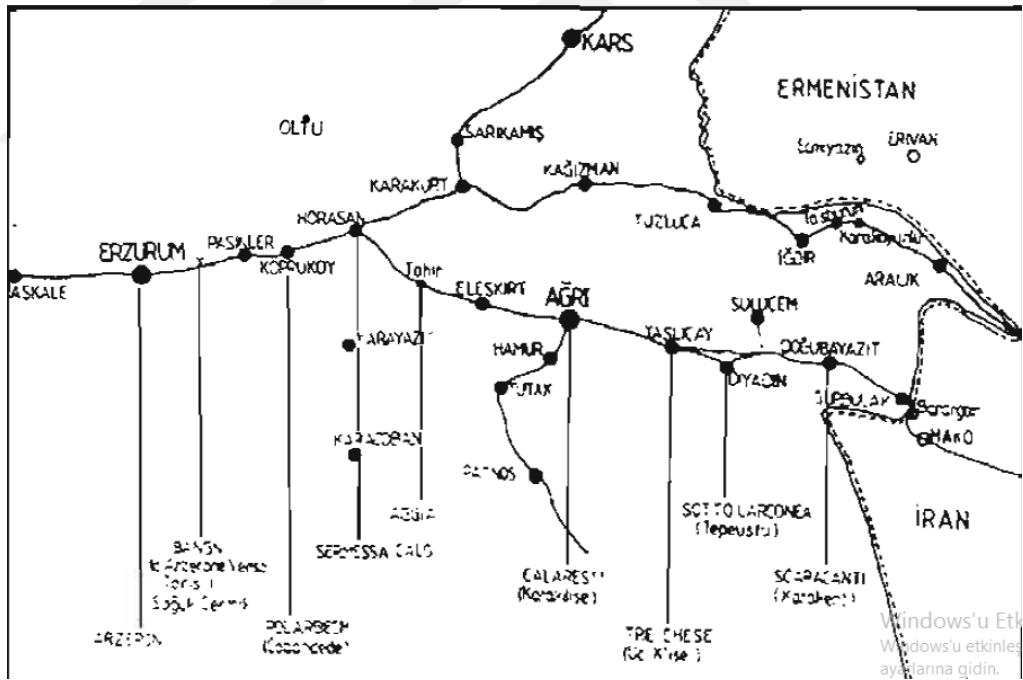

Şekil 2. 8. Erzurum'un batısındaki güzergâh ve menziller²

¹ Tuncer, O. C. (2007). *Anadolu Kervan Yolları*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları

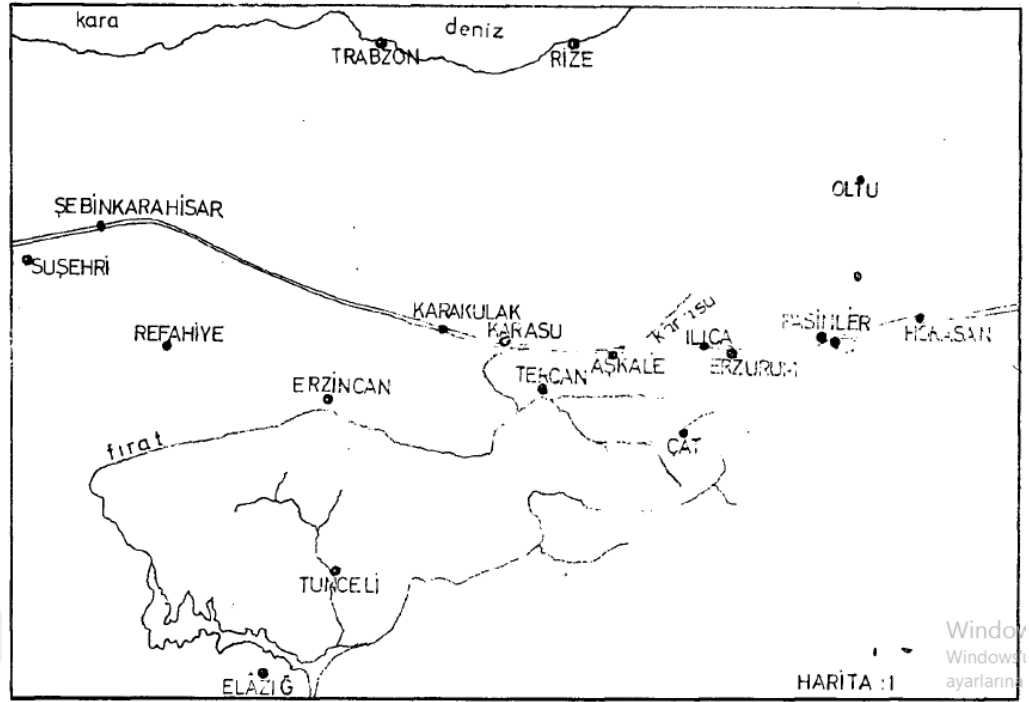
² Gündoğdu, H. (1997). *Kuzeydoğu Anadolu Yol Güzergahı Ve Karakulak Menzili*. Nevşehir: Otlukbeli Sempozyumu

Erzincan, Erzurum, Kars ve Ağrı, tarihi yol güzergâhının doğu bölgesindeki büyük yerleşim yerleridir. Bu şehirler arasında kalan bölgeler ise daha küçük yerleşim birimleridir. Örnek olarak, Tercan, Aşkale, Pasinler ve Horasan verilebilir. Konum itibariyle büyük yerleşim yerleri ticaret yolu üzerinde konumlandığından büyük pazarlar daha çok bu bölgelerde kurulmuştur. Büyük pazarların burada kurulması ise çok sayıda kervansaray inşa edilmesinde rol oynamıştır. Bu pazarlardaki ham madde ve malzemeler yetersiz kaldığında ise çevredeki küçük yerleşim yerlerinden tedarik edilmiştir. Dolayısıyla küçük yerleşim yerlerinin gelişimi kısıtlı kalmıştır. Ancak küçük bir yerleşim birimi olmasına karşın Oltu, ticari güzergâh üzerinde önemli bir konuma sahip olduğundan diğer küçük yerleşimlere kıyasla daha gelişmiştir. Çünkü Karadeniz Bölgesi'nin coğrafi özelliğinden dolayı bölgedeki tarım ürünlerinin ve bazı malzemelerin büyük pazarlara ulaştırılması oldukça zor olmuştur. Bu nedenle Bayburt ve Oltu, Karadeniz ile büyük pazarlar arasında malzeme taşımada bir tür köprü görevi görmüştür (şekil 2.10, 2.11, 2.13) (Tuncer, 2007).

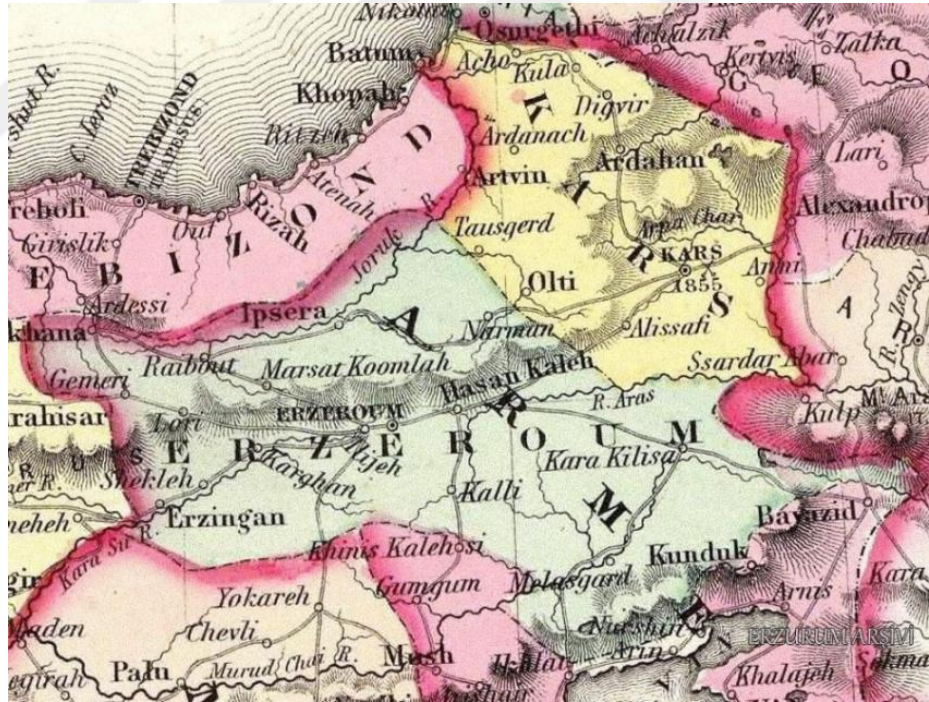

Şekil 2. 9. Erzurum'un doğusunda bulunan güzergâhlar ve Oltu³

³ Gündoğdu, H. (1991). *Aşkale Yakınlarında Karasu (Aşveyishan) Hanı*. Ankara: Vakıflar Dergisi, 289-300.

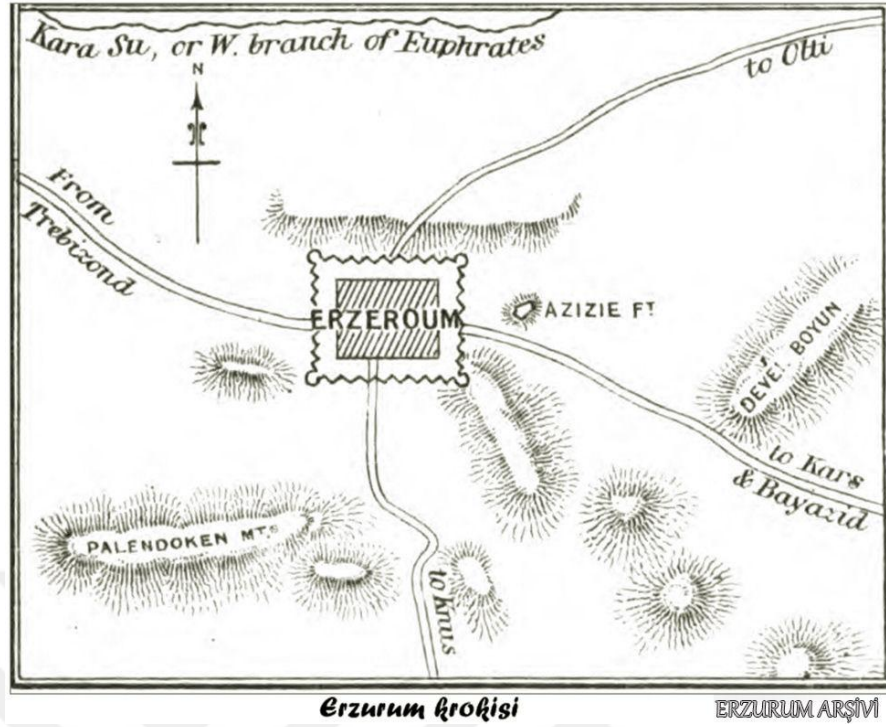

Şekil 2. 10. Oltu'nun yol güzergâhı üzerindeki konumu⁴

Şekil 2. 11. Colton G.W. Haritası, 1856 (URL-1)

⁴ Gündoğdu, H. (1991). *Aşkale Yakınlarında Karasu (Aşveyişan) Hanı*. Ankara: Vakıflar Dergisi, 289-300.

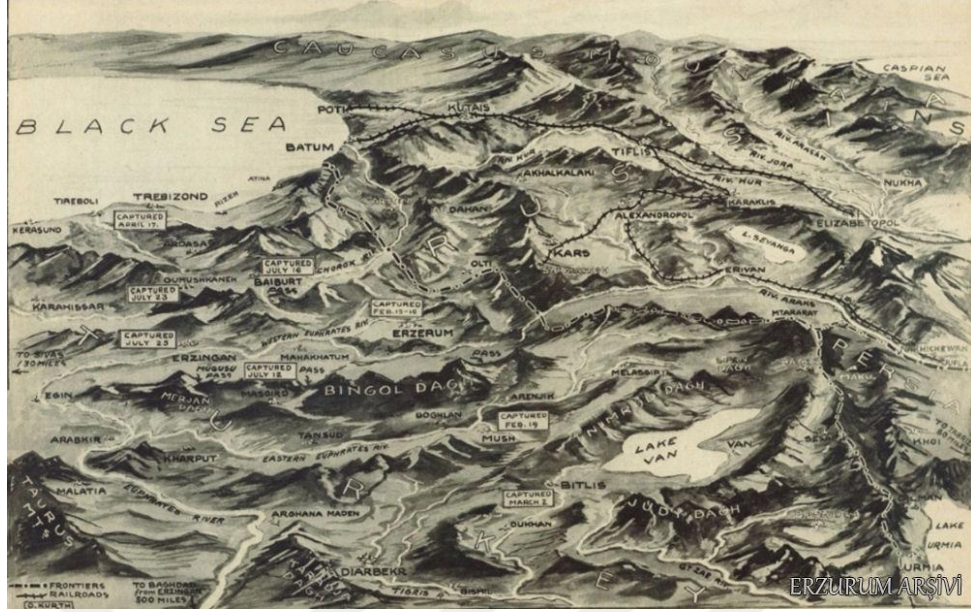
Şekil 2. 12. Alexander Macdonald Haritası, 1893 (URL-1)

Oltu'dan Erzurum'a ve diğer büyük pazarlara ulaşım biri Tortum diğeri Pasinler (Hasankale) üzerinden olmak üzere 2 yol güzergâhı ile sağlanmıştır (Ceylan, Günaşdı, 2018).

Eski yolun kuzeyle bağlantısı, deveboynu geçidi vasıtasıyla Pasinler-Esendere-Örentaş-Çimenli-Yanıktaş-Narman yolunun batısından geçtikten sonra Araköy-Ünlükaya-Oltu-Akşar ve Göle'yi geçerek Ardahan'a ulaşan yolun devamında Gürcistan'a bağlantı sağlamıştır. Bu yol, Doğu Anadolu'yu Gürcistan'a bağlaması açısından son derece önem taşımıştır (Ceylan, Günaşdı, 2018).

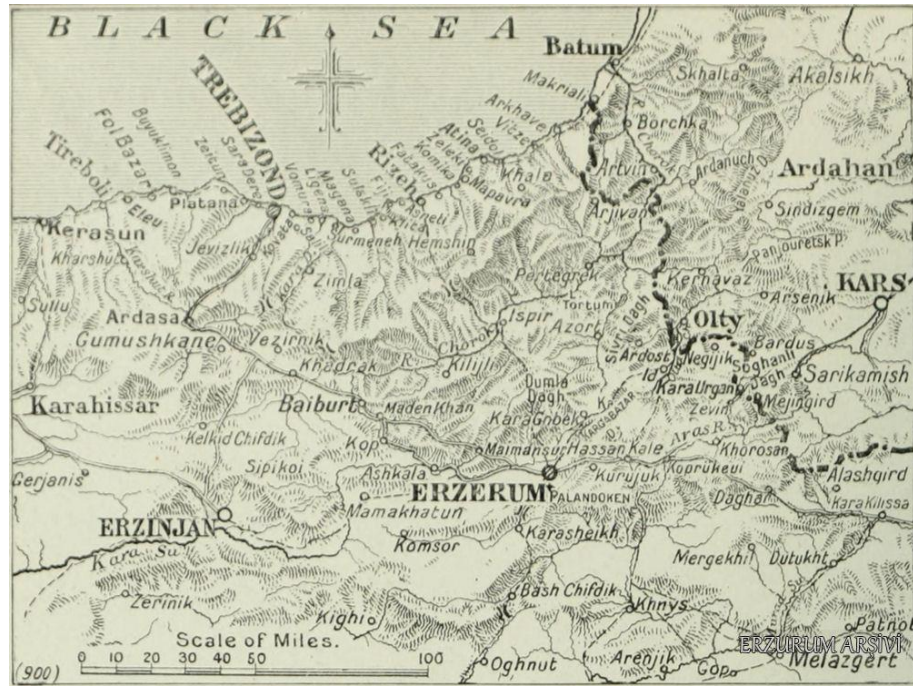
Oltu'yu önemli kılan diğer bir tarihi yol ise Erzurum-Tortum-Narman-Oltu yolu olmuştur. Bu tarihi yol da birinci yol gibi Akşar ve Göle'den geçerek Ardahan'a ulaşır. Ardahan'dan sonra Çıldır ve Posof olmak üzere ikiye ayrılarak Gürcistan'a ve Kafkaslara uzanır (Ceylan, Günaşdı, 2018).

Yukarıda sözü edilen iki yol da (Pasinler-Narman-Oltu ve Erzurum-Tortum-Narman-Oltu) 1856 yılında hazırlanmış Colton G.W. Haritası'nda (şekil 2.13) belirtilmiştir. Tali yol olan Ardahan-Oltu yolu ise 1884 yılında Ruslar tarafından ana yol olarak yapılmıştır.

Şekil 2. 13. 1916 yılında Erzurum ve çevresi (URL-1)

Eski yol güzergâhları günümüzde aktif olarak kullanılmaktadır. Bu güzergâhlara ilaveten Erzurum-Tortum-Yayla Geçidi-Oltu karayolu yapılmıştır. Yeni güzergâh diğer yollara nazaran geniş, bakımlı ve daha aktif kullanılmaktadır. Olur ve Şenkaya'ya ulaşım Oltu'dan sağlanmaktadır. Oltu'nun devamında Akşar ve Göle'den geçerek Ardahan'a ulaşılmaktadır. Ardahan'dan Çıldır ve Posof olmak üzere iki yol ile de Gürcistan'a ve Kafkaslara varılmaktadır (şekil 2.14).

Şekil 2. 14. 1917 yılında Erzurum ve çevresi (URL-1)

BÖLÜM 3

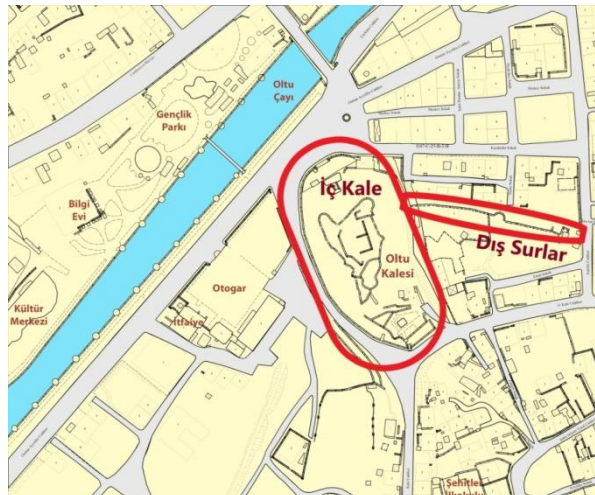
OLTU İLÇESİNDEKİ TARİHİ YAPILAR

Farklı medeniyetlere ev sahipliği yapan Oltu, tarihi yapı açısından zengin kültürel mirasa sahip olmuş; ancak bunların hepsi günümüze ulaşamamıştır. Bu bölümde günümüze ulaşan yapıların yanı sıra ulaşamayan yapılar da incelenmiştir.

3.1. Günümüze Ulaşanlar

3.1.1. Oltu Kalesi

Konumu: Oltu Kalesi, Oltu ilçe merkezinde, Oltu Çayı'nın güney kıyısında, Aslan Paşa Mahallesi Kale Caddesi'nde, 124 ada 15 parselde, kayalıklar üzerinde, kente hâkim bir tepede konumlanmaktadır (şekil 3.1, 3.2).

Şekil 3. 1. Oltu Kalesi'nin kent içi konumu⁵

⁵ Oltu imar planı esas alınarak Y. E. Durmaz tarafından düzenlenmiştir.

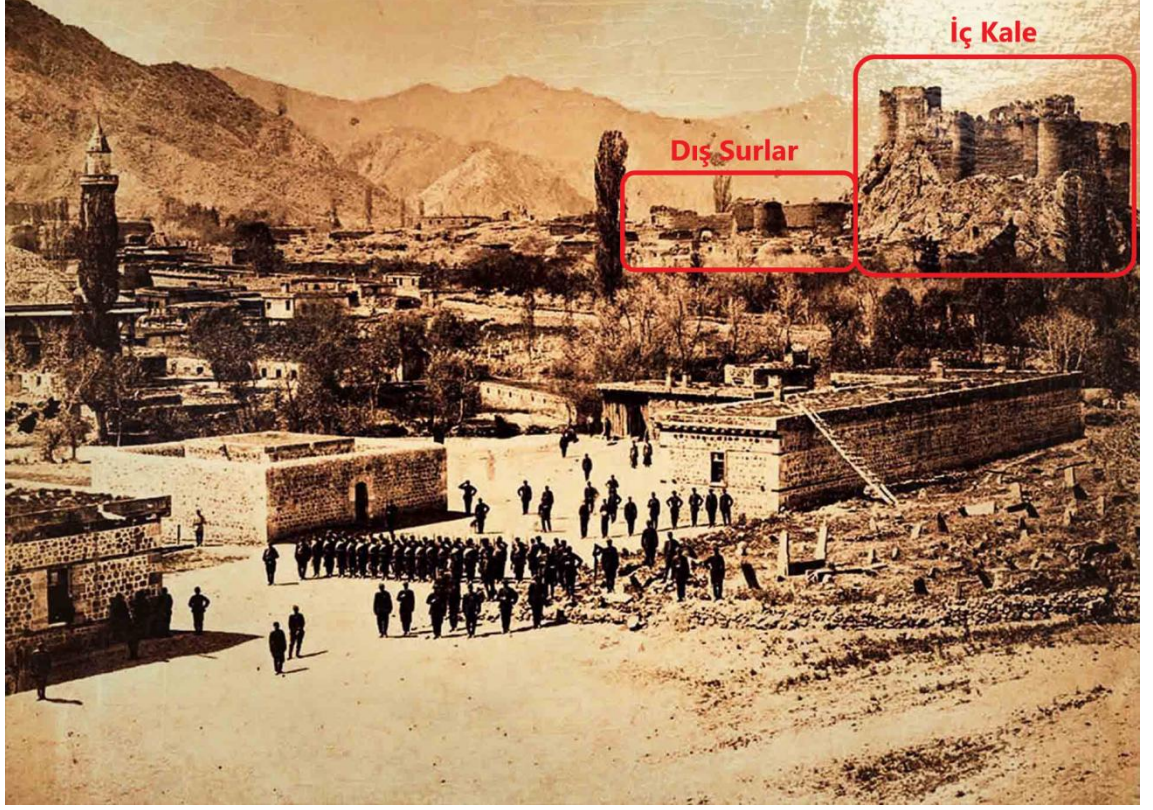
Şekil 3. 2. Oltu Kalesi (URL-2)

Tarihçesi: Oltu Kalesi'nin yapım tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte Urartular tarafından M.Ö. 7. ve 4. yüzyıllar arasında inşa edildiği kabul edilmektedir. Kalede eskiçağlara ait tek bulgu, günümüze kadar ulaşan ve Urartu kalelerinde tipik özellik sergileyen taş basamaklı su tünelleridir (Ceylan, Günaşdı, 2018).

Urartular yayılımcı bir devlet politikası uygulamışlardır. Urartuların uyguladığı bu devlet politikası, başkentleri olan Tuşpa'dan (Van) başlayarak kuzey ve doğu yönünde ilerlemelerine; Oltu Kalesi'nin de içerisinde yer aldığı Çoruh, Kür ve Aras boylarına kadar sınırlarını genişletmelerine yol açmıştır. Aynı zamanda ele geçirilen yerleşim yerleri arasında askeri ve ticari amaçlı yol ağlarının oluşturulmasını; söz konusu yollar ve yerleşim yerleri üzerinde de farklı işlevlerde kale ve garnizonların yapılmasını gerekli kılmıştır. Bu nedenle Oltu Kalesi'nin de Oltu ve çevresinin Urartu hâkimiyetine girdiği, Kral Menua (M.Ö. 810-786) döneminde, askeri örgütlenmenin gücüne katkı sağlamak amacıyla inşa edilmiş olabileceği belirtilmektedir (Gündoğdu vd., 2002).

Oltu Kalesi ilk inşa edildiğinde, iç kaleden ve iç kalenin devamında kentin yerleşim birimlerini içine alan dış surlardan oluşmuştur. Urartular döneminde kenti çevreleyen surların, köşeli, dendanlı ve iç kalenin mevcut haline göre daha küçük ölçekte inşa edildiği düşünülmektedir (şekil 3.3, 3.4, 3.5) (Yıldırım, 2007).

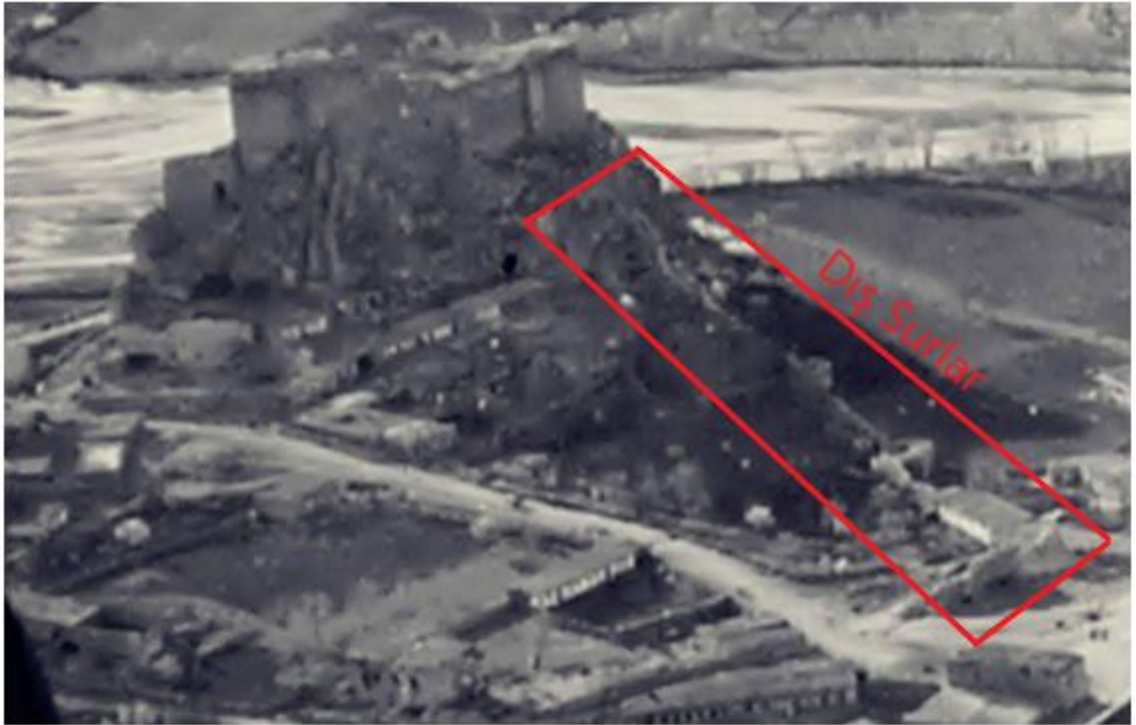
Urartululardan sonra Oltu Kalesi birçok uygarlığın himayesine girmiştir. Özellikle Ceneviz kolonileri, Roma, Bizans ve Ermeniler tarafından Ortaçağ boyunca faal olarak kullanılmıştır. Bu durum ise kalenin orijinal özelliklerin değişmesine sebep olmuştur (Yıldırım, 2007).

Şekil 3. 3. Oltu Kalesi (URL-3, 1914)

Şekil 3. 4. 19. yüzyıl sonlarında Oltu Kalesi (URL-4)

Şekil 3. 5. 19. yüzyılda Oltu Kalesi (Bayır Arşivi, 1920-1935)

Kalenin bugünkü şeklinin 10. yüzyılın ikinci yarısında oluştuğu belirtilmektedir⁶ (EKTVKK Arşivi). Ermeniler, 5. yüzyılda iç kaleye burçları ve burçlar arasındaki duvarları ekleyerek kaleyi büyütmüşlerdir. Bizanslar ise 5. yüzyıl ile 7. yüzyıl arasında iç kalede yer alan ve günümüzde temel izlerine ulaşılan şapeli inşa etmişlerdir (Yıldırım, 2007).

Kale, 11. yüzyılda Selçukluların; 1502–1548 yılları arasında da Gürcülerin hâkimiyetinde kullanılmıştır. 16. yüzyıla kadar savaşlar nedeniyle hasar gören kale çeşitli onarımlar geçirmiştir. 16. yüzyılda da Osmanlı hâkimiyetinde iken Kanuni Sultan Süleyman'ın ikinci veziri olan Ahmet Paşa tarafından onarılmış; bu sırada kalenin güney girişine hisarpeçe eklenmiştir. Klasik Osmanlı hisarpeçesi, topları yerleştirmek amacıyla inşa edilir. Bu dönemde İslamiyet'in etkisi ile kilisenin yanına türbe inşa edilmiştir.

17. yüzyılda bölgeye gelen Evliya Çelebi *Seyahatname* adlı eserinde, Çıldır Eyaleti'nin idari, mali, beşeri ve coğrafi varlıklarını aktarmış; Oltu Kazası hakkında da bilgiler vermiştir. Kalesi, yönetimi, gelirleri, eğitim kurumları, camileri, dükkânları, insanların dini yaşamları, bağ ve bahçeleri ile iklim özellikleri hakkında bilgi vererek Oltu'nun 17. yüzyıldaki görünümünü şöyle anlatmıştır:

"... **Oltu Kalesi'nin özellikleri:** Gürcistan melikleri yapısıdır ve Selim Han fethidir. Hala Çıldır eyaletinde başka sancakbeyi tahtıdır. Beyinin hassı 200.017 akçedir. Tımar ve zeametleri, alaybeyisi ve çeribaşısı vardır. 150 akçe kadısı, kale kumandam, nefer atları ve ileri gelenleri var bakımlı sancaktır.

Kalesi bir yalçın tepe üzerinde dört köşe bir sağlam taş yapı, iki kat dayanıklı bir kaledir. İki kapısının biri doğuya, biri batıya açık kapılardır. Kale dibinde Oltu Çayı akıp şehrin bağ ve bostanlarını suladıktan sonra kible tarafında Aras Nehri'ne katılır.

Hepsi (---) adet bakımlı evleri vardır. Baştanbaşa amber kokulu toprak ile örtülü bakımlı evlerdir. Pek çok camileri, han ve hamamı, bağ ve bostan, sıbyan mektebi ve nice adet dükkânı vardır. Suyu ve havası tatlı olduğundan mahbub ve mahbubesi Oltu güzeli meşhurdur. Ama bunun da halkı gayet dindar adamlardır." (Kahraman, Dağlı, 1999).

Oltu Kalesi'ne günümüzde tek bir yerden giriş sağlanırken, Evliya Çelebi'nin anlatımında dikkat çekilen konu kalenin doğu ve batı yönlerinde iki girişinin olmasıdır. 19. yüzyılın sonlarında çekilen fotoğraflara bakıldığında, kaleye girişin iki noktadan sağlandığı; birincisinin kalenin güneyinde -günümüzde aktif olarak kullanılan giriş-olup ikincisinin de kalenin doğusunda yer aldığı görülmektedir (şekil 3.5). Kalenin

⁶ EKTVKK Arşivi'nde bulunan, 25-11-09 numaralı arşiv dosyası

doğu eteğindeki girişin iç kalede bulunan tünelle bir ilişkisinin olabileceği düşünülmektedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu giriş kapatılmıştır. İç kalede ise toprak altında çeşitli mahsenlerin olduğu düşünülmektedir.

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'ne kadar Osmanlı egemenliğinde kalan kale bir süre kervansaray olarak da kullanılmıştır. (Yıldırım, 2007). Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra, Oltu'yu işgal eden Ruslar yaklaşık 40 yıl Oltu Kalesi'ne de egemen olmuşlardır (Solmaz, 1994). 1917 yılında Bolşevik İhtilalı ile Ruslar bölgeden çekilmek zorunda kalınca kale tekrar Osmanlı egemenliğine geçmiştir.

Oltu Kalesi, 1973 yılında Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir. Bu tarihten sonra da basit onarımlar görmüştür. 11.02.1977 tarihinde GEEAYK'nun 312 sayılı kararı ile tescil edilmiştir. 1983 yılında meydana gelen deprem sonrasında surlarda çatlaklar oluşmuştur. 1999'da Oltu Belediyesi tarafından kale eteğine yapay şelale inşa edilmiş; ancak su ve nem sorunları yaratacağı düşünülerek kullanılmamasına karar verilmiştir. EKTVKK'nun 12.01.2001 tarihli 1065 sayılı kararında kalenin içinde konumlandığı alan 1. derece arkeolojik sit alanı ilan edilmiştir. 2002'de kalenin bir bölümü Kültür Bakanlığı tarafından restore edilmiştir⁷ (EKTVKK Arşivi).

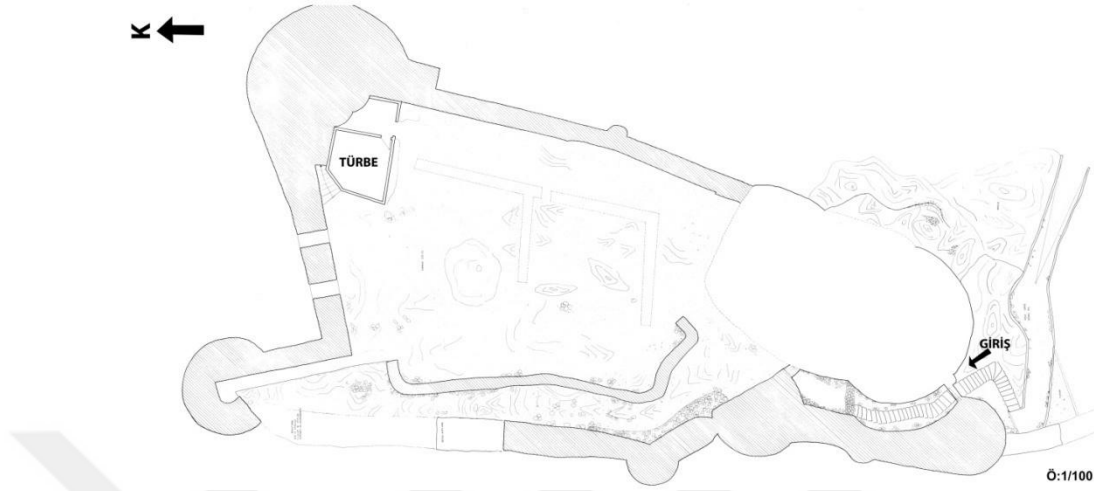
Kalenin mülkiyeti, Maliye Hazinesi adına kayıtlı Kültür ve Turizm Bakanlığı'na tahsis edilmiştir. Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu 25.02.2005 gün ve 53 sayılı kararıyla Oltu Kalesi için koruma alanı belirlenmiş ve bu alan içerisinde iki katlı yapılaşmaya izin verilmiştir. 2016 yılında rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri hazırlanmıştır. Bugün, restorasyonu için bütçe planlaması yapılan kale, cuma günleri belediye tarafından ziyarete açılmaktadır.

Mimari Özellikleri: Oltu Kalesi iki bölümden oluşmaktadır. Birincisi, bugün kentin ortasında, dik ve sarp doğal kayalıklar üzerine inşa edilmiş olan iç kale (ehmedek); ikincisi ise iç kalenin devamında yerleşim birimlerini çevreleyen dış surlardır (şekil 3.3, 3.4). İç kale savunmada düşmana en son teslim edilecek bölümdür (Gündoğdu, 1998).

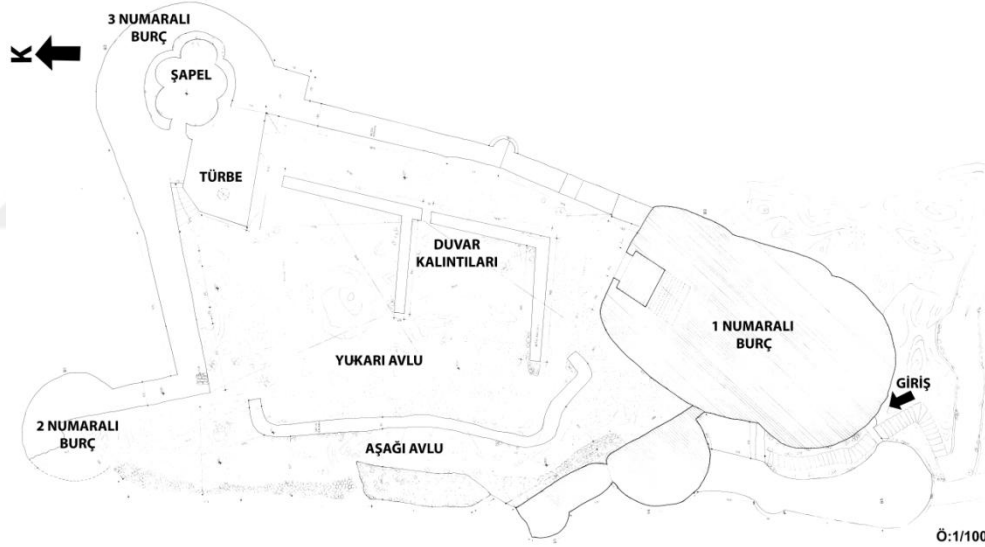
Doğal bir kaya kütlelerinin üstüne inşa edilmiş kale yaklaşık 10122 m²'lik alanı kaplamaktadır. Üç burcu (1, 2, 3 nolu burçlar) birbirine bağlayan surlardan oluşan kale,

⁷ EKTVKK Arşivi'nde bulunan, 25-11-09 numaralı arşiv dosyası

bir kenarı oldukça kısa üçgen formuna sahip denilebilir⁸ (şekil 3.6, 3.7) (EKTVKK Arşivi).

Şekil 3. 6. Oltu Kalesi +30.00 kot planı (EKTVKK Arşivi, 2016)⁸

Şekil 3. 7. Oltu Kalesi +37.00 kot planı (EKTVKK Arşivi, 2016)⁸

Kaleye giriş, kalenin güneyindeki dik ve kıvrımlı bir yoldan sağlanmaktadır. 1 no'lu burcun güneyindeki 43 basamaklı taş merdiven ile birinci kapıya ulaşılmaktadır. Bu kapıdan sonra başlayan 13 basamaklı merdiven ve beton parke kaplı platformdan geçilerek ikinci kapıya ulaşılmaktadır. Birinci kapıdan sonra başlayan hisarpeçe niteliğindeki duvar önce batıya uzanır; daha sonra kuzeye kıvrılarak 12 m kadar devam eder ve ana beden duvarına bitişir. Duvarın oturduğu kaya, Kale Caddesi'nin kıyısına kadar oldukça dik inmektedir (şekil 3.8). Bu duvarın 1.20 m genişliğindeki bölümü

⁸ EKTVKK Arşivi'nde bulunan, 25-11-09 numaralı arşiv dosyası

28.00 m kadar devam ederek 2 no'lu burca uzanmaktadır⁹ (EKTVKK Arşivi). Kalenin batı beden duvarı istinat duvarları ile desteklenmiştir.

Şekil 3. 8. Oltu Kalesi'nin batıdan görünümü (Oltu Kaymakamlığı Arşivi, 2016)

Yarıçapı 10.50 m olan yarım daire planlı 2 no'lu burcun duvar kalınlığı 2.00 metredir. Ana kaya üstüne oturan burcun iç yüksekliği 17.40 m, dış yüksekliği 23.50 metredir⁹ (şekil 3.9) (EKTVKK Arşivi).

⁹ EKTVKK Arşivi'nde bulunan, 25-11-09 numaralı arşiv dosyası

Şekil 3. 9. 2 no'lu burç, içeriden görünüm (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2019)

Kale beden duvarı 2 no'lu burcun doğusundan kuzey-güney doğrultusunda 6.70 m devam ederek doğuya doğru yönelir ve 27.70 m sonra 3 no'lu burçla birleşir. 2 no'lu burçtan 3 no'lu burca yaklaşırken beden duvarının iç tarafında, üst seviyesinden 1.10 m aşağıda, 0.90 m genişlikte seğirdimyeri görülmektedir. Ayrıca duvarın orta bölümünde, aralarında 4.00 m uzaklık bulunan, dikdörtgen formda iki pencere mevcuttur¹⁰ (EKTVKK Arşivi).

Dıştaki yüksekliği 12.20 m olan, 11.00 m çapındaki yarım daire planlı 3 no'lu burç ana kayanın üstüne oturmaktadır. 2 no'lu burç ile 3 no'lu burç arasındaki duvarın ilk 4.30 metrelik bölümü 4.50 m genişliğindedir. Bu bölümden itibaren duvar 2.00 m kadar geri çekilerek 2.80 m genişlikte devam eder. Bu bölümdeki duvarın içteki yüksekliği 3.50 m, dıştaki yüksekliği 15.00 metredir. 1/3 daire planlı bir payandadan sonra da içeriye doğru kırılarak 14.00 m devam eder ve 1 no'lu burca bağlanır. Bu arada iki adet kemerli pencere açıklığı bulunmaktadır¹⁰ (EKTVKK Arşivi).

1 no'lu burç kalenin en dikkat çeken bölümüdür. Diğer iki burca nazaran daha yüksek ve daha büyük olan burcun kale içine bakan yönünde 2.70 m genişliğinde, 7.50

¹⁰ EKTVKK Arşivi'nde bulunan, 25-11-09 numaralı arşiv dosyası

m uzunluğundaki mekânın içinde 16 basamağı görülebilen bir merdiven bulunmaktadır¹¹ (şekil 3.10) (EKTVKK Arşivi).

Kalenin iç avlusunda, bazı duvar kalıntıları yanı sıra 3 no'lu burcun avluya bakan bölümünde konumlanan Kadı Zinnun Türbesi konumlanmaktadır (şekil 3.11).

Şekil 3. 10. 1 no'lu burç (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2019)

Şekil 3. 11. Türbenin genel görünümü (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2019)

¹¹ EKTVKK Arşivi'nde bulunan, 25-11-09 numaralı arşiv dosyası

Zinnun Türbesi'nin karşısında 1.20 m genişliğinde merdivenle inilen gizli bir su tüneli bulunmaktadır. Bu tünelin Oltu Çayı'na kadar indiği belirtilmektedir (Gündoğdu vd., 2002). Tünelin ucu güvenlik açısından duvar örülerek kapatılmıştır. Tonoz örtülü tünelin, taş duvarları ve derzleri özgün durumda bozulmadan günümüze ulaşmıştır. Söz konusu tünel, Urartu kalelerinde suyun emniyetle getirilip, sarnıçlarda biriktirilmesini sağlayan gizli su yollarını akla getirmektedir. Bu tünelin varlığı, suyun muhafaza edilmesi için gerekli olan sarnıç yapısını düşündürmekte, ancak böyle bir yapının izlerine bugün rastlanmamaktadır. Tünelin içerisinde ayrıca gizli girişlerin olduğu düşünülmektedir (şekil 3.12).

Şekil 3. 12. Türbe karşısındaki tünel girişi (EKTVKK Arşivi, 2016)¹²

Avlunun ortasında yerden 75 cm yükseklikte duvar kalıntıları bulunmaktadır. Avlunun batısında ise kuzey-güney doğrultusunda uzanan aşağı avlu görülmektedir (şekil 3.13).

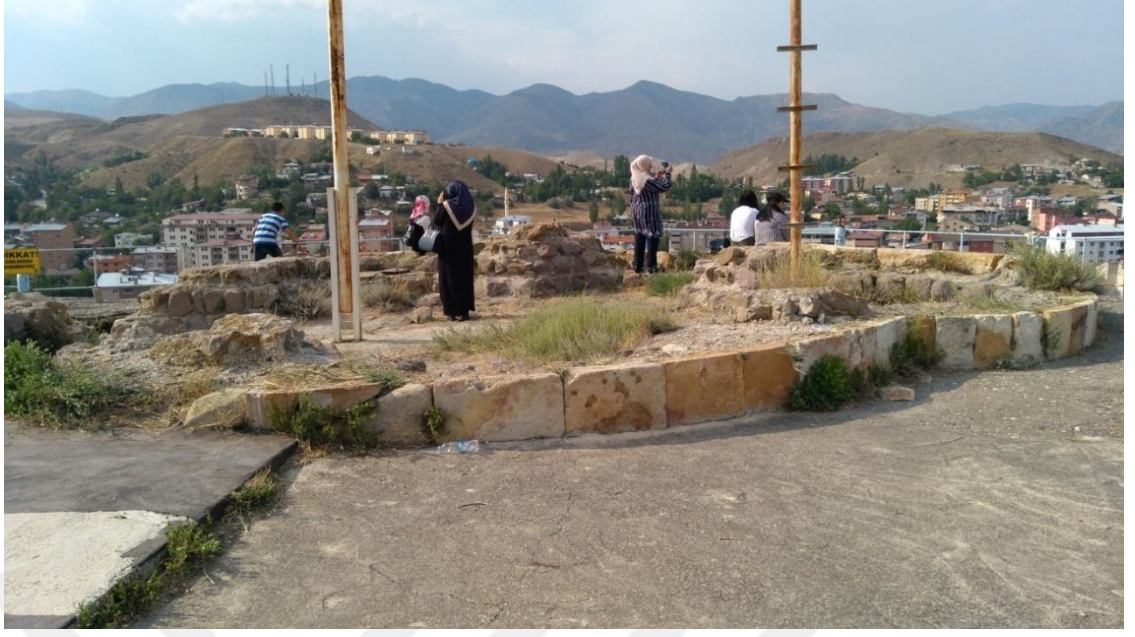
3 no'lu burcun üstünde dışta yuvarlak, içte altı yapraklı yonca planlı bir şapelin temel seviyede kalıntıları bulunmaktadır (şekil 3.14). Batıda bir girişi, doğuda da bir

¹² EKTVKK Arşivi'nde bulunan, 25-11-09 numaralı arşiv dosyası

apsisi bulunan şapelin etrafını, temel hizasından gövdeye geçişte iri silmeli ve geometrik bir kuşak dolanmaktadır. Temel seviyesinde düzgün iri blok taşların, gövdede ise düzgün kesme taşların kullanıldığı şapelde, harç olarak Bizans harcı kullanılmıştır. Şapelin güneybatısında temele yerleştirilmiş bir taş üzerinde güneş saati motifiyle karşılaşılır. Mısır, Babil, Grek ve Roma medeniyetlerinden Bizans'a ulaşan bir geleneğin uzantısı olan bu motifin, yöre mimarisinde de yansımaları görülür. Güneş saati motifi 15. yüzyılla birlikte Osmanlı sanatında yaygın olarak kullanılan bir motif olmuştur. Güneş saati motifli bu taşın, orijinal mi olduğu yoksa devşirme mi olduğu anlaşılamamıştır. Ancak temel seviyesinde oluşu, bunun devşirme olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir (Gündoğdu vd., 2002).

Şekil 3. 13. Avludaki duvar kalıntıları (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2019)

Şekil 3. 14. Oltu Kalesi'nde bulunan şapel kalıntısı (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2019)

İç kalenin batı ve güney cephesinin alt bölümleri, kademeli istinat duvarlarıyla güçlendirilmiştir. Beden duvarlarının üst bölümleri tahrip olmuştur. Giriş kısmında bulunan hisarpeçe duvarı farklı görünüşü ile dikkat çekmektedir¹³ (EKTVKK Arşivi). Hisarpeçenin ya hâlihazır bir duvarın yeniden kullanımı ya da devşirme malzeme olarak kullanıldığı düşünülmektedir (şekil 3.15).

Şekil 3. 15. Oltu Kalesi'nin güneyden görünümü, giriş kısmı (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2019)

¹³ EKTVKK Arşivi'nde bulunan, 25-11-09 numaralı arşiv dosyası

İç kalenin kuzey ve doğu cephesi diğer cephelere göre sade görünümündedir. Doğu cephesinde 1 no'lu burcun üst kotu beden duvarından 6.70 m daha yukarıdadır. Kuzey ve doğu cephelerinde ikişer adet dikdörtgen pencere açıklığı vardır. Bu pencerelerin bulundukları bölümler özgün halini korumaktadır¹⁴ (şekil 3.16, 3.17) (EKTVKK Arşivi).

Şekil 3. 16. Oltu Kalesi'nin kuzeyden görünümü (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2019)

Şekil 3. 17. Oltu Kalesi'nin doğudan görünümü (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2019)

¹⁴ EKTVKK Arşivi'nde bulunan, 25-11-09 numaralı arşiv dosyası

Kale yapım tekniği olarak tipik Ortaçağ kalesidir. Kalenin yapım malzemesinde bazalt taş ve kireç harcı kullanılmıştır. Bazalt taşlar, kesme taş, kaba yonu ve moloz olarak kullanılmıştır. 1973 ve 2002 yıllarında kalenin gördüğü onarımlar sırasında çimento harcının da kullanıldığı görülmektedir. Pencereilerin etrafında harman tuğla kullanılmıştır¹⁵ (şekil 3.18) (EKTvKK Arşivi).

Şekil 3. 18. Oltu Kalesi (URL-2)

Dış surlar, ilçenin mahallelerini içine alan duvarlardan oluşmuştur. Bu surlarının büyük bölümü günümüze ulaşmamıştır. Kalenin doğu eteklerinde surların bazı kalıntıları bulunmaktadır. Surlar iki hat halinde gelişmiştir (Özkan, 2016). Birinci hat, iç kalenin kuzeydoğu köşesinden Oltu Çayı'na paralel olarak uzanmıştır. İkinci hat ise iç kalenin güneyinden başlayıp 200 m sonra Arslan Paşa Külliyesi civarında birinci hatla birleşmiştir (Gündoğdu, 1998). Ancak günümüzde, bu uzantıları takip etmek mümkün değildir.

Oltu Kalesi Avrupa'daki ve Anadolu'daki Ortaçağ kaleleri ile karşılaştırıldığında bazı benzer özellikler sergilediği görülmektedir. Şöyle ki, kalenin giriş düzenlemesinin önemli bir ögesi olan hisarpeçenin Anadolu'daki Feke, Anavarza ile; duvar teknikleri özellikle Feke, Kozan, Anavarza ve Bakras kalelerinde de görülen sıralı moloz ve kaba yonu taş duvarlar açısından Kilikya ortaçağ kaleleriyle benzerlik sergilediği belirtilmektedir¹⁴ (şekil 3.19, 3.20, 3.21, 3.22). Ayrıca 1 no'lu burcunun

¹⁵ EKTvKK Arşivi'nde bulunan, 25-11-09 numaralı arşiv dosyası

Avrupa kalelerinin baş kulelerini (donjon); çağrıştırdığı, burcun yuvarlak biçiminin de Ermeni askeri mimarlığına özgü bir uygulama olduğu öne sürülmektedir¹⁶ (EKTVKK Arşivi).

Şekil 3. 19. Kozan Kalesi (URL-5)

Şekil 3. 20. Feke Kalesi (URL-6)

¹⁶ EKTVKK Arşivi'nde bulunan, 25-11-09 numaralı arşiv dosyası

Şekil 3. 21. Anavarza Kalesi (URL-7)

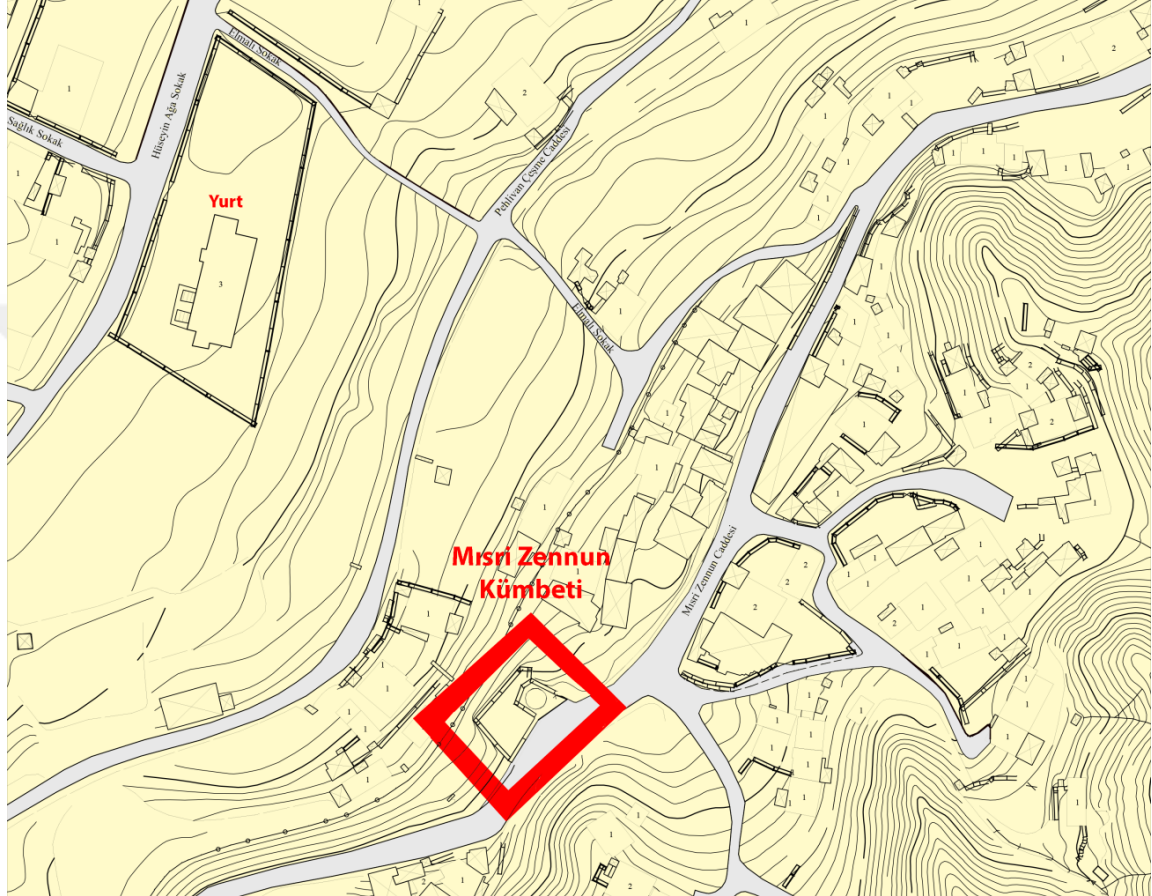

Şekil 3. 22. Bakras Kalesi (URL-8)

Önemli yol güzergâhları ve sarp bir kaya kütlesi üzerinde konumlanan Oltu Kalesi, gerek konumu gerekse savunmaya elverişli bir yapı olması açısından birçok uygarlığın ele geçirmek istediği kalelerden biri olmuş; bu nedenle de birçok uygarlığın saldırısına maruz kalmıştır. Bu saldırıların yol açtığı hasarlar nedeniyle de birçok kez onarım görmüş; ancak genel özelliklerini kaybetmemiştir.

3.1.2. Mısri Zinnun Kümbeti

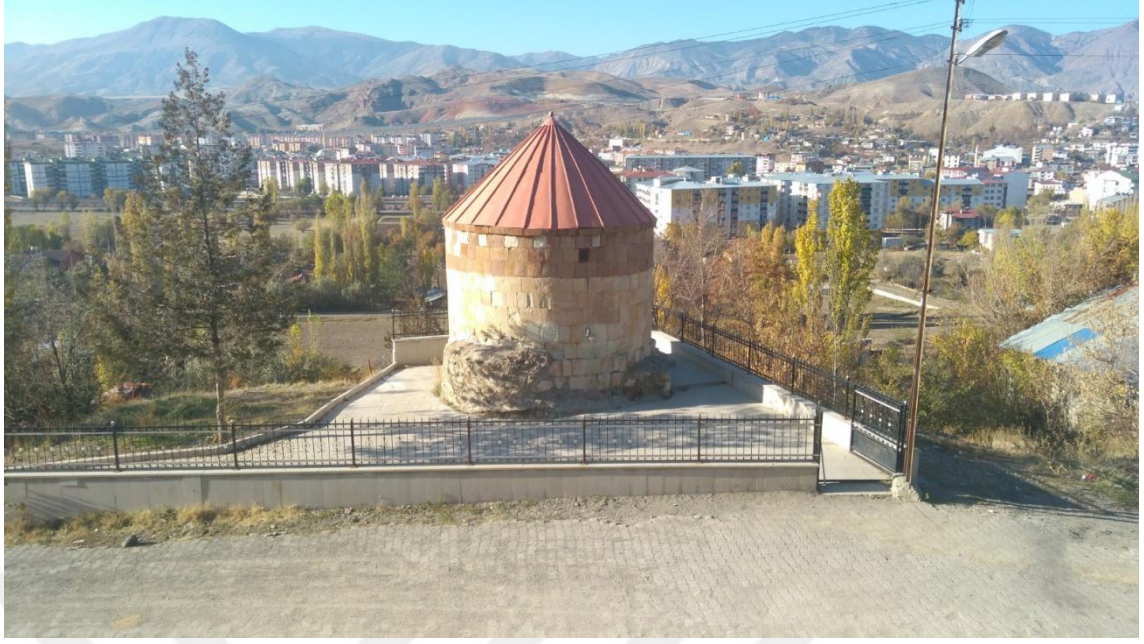
Konumu: Mısri Zinnun Kümbeti, Oltu ilçe merkezinde, Şehitler Mahallesi Mısri Zennun Caddesi'nde, 101 ada 3 parselde, eğimli bir arazi üzerinde, Oltu'ya hâkim bir tepede konumlanmaktadır (şekil 3.23).

Şekil 3. 23. Mısri Zinnun Kümbeti'nin kent içi konumu¹⁷

Tarihçesi: Oltu ilçe merkezinde kaleden sonra sağlam kalan en eski tarihi yapı, Mısri Zinnun Kümbeti'dir. Kümbetin yapım tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte Harzemşahlar tarafından 1226-1230 yılları arasında inşa edildiği kabul edilmektedir. 1965 yılında Sami Önal ve dönemin ilçe müftüsü Selahattin Kara tarafından, kümbetin giriş kapısı üstündeki kireçle sıvalı olan Arapça kitabesinde, H.624–M.1226 yılında şehit olan bir komutana ait olduğu, okunmuştur. Ancak kitabenin bir kısmının aşınmış olması nedeniyle şehidin adı okunamamıştır (şekil 3.24) (Önal, 1968).

¹⁷ Oltu imar planı esas alınarak Y. E. Durmaz tarafından düzenlenmiştir.

Şekil 3. 24. Mısri Zinnun Kümbeti (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2019)

Mısri Zinnun Kümbeti'nin, Oltu bölgesinde 1225-1226 yıllarında Harzemşahların giriştikleri İslamlaştırma savaşlarında Gürcülerle çarpışarak şehit düşen bir kahramana ait olduğu belirtilmektedir. Bu kahramanında Celalettin Harzemşah'ın tanınmış kumandalarından biri olduğu; halk arasındaki söylemlere göre de şehit düştükten sonra kafası kesildiği halde kafasını koltuğunun altına alıp kesik başı ile savaşıp tekrar şehit düştüğü bildirilmektedir (Kalafat, 2000).

16. yüzyılda Oltu Sancağı tahrir defterleri ise yapıyı 'Mısri Zinnun Kümbeti' olarak tanıtmaktadır (Önal, 1968). Oysaki Mısri Zinnun, Hicri 3. yüzyılda Mısır'da yaşamış ve Nil kıyısında ölmüş bir mutasavvıftır. Bu nedenle Oltu'daki Mısri Zinnun ile aralarında sadece isim benzerliğinden söz edilmektedir. Hem kaledeki türbenin hem de bu türbenin aynı şahsın adıyla (Mısri Zinnun) anılması ise bölgede bu ismin popülerliğinden kaynaklanmaktadır (Önal, 1968).

22 Ocak 1861'de Mısri Zinnun Kümbeti'nin türbedarlık görevi Hacı Mehmed Niyazi Efendi tarafından yapılmıştır (Kucak, 2018).

Kümbet, sit alanı içerisinde konumlanmamaktadır. Ancak 11.02.1977 gün ve A-312 sayılı kararı ile tescil edilmiş olup mülkiyeti Oltu Belediyesi'ne aittir.

2016 yılında Oltu Belediyesi tarafından bahçe düzenlemesi yapılan kümbet, aynı yıl bilinmeyen bir şahıs tarafından izin alınmadan kısmen onarılarak (kümbet kapısı değiştirilmiş, iç duvarlar alçıyla kaplanarak boyanmış, elektrik tesisatı çekilmiş, avize takılmış, tabanı laminat parke ile kaplanmış, duvara iki adet dolap monte edilmiş) mescide dönüştürülmüştür (şekil 3.25).

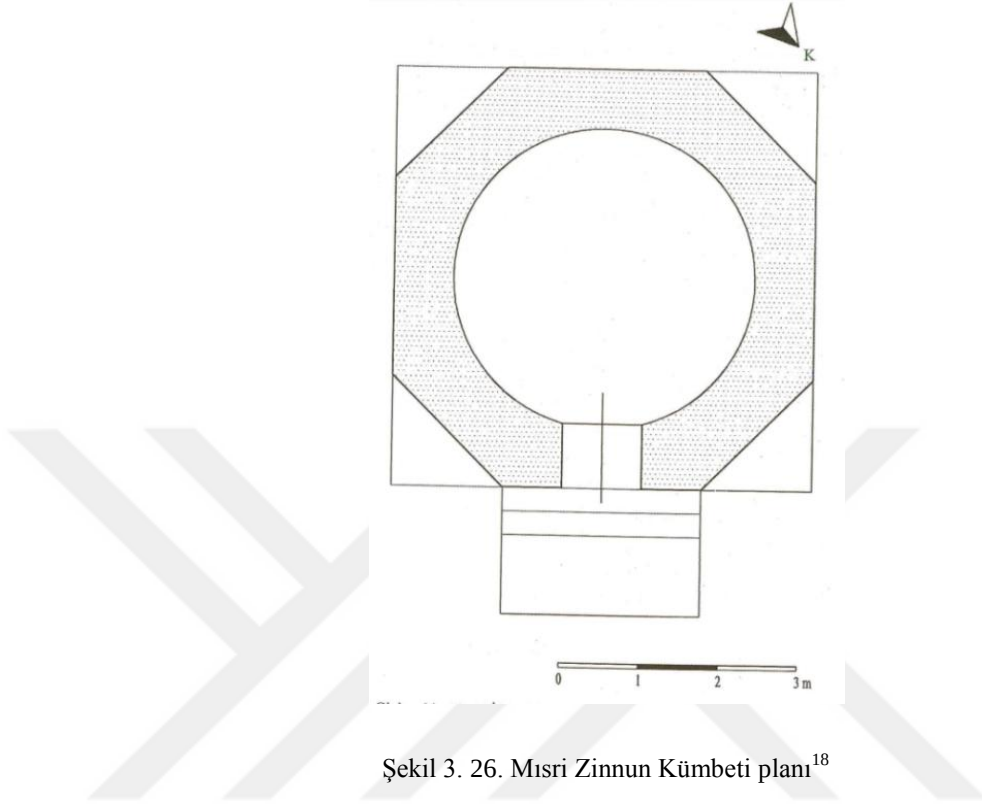

Şekil 3. 25. Mısıri Zinnun Kümbeti'nin içinden görünüm (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2019)

Mimari Özellikleri: Eğimli arazi üzerinde konumlanan kümbet, sekizgen kaide üzerinde silindirik gövdeli olarak yükselen küçük bir yapıdır (şekil 3.26). Gövde, düzgün kesme taştan basit bir kornişle sonlanmaktadır. Üstü, içten kubbe, dıştan kurşun kaplı konik külahla örtülüdür (şekil 3.24). Altında mezarlığın olması ihtimal dâhilindedir. İçerisinde mihrabı bulunmayan kümbet, iki mazgal pencere tarafından aydınlatılmaktadır (Gündoğdu vd., 2002).

Yığma sistemde inşa edilen kümbetin kaide kısmında moloz taş, gövdesinde düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır. Kümbete girişi sağlayan kapı açıklığı lento

ile geçilmiş olup lento üzerinde Bursa kemerli alınlık ve kitabe yer almaktadır (şekil 3.27). Kümbette bezeme bulunmamaktadır (Gündoğdu, 1998).

Şekil 3. 26. Mısri Zinnun Kümbeti planı¹⁸

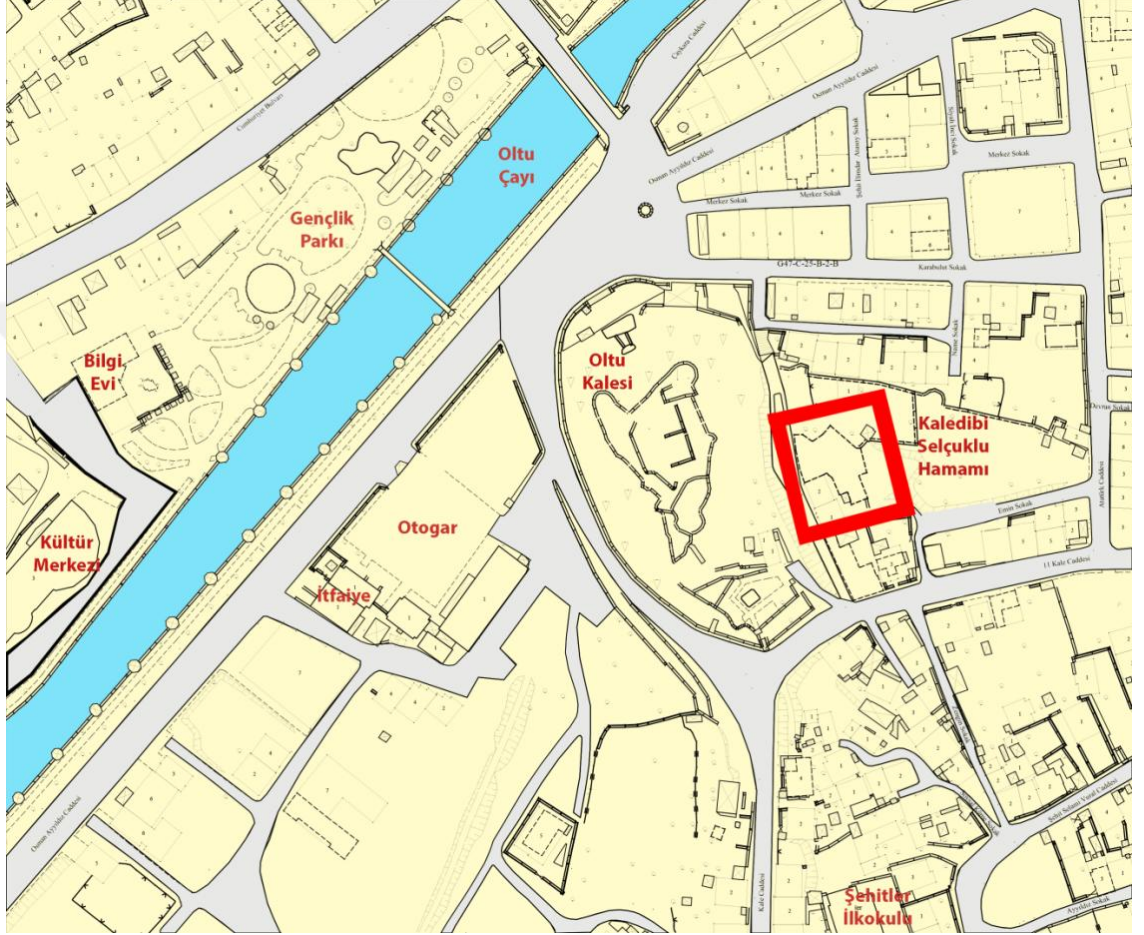

Şekil 3. 27. Mısri Zinnun Kümbeti giriş kapısı (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2019)

¹⁸ Gündoğdu, H., Bayhan, A.A., Aktemur, A.M., Kukaracı, İ. U., Çelik, A. (2002). *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Oltu*. Erzurum: Oltu Ticaret ve Sanayi Odası Kültür Yayınları

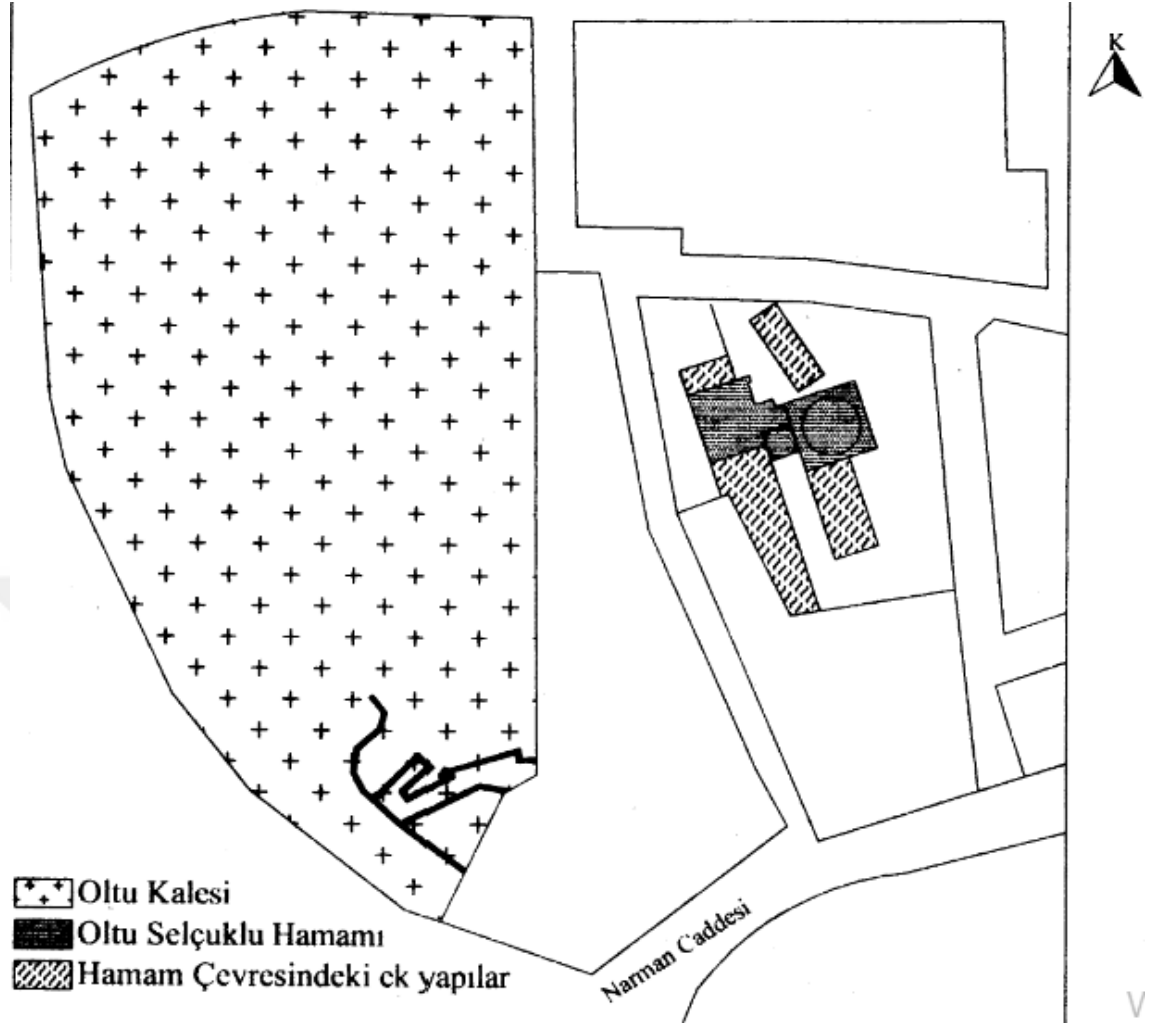
3.1.3. (Kaledibi) Selçuklu Hamamı

Konumu: (Kaledibi) Selçuklu Hamamı, ilçe merkezinde Oltu Çayı'nın güney kıyısında, Aslan Paşa Mahallesi Kale Caddesi'nde, Oltu Kalesi'nin doğu eteğinde yer almaktadır (şekil 3.28, 3.29).

Şekil 3. 28. Oltu (Kaledibi) Selçuklu Hamamı'nın kent içi konumu¹⁹

¹⁹ Oltu imar planı esas alınarak Y. E. Durmaz tarafından düzenlenmiştir.

Şekil 3. 29. Selçuklu Hamamı vaziyet planı (EKTVKK Arşivi, 2003)²⁰

Tarihçesi: Erken dönem Osmanlı hamamları ile Oltu Kalesi'nin yakınında yer alan (Kaledibi) Selçuklu Hamamı'nın yapım tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte mimari özelliklerine dayanarak Saltukluların Anadolu Selçukluları'na katıldıkları 13. yüzyılın ilk yarısında inşa edilmiş olabileceği öne sürülmektedir (Gündoğdu, 1998). Kaledibi Hamamı, halk arasında Selçuklu Hamamı olarak anılmaktadır. İbrahim Hakkı Konyalı, Selçuklu Hamamı'nın Oltu Kalesi'nin ömrüyle yarıştığından bahsetmektedir (Konyalı, 1960).

Yapı, EKTVKK tarafından 27.06.1990 gün 241 sayılı karar ile tescil edilmiş; yapının bulunduğu alan ise 27.05.2010 gün 1703 sayılı karar ile 3. Derece Arkeolojik sit alanı olarak belirlenmiştir. Fakat erken tarihte tescil edilmediği için belediye tarafından

²⁰ EKTVKK Arşivi'nde bulunan, 25-11-24 numaralı arşiv dosyası

şahıslara satılmıştır. Bu nedenle arazisinin büyük bir bölümü özel mülkiyete geçen yapı günümüzde tescil edilmiş olsa da, bir kısmı özel mülkiyet, bir kısmı da belediye mülkünde olup yok olmaya yüz tutmuş durumdadır (şekil 3.30) (Gündoğdu, 1998).

Mimari Özellikleri: Selçuklu Hamamı, erkekler ve kadınlar bölümünden oluşan çift fonksiyonlu bir Türk hamamı niteliğinde olup soyunma, ılıklik, sıcaklık, halvet ve külhan bölümlerinden oluşmaktadır. Hamam doğu-batı doğrultusunda gelişmiştir (Gündoğdu vd., 2002).

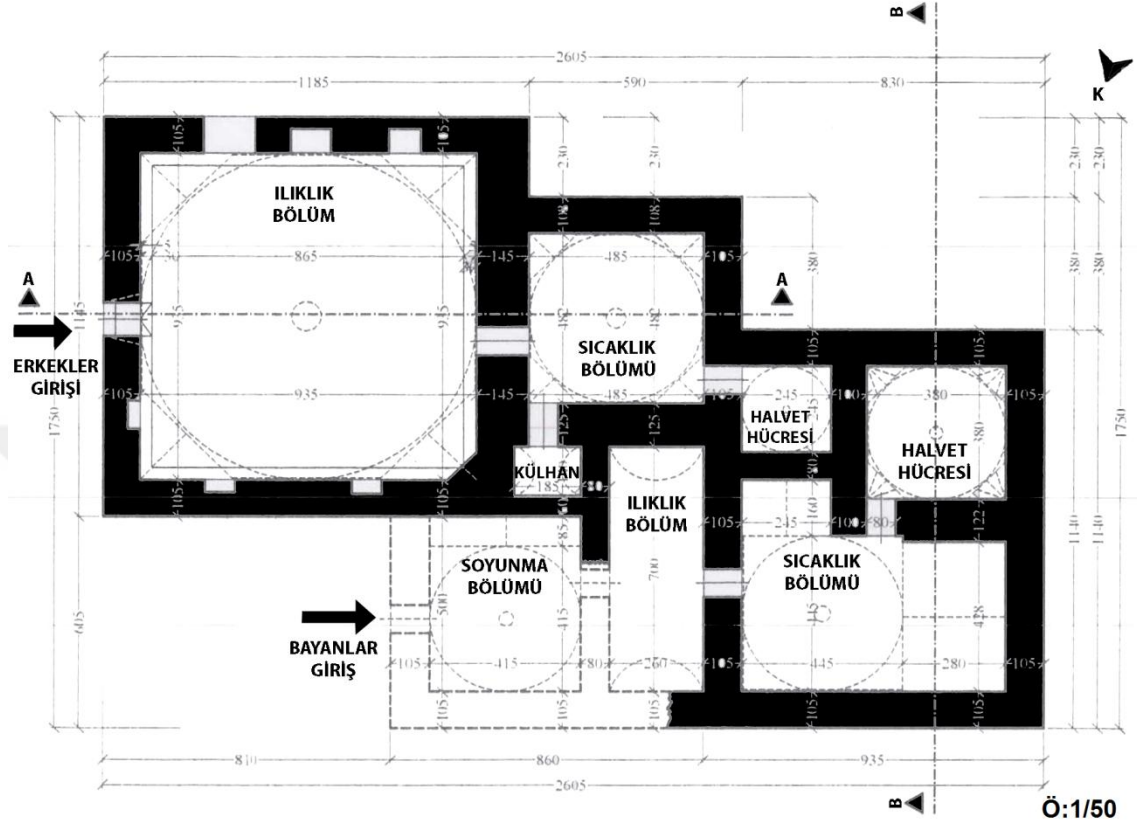

Şekil 3. 30. Selçuklu Hamamı'nın güneydoğudan görünümü (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2018)

Araştırmalar sonucunda yapıya iki farklı girişin olduğu; birinin erkekler bölümüne, diğerinin bayanlar bölümüne giriş sağladığı tespit edilmiştir (şekil 3.31).

Erkekler bölümüne giriş, doğuda yer alan dikdörtgen formlu, düz atkılı bir kapı ile sağlanmaktadır (şekil 3.32). Üzerinde dikdörtgen formlu küçük bir pencerenin de yer aldığı bu girişten geçilerek 9.35 x 9.35 m ölçülerinde kare planlı mekâna ulaşılmaktadır. Bu mekânın ılıklik ve soyunmalık olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir. Bu mekân, aynı zamanda hamamın en büyük birimi olma özelliğine sahiptir. Mekânın üzeri tromp geçişli tuğla kubbeye örtülüdür. Mekânın güneydoğu köşesinde dikdörtgen formlu, düz

atkılı pencereye yer verilmiştir. Tuğla kubbenin aydınlık feneri, tüm mekânı aydınlatmaktadır (Çınar, 2010).

Şekil 3. 31. Selçuklu Hamamı röleve planı (EKTVKK Arşivi, 2003)²¹

²¹ EKTVKK Arşivi'nde bulunan, 25-11-24 numaralı arşiv dosyası

Şekil 3. 32. Selçuklu Hamamı erkekler bölümünün girişi (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2019)

Erkekler bölümünün ılıklik kısmından dar bir kapıyla, tuğla kubbesi yıkık olan sıcaklik kısmına ulaşılır. Üzerinin tromp geçişli tuğla kubbeyle örtüldüğü anlaşılan kare planlı bu birim 4.82 x 4.82 m ölçülerindedir. Buradan sivri kemerli, dikdörtgen formlu iki küçük kapıdan biri kuzey yönünde yer alan ve 1.85 x 1.40 m ölçülerinde olan beşik tonoz örtülü külhan kısmına, diğeri de kuzeybatıda yer alan ve kapalı olduğundan içine girilemeyen, ancak kare planlı ve kubbe örtülü olduğu tahmin edilen halvet bölümüne ulaşımı sağlar²² (şekil 3.31) (EKTVKK Arşivi).

Kadınlar bölümünün girişinde, erkekler bölümünün sıcaklik kısmının tam kuzeyinde, kuzey-güney doğrultusunda uzanan, yarısı yıkık durumdaki beşik tonoz örtülü mekândan doğuya uzanan duvar kalıntılarının ise kadınlar bölümünün soyunma ve ılıklik birimlerine ait olduğu düşünülmektedir. Buradan dikdörtgen formlu, kemerli bir kapı ile kadınlar bölümünün sıcaklik kısmına ulaşılır. Ters “L” planlı sıcaklik kısmında L’nin uçları sivri beşik tonozla, merkezi ise pendentif geçişli kubbe ile örtülüdür. Mekân, kubbenin tepesindeki aydınlık feneri ile aydınlatılmaktadır. Buradan

²² EKTVKK Arşivi’nde bulunan, 25-11-24 numaralı arşiv dosyası

güneye açılan kemerli ve dikdörtgen formlu küçük bir kapı aracılığıyla da kare planlı, Türk üçgeni geçişli kubbe ile örtülü halvet hücrelerine geçilir²³ (EKTVKK Arşivi).

(Kaledibi) Selçuklu Hamamı'nın, duvarları kaba yonu taş, kubbe ve geçiş öğeleri ise tuğla örgülüdür (şekil 3.33). Hamamın özellikle kadınlar bölümünün üst örtüsünde sivri tonozlarda görülen düzgün kesme taş işçilik, Osmanlı dönemi onarımına işaret etmektedir. Diğer kısımlardaki örtü ve geçiş öğelerinin tuğla işçiliği ile hamamdaki iki farklı malzeme kullanımı ise hamamın Osmanlı döneminde tamir edildiğinin göstergesi kabul edilmektedir. Bu durum da hamamın Osmanlı öncesine tarihlendirilebileceğini ortaya koymaktadır. Ayrıca geçişlerdeki kemer uygulamaları yanı sıra hem kemerlerde hem de kubbede kullanılan tuğla örgü, Büyük Selçuklularla birlikte Anadolu'ya uzanan, Anadolu öncesi Türk mimarisi uygulamaların Anadolu'ya yansımasına işaret kabul edilmektedir. Kaledibi (Selçuklu) Hamamı'nda Türk mimarisinin tromp, pandantif ve Türk üçgeninden oluşan üç temel geçiş ögesi de kullanılmıştır (şekil 3.34, 3.35). Bu açıdan üç geçiş ögesinin de bir arada uygulandığı örneklerden biri olma özelliğine de sahiptir²³ (EKTVKK Arşivi).

Şekil 3. 33. Selçuklu Hamamı'nda erkekler bölümü ılıklik kısmının kubbesi (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2019)

²³ EKTVKK Arşivi'nde bulunan, 25-11-24 numaralı arşiv dosyası

Şekil 3. 34. Selçuklu Hamamı'ndaki tromplardan bir görünüm (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2019)

Kaledibi (Selçuklu) Hamamı'nın kuzeybatısında, yaklaşık 10.00-12.00 m derinliğinde, 1.20 m çapında moloz taş örgülü bir su kuyusu bulunmaktadır. Yöre halkı kaleden gelen tünelin bu kuyuyla ve hamamla bağlantılı olduğunu, belediyenin yol açımı sırasında da tünelle hamam bağlantısının tespit edildiğini ifade etmişlerdir. Bu bağlantının varlığı kazılar sonucunda doğrulandığı takdirde, Kaledibi (Selçuklu) Hamamı'nın, gerek plan ve mimari özellikleri gerekse kaleden gelen tünel hamam bağlantısı açısından, yöredeki Ünlükaya (Narmankaya) Hamamı ile benzerliği de ortaya çıkarılmış olacaktır²⁴ (şekil 3.36) (EKTVKK Arşivi).

²⁴ EKTVKK Arşivi'nde bulunan, 25-11-24 numaralı arşiv dosyası

Şekil 3. 35. Selçuklu Hamamı'nda kadınlar bölümünün sıcaklık mekânı (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2019)

Şekil 3. 36. Ünlükaya (Narmankaya) Hamamı (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2019)

3.1.4. Arslan Paşa Külliyesi

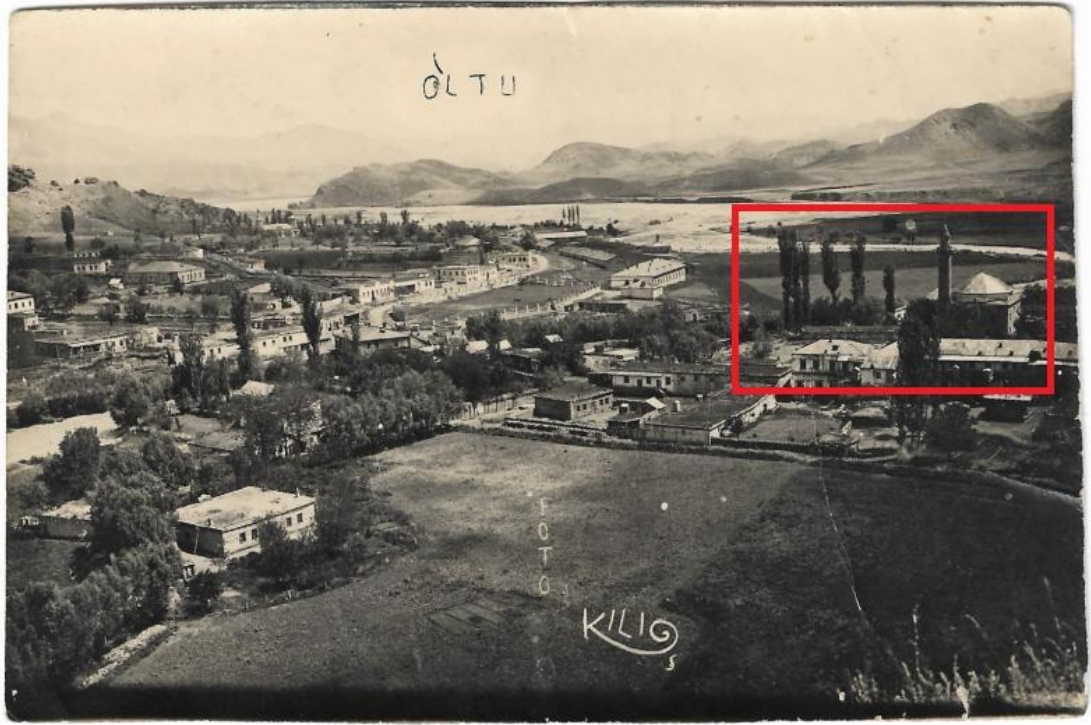
Konumu: Arslan Paşa Külliyesi, Oltu ilçe merkezinde, Oltu Çayı'nın güney kıyısında, Aslan Paşa Mahallesi, 83 ada 1 parsel üzerinde konumlanmaktadır (şekil 3.37).

Şekil 3. 37. Arslan Paşa Külliyesi'nin kent içi konumu²⁵

Tarihçesi: Arslan Paşa Külliyesi, Arslan Mehmed Paşa (1599-1679) tarafından inşa ettirilmiştir. 1659 yılında, paşalık unvanı ile Bardız'dan (Gaziler köyü) Oltu'ya görevlendirilen Arslan Paşa, o dönemde Oltu'da devam eden Celali isyanlarını bastırıp kısa zamanda Oltu'yu ekonomik, sosyal ve toplumsal olarak kalkındırmaya çalışmıştır. Arslan Paşa Külliyesi de bu faaliyetlerinden birisidir (şekil 3.38) (Önal, 1968).

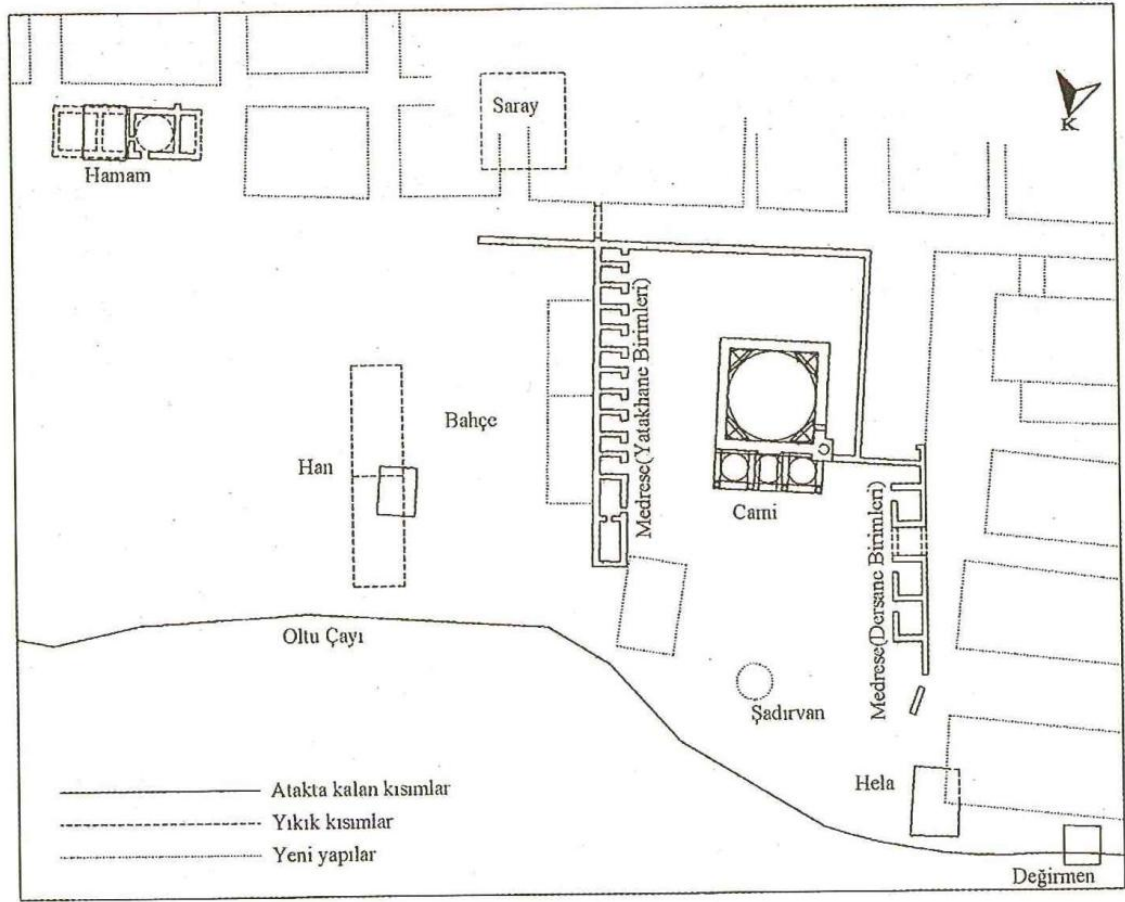
²⁵ Oltu imar planı esas alınarak Y. E. Durmaz tarafından düzenlenmiştir.

Şekil 3. 38. 20. yüzyıl başlarında Oltu (Kılıç Arşivi, 1900-1930)

Külliye'nin bulunduğu arsa ve çevresi Osmanlı yöneticileri tarafından Arslan Paşa'ya verilmiş; kendisi de bu arsaları külliye amacıyla vakfettiği vakfiyesinde belirtmiştir. Külliye inşaatının başlangıç tarihi tam olarak bilinmemektedir. Vakıflar Genel Müdürlüğü, Vakıflar Arşivi'nde 2152 no'lu defterin 140. sayfasında kayıtlı olan vakfiyesinde, "...Oltu kasabasında bir camii-i şerif, medrese-i münif ve misafirhane bina eyledi..." (Kılıç, 2008) denilmiştir. Camii kitabesi ve vakfiyeye göre, 1664'de, camii, medrese, misafirhane, dört lüleli çeşme ve helâdan oluşan külliye'nin inşası tamamlanmıştır. İki yıl sonra, 1666 yılında, sözü edilen yapılara ilaveten hamam, Bab-ı Hammam kapısı, han, saray, mektep, imarethane, değirmen, dükkânlar, evler ve bahçeler vakfedilmiştir (Kılıç, 2008).

Arslan Paşa Külliyesi, Osmanlı döneminde geleneksel bir biçim kazanan, içinde kentin ihtiyaçlarını karşılayan büyük bir kompleks olarak kurulmuştur. Kurulduktan sonra kentin sosyal yaşam alanı külliye ve çevresinde gelişim göstermiştir. Ancak geçirdiği sel baskınları ve kasıtlı tahripler neticesinde büyük bölümü yok olmuştur. Han, saray, mektep, imarethane, değirmen, evler ve dükkânlar günümüze ulaşmamıştır (şekil 3.39).

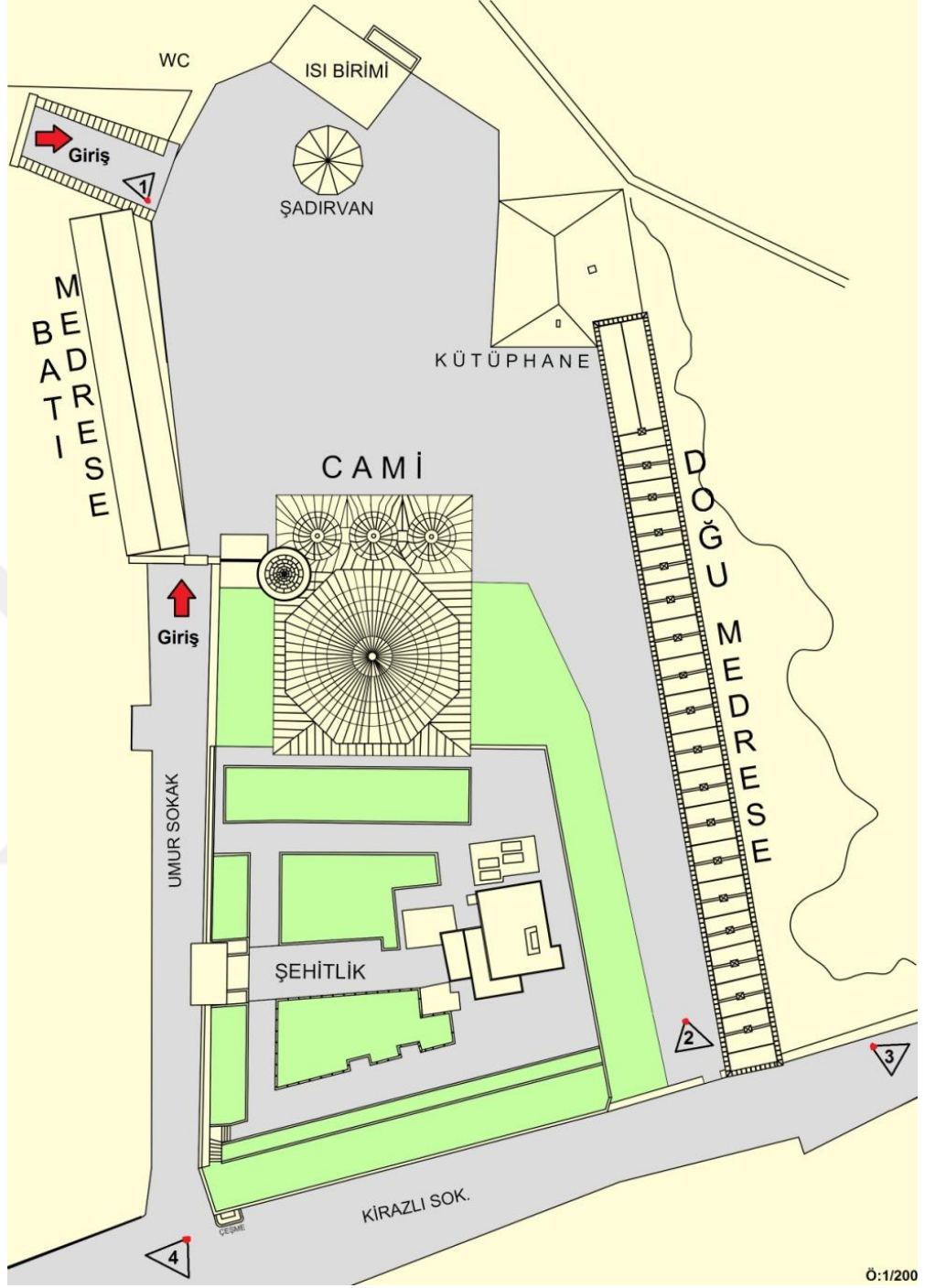

Şekil 3. 39. Arslan Paşa Külliyesi, 1983 Yılı vaziyet planı²⁶

Külliye herhangi bir sit alanı içerisinde yer almamaktadır. Mülkiyeti, Vakıflar Genel Müdürlüğü adına kayıtlı olup Oltu Müftülüğü'ne tahsis edilmiştir. Medrese ve camii, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 2008 yılında restore edilmiştir. Camii günümüzde de orijinal işlevini devam ettirmektedir. Buna karşın batı medrese yapıları, bayanlara mescit olarak işlevlendirilmiş; doğu medrese yapıları ise çeşitli dernek ve vakıflara tahsis edilmiştir.

Mimari Özellikleri: Günümüzde yaklaşık 5106 m²'lik alana sahip külliye camii, iki medrese, kütüphane, hazire, şadırvan, WC ve teknik birimden oluşmaktadır (şekil 3.40, 3.41, 3.42, 3.43, 3.44). Külliye avlusuna biri kuzeybatı yönünde yer alan Arslan Paşa Sokağı'ndan; diğeri camii minaresi ile batı medrese arasında kalan Umur Sokak'tan olmak üzere iki ayrı yerden giriş sağlanmaktadır.

²⁶ Uluçam, A. (1983). *Oltu'da Arslanpaşa Külliyesi*. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, VI, 93-107.

Şekil 3. 40. Arslan Paşa Külliyesi vaziyet planı²⁷

²⁷ EVBM arşivindeki külliye vaziyet planı esas alınarak Y. E. Durmaz tarafından düzenlenmiştir.

Şekil 3. 41. Külliye'nin kuzeybatıdan görünümü / 1 no'lu açıdan bakış (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2019)

Şekil 3. 42. Külliye'nin güneydoğudan görünümü / 2 no'lu açıdan bakış (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2019)

Şekil 3. 43. Külliye'nin doğudan görünümü / 3 no'lu açıdan bakış (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2019)

Şekil 3. 44. Külliye'nin güneybatıdan görünümü / 4 no'lu açıdan bakış (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2019)

Dedi tarihin fezkürübillah
Sene 1075" (Konyalı, 1960)

Bu kitabe İbrahim Hakkı Konyalı tarafından "Allah yolunda mücahit olan Arslan Paşa, Allahın evini ne güzel yerde yaptı. Sanki etrafı Cennet'tir, içinde Allah düşünülür ve anılır. Akan çayı güya Kevser'dir, makbul durumu Allah'ın kudsî tarzındadır. Gâyip Hâtiften bir tarih istedim, bana tarihini şöyle dedi: Allah'ı zikrediniz, 1075" (Konyalı, 1960) şeklinde tercüme edilmiştir.

Şekil 3. 46. Taçkapı ve kitabeler (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2019)

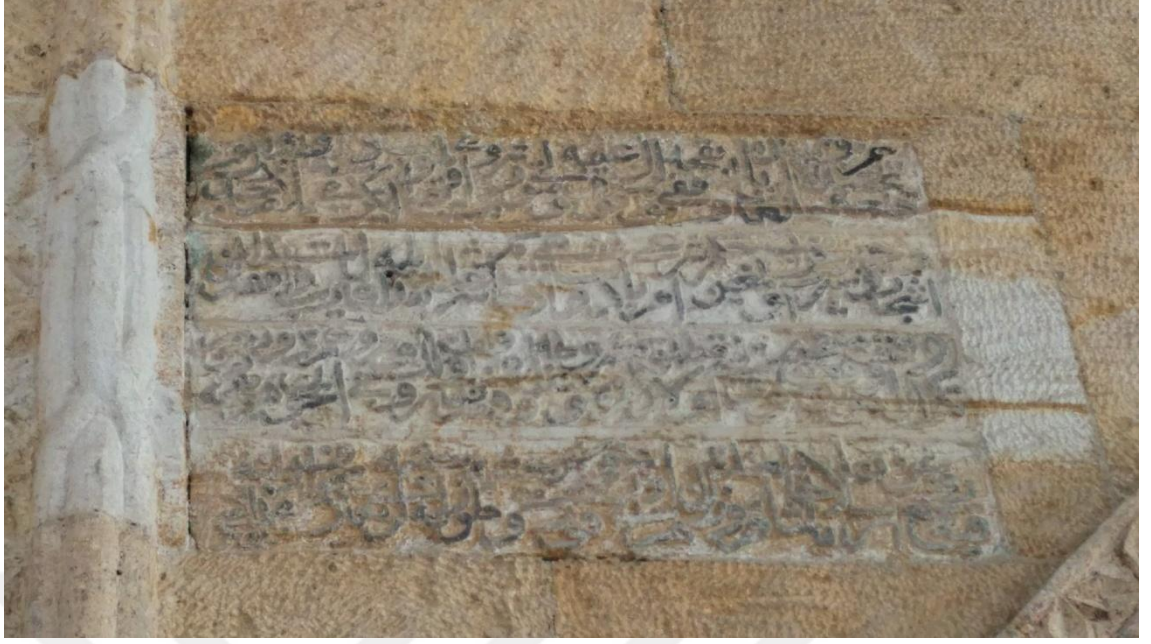

Şekil 3. 47. Taçkapı 1'nolu kitabe (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2020)

İkinci kitabe, kapı kemerinin soluna yerleştirilmiş 42 x 32 cm (Konyalı, 1960) boyutlarındadır (şekil 3.48). Bu kitabe giriş kapısının hemen üstünde yer alan ve yukarıda sözü edilen kitabenin aynısıdır. Üçüncü kitabe, taçkapının üzerinde yer almaktadır (şekil 3.49). Kitabe şu şekildedir:

"Bu camii sahibi Arslan Paşa
Acep mevzide mabedi kıldı inşa
Taalallah acep âli bünyad
Ki müstahkem esası Kabe-Asa
Okundukça ezanı cem olurlar
Dua için Melâyik cümle hora
İlahi ta felek baki bu baki
Okundukça içinde nahlü sera
Çıkup beytten didi tarih nühevtad
Gözel camii cazekallahü hayra" (Konyalı, 1960)

Bu kitabe İ. Hakkı Konyalı tarafından "Bu caminin sahibi Arslan Paşa mabedini hoş bir yerde yaptı. Allah için güzel ve yüce bir binadır. Temeli Kâbe gibi sağlamdır. Ezan okundukça dua için bütün melekler ve huriler toplanırlar. İçinde Nâs ve Felâk sureleri okunup durdukça baki olsun. Camiden 9 kutup çıkarak camii için şunları söylediler: Güzel camidir. Allah sana hayırlar ihsan etsin" (Konyalı, 1960) şeklinde tercüme edilmiştir.

Şekil 3. 48. Taçkapı üzerindeki 2'nolu kitabe (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2020)

Şekil 3. 49. Taçkapı üstündeki 3'nolu kitabe (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2020)

Kitabelere ve Arslan Paşa Külliyesi vakfiyesine göre camii, 1664 (H. 1075) yılında Osmanlı hükümdarlarından IV. Sultan Mehmed döneminde inşa edilmiştir. Buna karşın müftülük tarafından asılan tabelada inşa tarihi olarak 1630 yılı yazmaktadır (şekil 3.50).

Şekil 3. 50. Taçkapı (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2019)

Tek kubbeli camii grubunda yer alan yapı çeşitli onarımlarla günümüze ulaşmıştır. 20. yüzyıl başlarına ait fotoğraflarda, kubbe formunun -manastır tonozuna benzer şekilde- dilimli yapıda olduğu görülmektedir. Kubbe formunun 1900-1920 tarihleri arasında değiştirildiği düşünülmektedir (şekil 3.51, 3.52, 3.53). GEEAYK'nun 11.02.1977 gün ve A-312 sayılı kararı ile tescil edilmiş olan caminin son onarımı Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 2008 yılında gerçekleştirilmiştir.

Şekil 3. 51. 20. yüzyıl başlarında Arslan Paşa Camii (URL-9, 1900-1920)

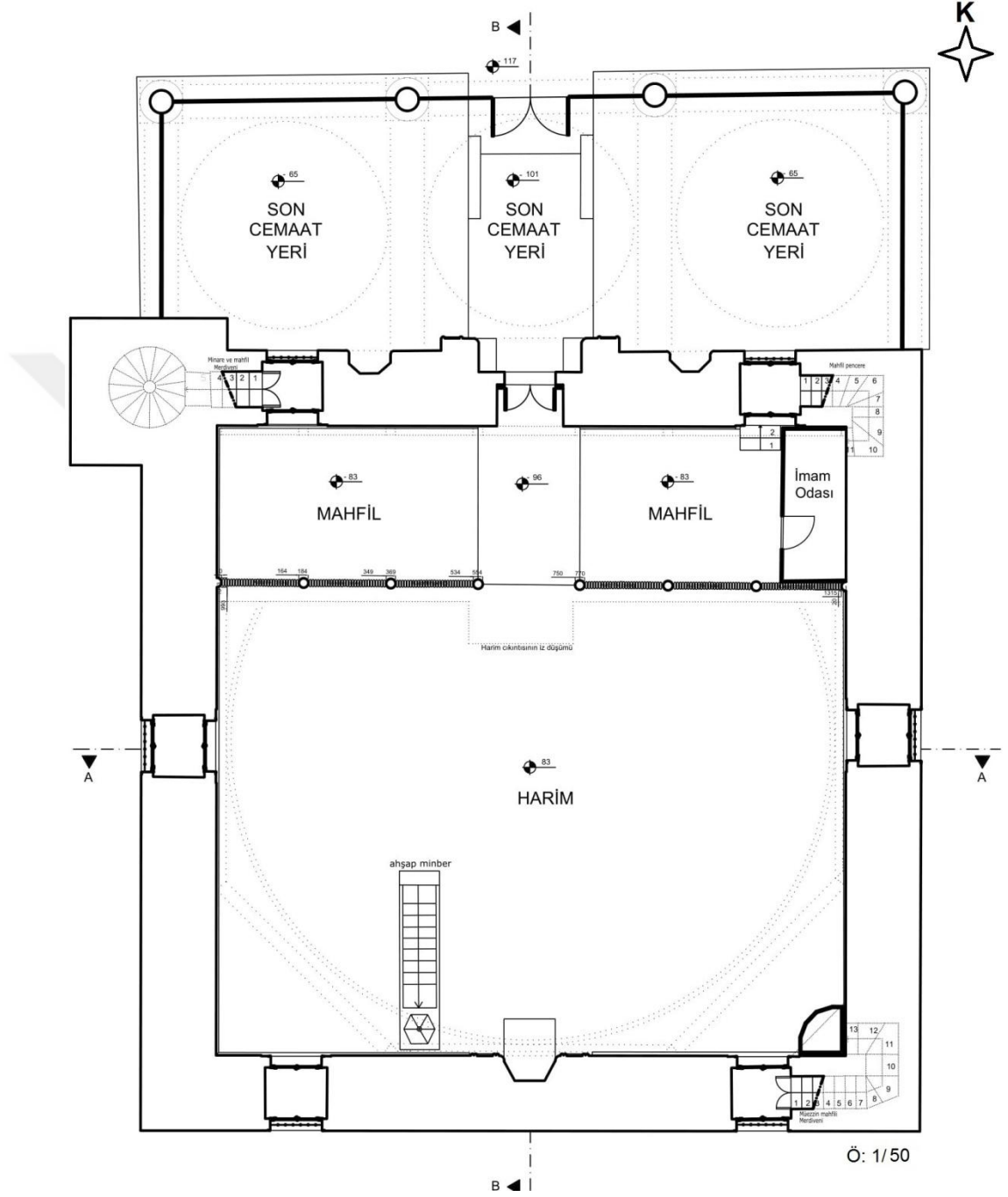
Şekil 3. 52. 20. yüzyıl başlarında Arslan Paşa Camii (URL-10, 1900-1920)

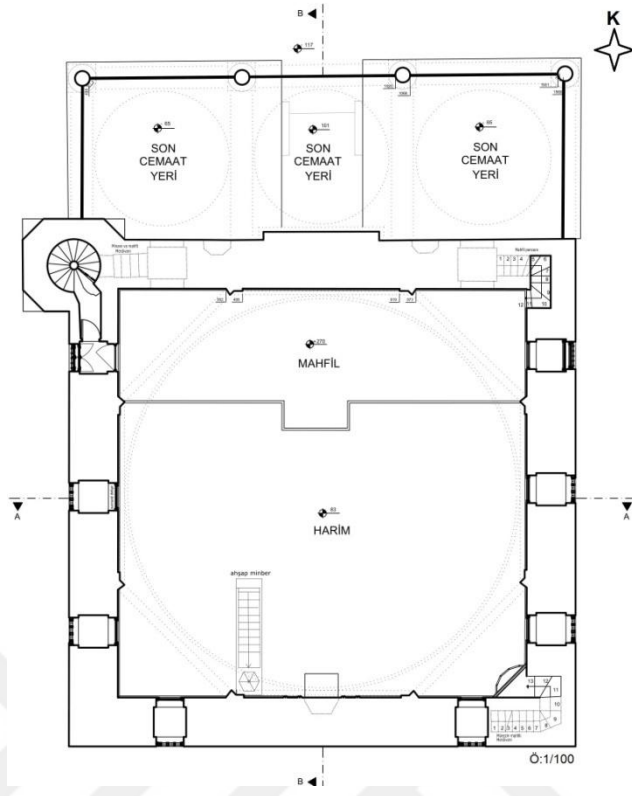
Şekil 3. 53. 20. yüzyıl başlarında Arslan Paşa Camii (URL-11, 1920-1930)

Plan özellikleri: Camii Osmanlı dönemi tek kubbeli camilerinin tipik örneği olarak kabul edilir (Konyalı, 1960). Üzeri tek kubbe ile örtülü kare planlı harimin önünde üç gözlü son cemaat yeri, kuzeybatı köşesinde tek şerefeli minare yer almaktadır. Harime giriş, kuzey cephenin ortasında konumlanan taçkapıdan sağlanır. 13.40 x 13.40 metre (Akçay, 1993) boyutlarındaki kare planlı harim sekizgen kasnak üzerine oturan kubbe ile örtülüdür (şekil 3.54, 3.55, 3.56). Harimin güney duvarının ortasında mihrap; mihrabın sağında minber bulunmaktadır (şekil 3.57). Harim kuzey duvarının önünde, sekiz ahşap sütun üzerine oturan mahfil yer almaktadır (şekil 3.58.). Mahfile çıkış, harimin kuzeybatı ve kuzeydoğu köşesinde, duvar kalınlığı içinde yer alan ve pencere açıklığından ulaşılan merdivenle sağlanmaktadır (şekil 3.59.) Mahfilin orta bölümü, cumba şeklinde güneye doğru taşırılmıştır. Harimin güneydoğu köşesinde ise mahfil ile aynı kotta yer alan taş vaiz kürsüsü görülmektedir. Vaiz kürsüsüne de -mahfilde olduğu gibi- pencere açıklığından ulaşılan ve duvar konstrüksiyonu içinde yer alan merdiven ile

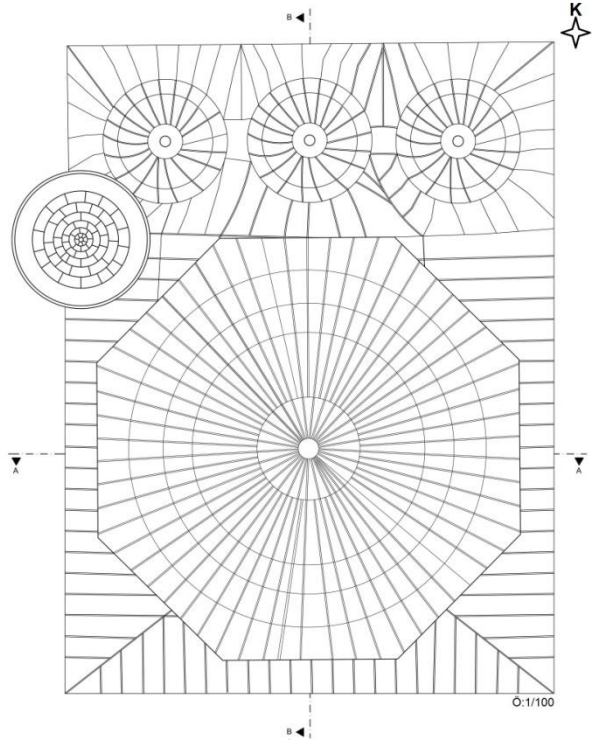
çıkılmaktadır. Vaiz kürsüsünün altında, sonradan ilave edilmiş, ahşap bir vaiz kürsüsü daha yer almaktadır (şekil 3.60).

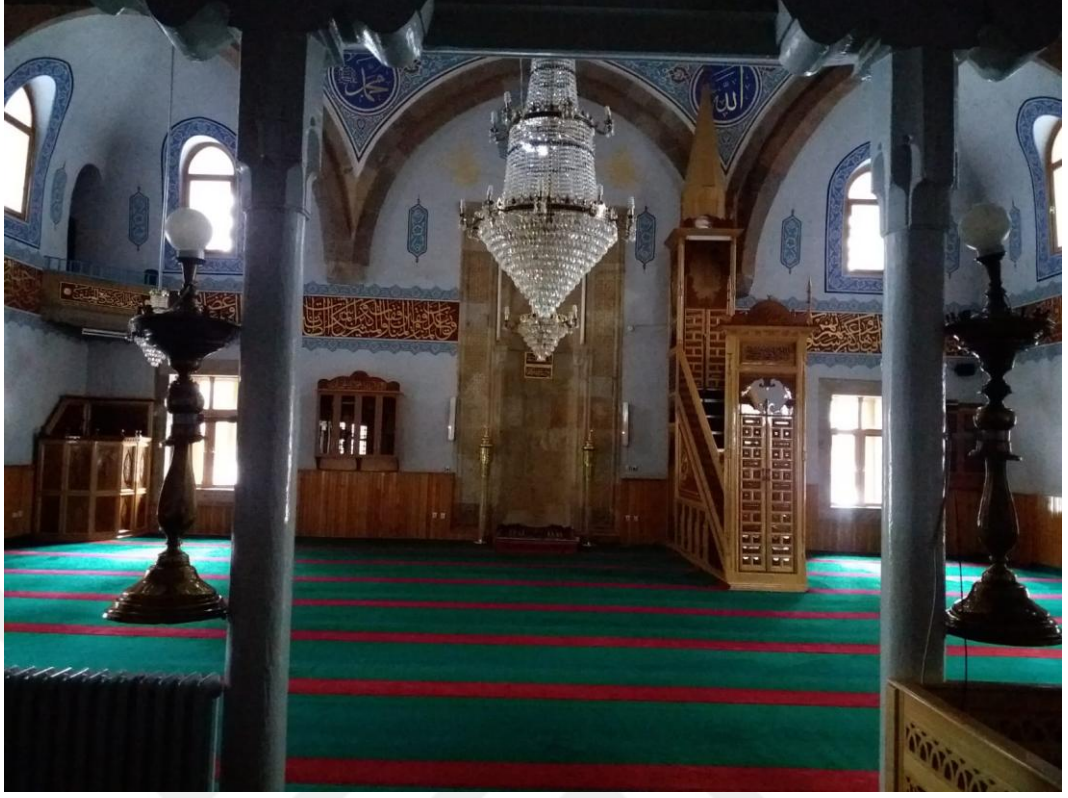
Şekil 3. 54. Arslan Paşa Camii harim planı (EVBM Arşivi, 2007)

Şekil 3. 55. Arslan Paşa Camii mahfil planı (EVBM Arşivi, 2007)

Şekil 3. 56. Arslan Paşa Camii çatı planı (EVBM Arşivi, 2007)

Şekil 3. 57. Harim güney duvarı (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2019)

Şekil 3. 58. Harim kuzey duvarı (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2019)

Şekil 3. 59. Pencere açıklığından ulaşılan mahfile çıkış (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2019)

Şekil 3. 60. Harim doğu duvarı (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2019)

Cephe özellikleri: Kuzey cephesinin ortasında harime açılan taçkapı; taçkapının iki yanında birer adet dış mihrap bulunmaktadır (şekil 3.61). Cepheden 30 cm dışarı taşkın dikdörtgen forma sahip taçkapıda basık kemerli giriş açıklığı, sivri kemerli niş içine yerleştirilmiştir. Sivri kemer üstten ve yanlardan bir kabartma kuşağı ile çevrelenmiştir. Taçkapı, üstte, tek sıra mukarnas geçişli düz bir alınlık ile sonlandırılmıştır. Taçkapıda, biri basık kemerli giriş açıklığının üzerinde (sivri kemer alınlığında), ikincisi giriş kapısının solunda (sivri kemer ile kabartma kuşağı arasında), üçüncüsü ise taçkapının üst kısmında olmak üzere üç adet vakfiye kitabesi görülmektedir. Kuzey cephesi önünde uzanan son cemaat yeri, birbirine ve duvarlara sivri kemerlerle bağlanan sekizgen kaideli, mukarnas başlıklı 4 granit sütun üzerine oturan 3 kubbe ile örtülüdür. Bugün alüminyum doğrama ile kapalıdır (şekil 3.62). Son cemaat yerinin zemin kotu, taçkapının iki yanında yükseltilmiştir. Taçkapının iki yanında bulunan beş sıra mukarnas kavsaralı mihrapların iki yanında burmalı sütunlar bulunmaktadır. Taçkapının sağ taraftaki dış mihrabın sağında; sol tarafındaki dış mihrabın da solunda dikdörtgen formda birer pencere yer almaktadır. Pencereilerin üstünde sivri kemerler bulunmakta; kemer alınlıklarında da taş üzerine kabartma harflerle 'Allah' ve 'Muhammed' yazmaktadır (şekil 3.61). Cephe bir saçak silmesi ile sonlanmaktadır.

Şekil 3. 61. Harim doğu duvarı (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2019)

Şekil 3. 62. Arslan Paşa Camii kuzey cephesi (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2019)

Güney cephesinde 6 adet pencere bulunmaktadır (şekil 3.63). Birinci sıradaki pencereler, dikdörtgen formda olup üstünde sivri kemerler görülmekte; kemer alınlıklarında da taş üzerine kabartma harflerle 'Ömer' ve 'Osman' yazmaktadır. İkinci sıradaki alçı şebekeli pencereler, yuvarlak kemerle sonlanmaktadır. Üçüncü sırada - cephenin ortasında- alçı şebekeli yuvarlak pencere bulunmaktadır. Cephe, saçak silmesi ile sonlanmakta; kubbe kasnağında küçük sivri kemerle sonlanan 1 adet pencere yer almaktadır.

Doğu cephesinde 4 adet pencere bulunmaktadır (şekil 3.64). İlk sırada dikdörtgen formdaki pencerenin üstünde sivri kemer bulunmakta; kemer alınlığında da taş üzerine kabartma harflerle 'Ebubekir' yazmaktadır. İkinci sırada 1 adet dikdörtgen formda, 2 adet alçı şebekeli olmak üzere toplam 3 adet pencere bulunmaktadır. Dikdörtgen formdaki pencerenin üstünde kemer yer almakta; alçıdan pencereler ise sivri kemerle sonlanmaktadır. İkinci sırada cephenin sol tarafında sivri kemerle sonlanan küçük bir havalandırma boşluğu görülmektedir. Cephe saçak silmesi ile sonlanmakta; kubbe kasnağında küçük sivri kemerle sonlanan 1 adet pencere yer almaktadır. Harim cephesinin bitiminde son cemaat yerinin cephesi devam etmekte, geçiş sivri kemerle sağlanmaktadır.

Şekil 3. 63. Arslan Paşa Camii güney cephesi (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2019)

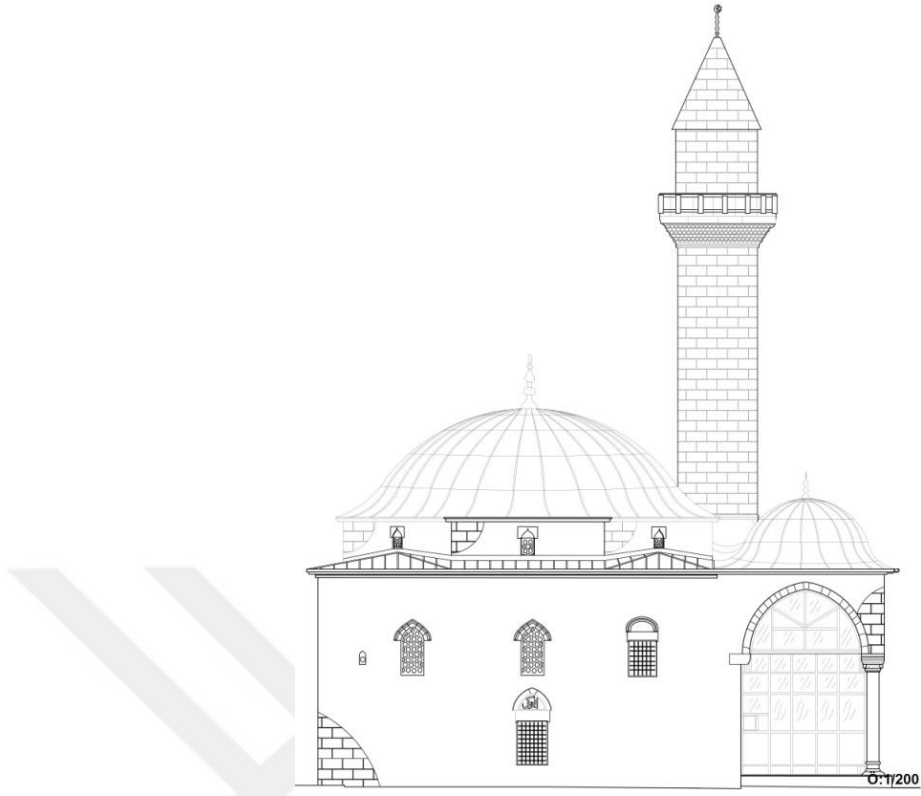
Şekil 3. 64. Arslan Paşa Camii doğu cephesi (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2019)

Batı cephesinde harim ve son cemaat yeri arasında minare yer almaktadır. İlk sırada dikdörtgen formdaki pencerenin üstünde sivri kemer görülmekte; kemer alınlığında da taş üzerine kabartma harflerle 'Ali' yazmaktadır. İkinci sırada 1 adet dikdörtgen formda, 2 adet sivri kemerle sonlanan alçı şebekeli olmak üzere 3 adet pencere bulunmaktadır. Dikdörtgen formdaki pencerenin üstünde kemer bulunmakta, alçı şebekeli pencereler ise sivri kemerle sonlanmaktadır (şekil 3.65). Harim cephesi, saçak silmesi ile sonlanmakta, kubbe kasnağında küçük sivri kemerle sonlanan 1 adet pencere görülmektedir. Minare üzerinde saçak silmesi hizasında sivri kemerle sonlanan küçük aydınlatma penceresi yer almaktadır.

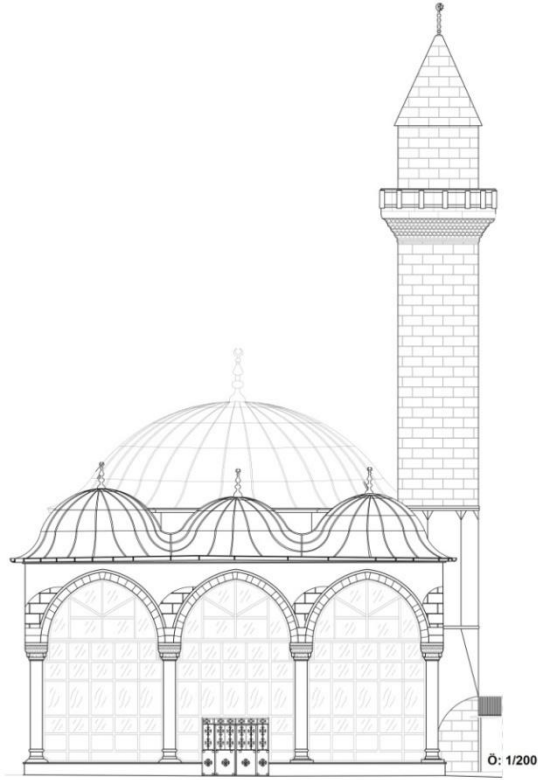

Şekil 3. 65. Arslan Paşa Camii batı cephesi (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2019)

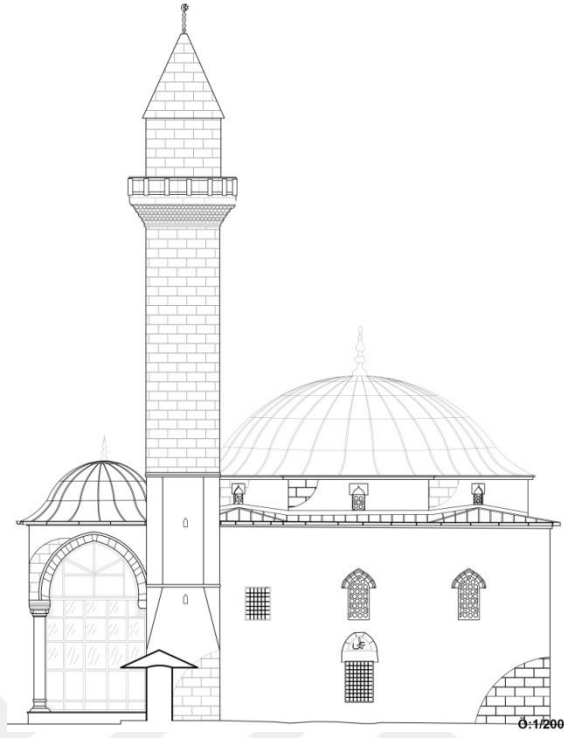
Kubbe kasnağında -kuzey cephesi hariç- güneydoğu, güneybatı, kuzeydoğu ve kuzeybatı yönlerinde sivri kemerle sonlanan küçük pencereler görülmektedir (şekil 3.66, 3.67, 3.68, 3.69).

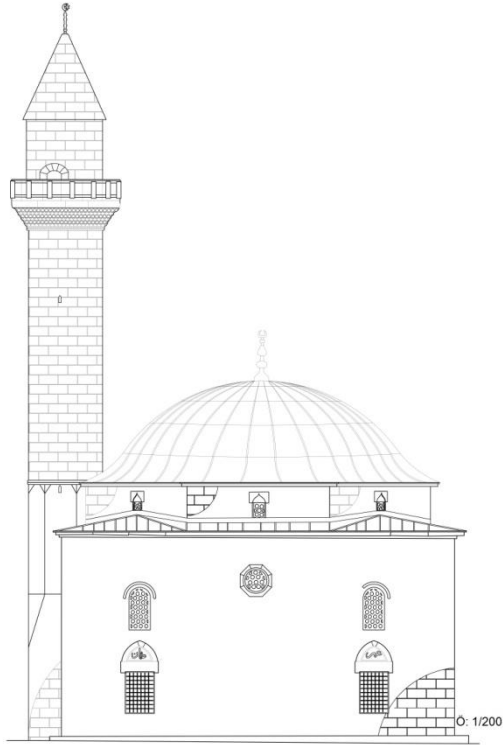
Şekil 3. 66. Arslan Paşa Camii doğu görünüşü (EVBM Arşivi, 2007)

Şekil 3. 67. Arslan Paşa Camii kuzey görünüşü (EVBM Arşivi, 2007)

Şekil 3. 68. Arslan Paşa Camii batı görünüşü (EVBM Arşivi, 2007)

Şekil 3. 69. Arslan Paşa Camii güney görünüşü (EVBM Arşivi, 2007)

Teknik ve malzeme: Yığma olarak inşa edilen yapıda düzgün kesme taş kullanılmıştır. Harimi örten 13.40 m çapındaki kubbe, köşelerde taşkın-sivri kemerli 4 tromp üzerine oturtulmuş; kemerler duvarlarda da tekrarlanarak sekizgen kasnak oluşturulmuştur. Son cemaat yerinde ise kubbelere geçiş pandantiflerle sağlanmıştır. Hem ana kubbe hem de son cemaat yeri kubbeleri kurşun ile kaplanmıştır.

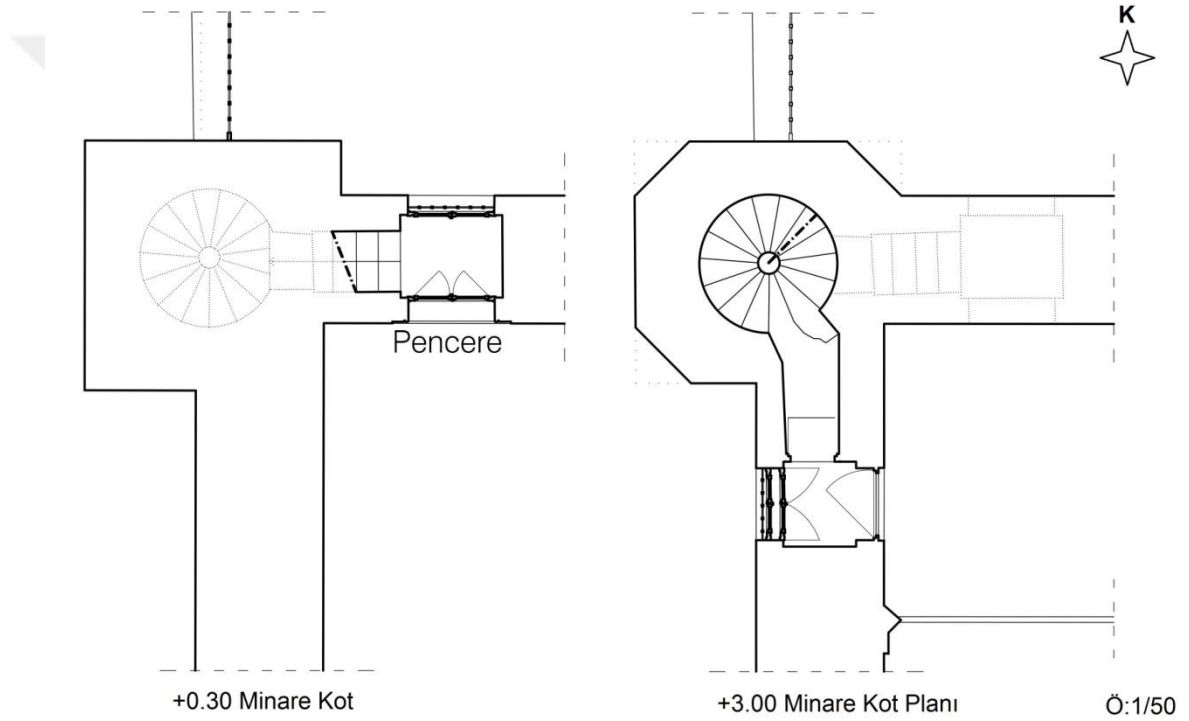
Ahşap döşemeli mahfil birbirine ahşap kirişlerle bağlı ahşap direkler tarafından taşınmaktadır. Harimin duvarları zeminden bir metre yüksekliğe kadar ahşap lambri ile; zemini ise halı ile kaplanmıştır.

Bezeme: Üç yüzlü mihrap nişi, silindirik ve içbükey taş silmelerle dikdörtgen profilli çerçeve içine alınmış; tamamen oyma taş işçilikle bezenmiştir. Ahşap minber sade bir üslupla işlenmiştir. Taçkapıda, taş oyma işçilik vardır. Son cemaat yeri kemerleri arası geometrik süslemeyle bezenmiştir. Kubbe kasnağında, madalyonlar içerisine alınmış, Esmâül-Hüsna'dan yedi kelime bulunmaktadır (şekil 3.70).

Şekil 3. 70. Kubbe kasnağındaki Esmâül-Hüsna yazısı (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2019)

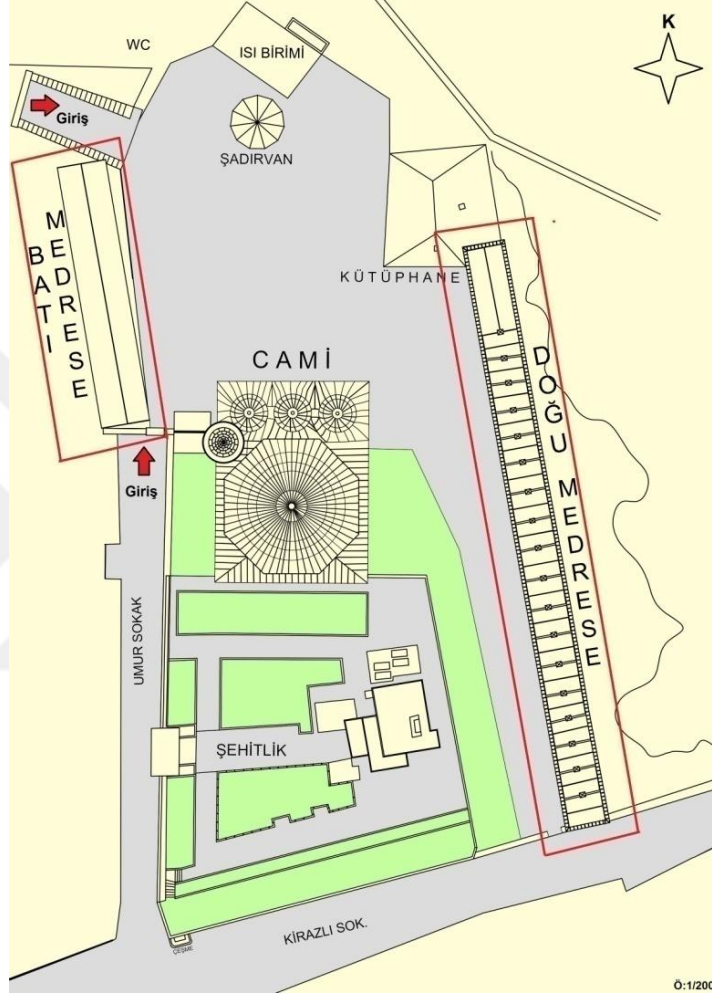
Minare: Caminin kuzeybatı köşesinde, camiye bitişik olarak inşa edilmiş tek şerefeli minare konumlanmaktadır. Minarenin köşeleri pahlanmış kare kaide üzerinde yükselen gövdesi, sekizgen olarak başlayıp silindirik olarak devam etmektedir. Şerefesi taş konsol üzerine oturtulmuştur. Yığma olarak, düzgün kesme taştan inşa edilmiş minarenin üzeri kurşun kaplı külah ile örtülüdür. Minareye çıkış, harimin kuzeybatı köşesinde, duvar kalınlığı içine yerleştirilmiş olan ve pencere açıklığından ulaşılan merdiven ile sağlanmaktadır (şekil 3.71). Ayrıca mahfil katından da mahfilin batısında yer alan pencere açıklığından geçilerek minareye çıkışı sağlayan merdivene ulaşılabilir.

Şekil 3. 71. Minare planı (Çizim: Y. E. Durmaz, 2020)

3.1.1.1. Medreseler

Külliye'nin merkezinde konumlanan caminin doğu ve batı yönlerinde, Oltu Çayı'na doğru iki kanat halinde uzanan hücrelerden ibaret medreseler mevcuttur (şekil 3.72).

Şekil 3. 72. Arslan Paşa Medreseleri Külliye içi konumu²⁹

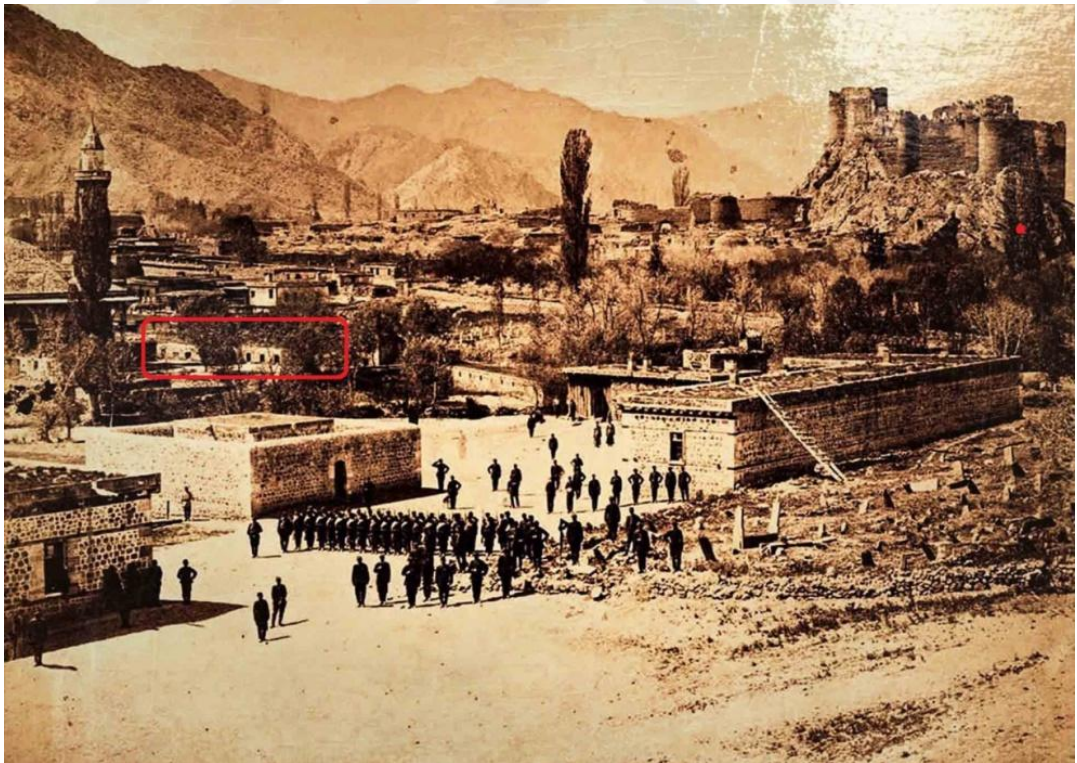
Külliye'deki diğer yapılar gibi medreseler de süreç içerisinde çeşitli değişikliklere uğramışlardır. İlk inşa edildiğinde medreselerdeki toplam hücre sayısının 25 olduğu, bu sayının zamanla arttığı; ancak daha sonra tekrar azaldığı belirtilmektedir (Kılıç, 2008). Önal'ın aktarımına göre, Narmanlı Hacı Zaim Çelebi'nin 1704 tarihli eserinde, medreselerde hücre sayısının 70 olduğu ve caminin etrafında "U" şeklinde konumlandığı ifade edilmektedir (Önal, 1968). Nitekim Konyalı da 20. yüzyıldaki

²⁹ EVBM arşivindeki külliye vaziyet planı esas alınarak Y. E. Durmaz tarafından düzenlenmiştir.

çalışmasında, medreselerde toplam 25 hücrenin varlığından söz etmektedir (Konyalı, 1960).

Medreseler, EKTVCBK'nun 26.03.2004 gün ve 1512 sayılı kararı ile tescil edilmiş olup mülkiyetleri Erzurum Vakıflar Bölge Müdürlüğü'ne aittir. Bu çalışmada medreseler -yapılar arasında karışıklık yaratmamak amacıyla- konumları doğrultusunda doğu ve batı medrese olarak adlandırılmıştır.

Batı Medrese: Caminin batısında yer almaktadır (şekil 3.72). Uluçam, Arslan Paşa Külliyesi'nin vakfiyesine göre bu medresenin 10 birimden oluştuğunu; (şekil 3.73) ancak 3 hücrenin ayakta kaldığını belirtmiştir (Uluçam, 1983). 2000 yıllarında medresenin ortasında bulunan hücre yıkılarak yerine merdiven yapılmıştır³⁰ (şekil 3.74) (EKTVCBK Arşivi). 2003 yılında Oltu Belediyesi tarafından altından kanalizasyon sistemi geçirilmek için izinsiz bir şekilde tamamı yıkılmıştır. 2008 yılında Vakıflar Müdürlüğü tarafından rekonstrüksiyon (yeniden yapım) uygulaması yapılmıştır³⁰ (EKTVCBK Arşivi).

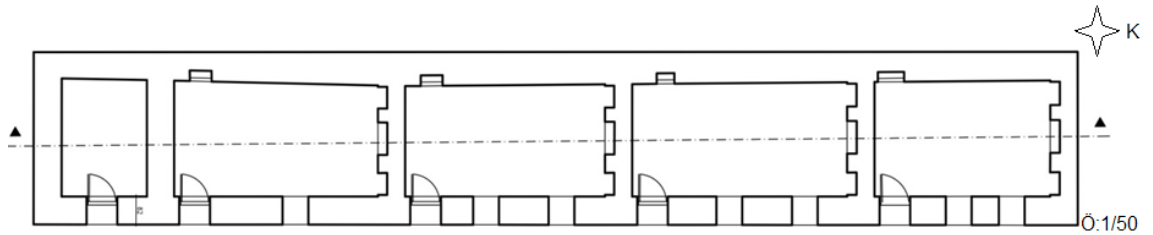
Şekil 3. 73. Oltu genel görünümü ve Arslan Paşa Batı Medrese (URL-3, 1914)

³⁰EKTVCBK Arşivi'nde bulunan, 25-11-13 numaralı arşiv dosyası

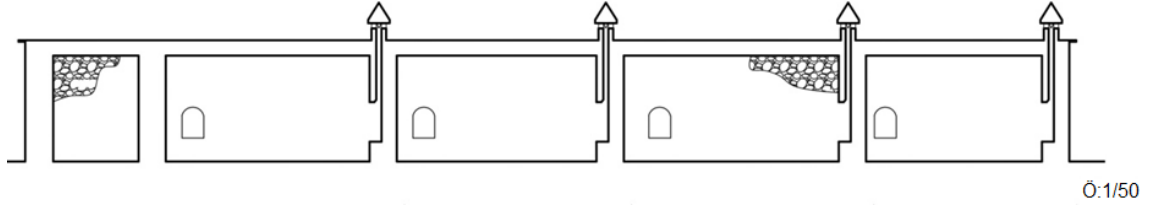

Şekil 3. 74. Batı Medrese, güneydoğu yönünden görünümü (EVBM Arşivi, 2000)

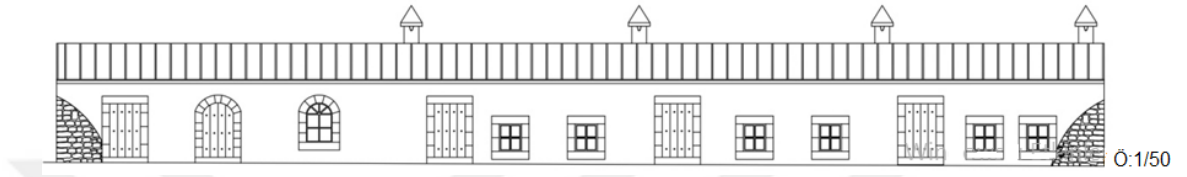
Tek katlı olarak inşa edilen yapı bir eğitim kurumu olarak hizmet vermiştir. Bugün 5 hücreden oluşan medresede, hücreler 3 x 5 m ölçülerindedir (şekil 3.75). Hücrelere giriş, dar ve alçak kapılardan sağlanmakta; kapılar camii avlusuna açılmaktadır (şekil 3.76, 3.77). Kapıların üst kısmında aydınlatma lambası bulunmaktadır. Hücre içlerinde ateş tuğlasından yapılmış ocak nişleri; hücrelerin çatısında da ateş tuğlasından bacalar yer almaktadır. Aydınlatma avluya bakan pencereler ile sağlanmaktadır. Hücrelerde herhangi bir süsleme yoktur. Moloz taşla inşa edilen yapının üzeri beşik tonoz örtülüdür. Çatısı kurşun levha ile kaplanmıştır. (şekil 3.78, 3.79).

Şekil 3. 75. Batı Medrese planı (EVBM Arşivi, 2007)

Şekil 3. 76. Batı Medrese kesiti (EVBM Arşivi, 2007)

Şekil 3. 77. Batı Medrese görünüşü (EVBM Arşivi, 2007)

Şekil 3. 78. Batı Medrese güney cephesi (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2019)

Şekil 3. 79. Hücre içinden görünüm (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2019)

Doğu Medrese: Külliye içerisindeki caminin doğusunda, kütüphanenin güneyinde yer almaktadır (şekil 3.72). Uluçam tarafından, Arslan Paşa Külliyesi'nin vakfiyesine göre doğudaki medrese 15 birimden oluştuğu, (şekil 3.80) bilinmeyen bir tarihte de batı tarafında kolonlara oturan ikinci bir betonarme kat ilave edilerek İmam Hatip Lisesi olarak kullanıldığını belirtilmektedir (Uluçam, 1983). 2008 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilen restorasyonda, sonradan eklenen ikinci kat ve müştemilatlar yıkılmıştır (şekil 3.81, 3.82).

Şekil 3. 80. Oltu genel görünümü ve Arslan Paşa Doğu Medrese (Kılıç Arşivi, 1914)

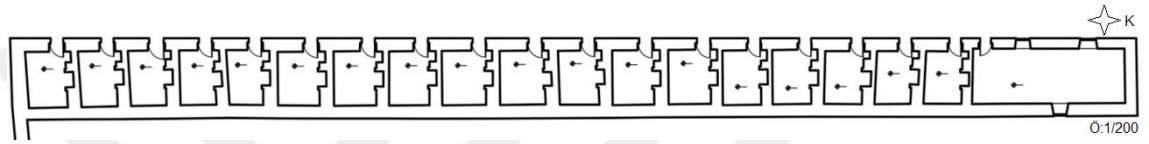

Şekil 3. 81. Doğu Medrese'nin batıdan görünümü (EVBM Arşivi, 2006)

Şekil 3. 82. Doğu Medrese'nin kuzeybatıdan görünümü (EVBM Arşivi, 2006)

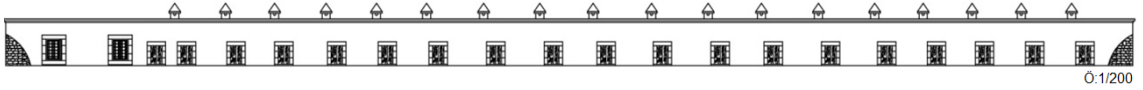
Bugün 19 hücreden oluşan medresede, hücreler 3 x 3 m boyutlarında olup batı medrese hücrelerine kıyasla daha küçük ölçülere sahiptirler (şekil 3.83). Medrese ile avlu arasında kot farkı bulunmakta, yan yana dizili hücelere giriş dikdörtgen formunda dar ve alçak kapılardan sağlanmaktadır (şekil 3.84, 3.85). Kapıların üst kısmında aydınlatma lambası bulunmaktadır. Hücre içlerinde ateş tuğlasından yapılmış ocak nişleri; hücrelerin çatısında da ateş tuğlasından bacalar yer almaktadır. Aydınlatma doğu yönüne bakan küçük pencereler ile sağlanmaktadır. Hücrelerde herhangi bir süsleme yoktur. Moloz taşla inşa edilen yapının üzeri beşik tonoz örtülüdür. Çatısı kurşun levha ile kaplanmıştır (şekil 3.86).

Şekil 3. 83. Doğu Medrese planı (EVBM Arşivi, 2007)

Şekil 3. 84. Doğu Medrese kesiti (EVBM Arşivi, 2007)

Şekil 3. 85. Doğu Medrese görünüşü (EVBM Arşivi, 2007)

Şekil 3. 86. Doğu Medrese'nin güneybatıdan görünümü (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2019)

Köşklü çalışmasında Arslan Paşa Medresesi'nden şu şekilde bahsetmektedir:

"...Arslan Paşa Medrese plan tipini karşılıklı iki sıra hücrelerden oluşan plan grubu altında toplamış, 17. ve 18. yüzyıl külliye mimarisinin yer aldığı bazı bölgelerde çeşitli ve farklı plan tiplerin görülmesini arazi koşullarına göre şekillenen bir düzenlemeye işaret etmektedir. Yakın çevre incelendiğinde Erzurum'da Kurşunlu (Feyziye) Medrese planıyla benzerlik göstermektedir. Bu şemada dikkat çeken bir hususta belirgin bir dersane yapısının olmamasıdır. Derslerin büyük olasılıkla camide yürütüldüğü düşünülmektedir" (Köşklü, 1999).

3.1.1.3. Kütüphane

Kütüphane, doğu medresenin kuzeyinde yer almaktadır. Medreselerde olduğu gibi bu yapı da çeşitli değişikliklere uğramıştır. İlk inşa edildiğinde tek katlı misafirhane olarak hizmet vermiştir. Misafirhaneden sonra fetvahaneye çevrilmiş, Cumhuriyet'in ilanından sonra da müftülük olarak kullanılmaya başlanmıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra bilinmeyen bir tarih de yıkılarak yerine iki katlı yapı inşa edilmiş; zemin katı müftülük, birinci katı ise müftü evi olarak kullanılmıştır. 2018 yılında müftülük yeni binasına taşındıktan sonra, bu yapı semt kütüphanesi olarak yeniden işlevlendirilmiştir (şekil 3.87).

Şekil 3. 87. Kütüphanenin güneybatı yönünden görünümü (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2020)

3.1.1.4. Şadırvan

Şadırvan, külliye avlusunda, caminin kuzeyinde yer almaktadır. Orijinal halinin dört lüleli çeşme olduğu belirtilmektedir (Uluçam, 1983). Dört lüleli çeşmeden, şadırvana ne zaman dönüştürüldüğü bilinmemektedir. Kitabesi bulunmadığından kesin inşa tarihi bilinmemektedir.

Şadırvan, on bir taş sütun tarafından taşınan kurşun kaplı çatıya sahip on bir gen planlı bir çardak altında konumlanmaktadır (şekil 3.88). Sekizgen planlı su haznesinin her bir yüzeyinde lüle bulunmaktadır. Lülelerin üst kısmında üçgen bir alınlıkla başlayan geometrik ve bitkisel motifler görülmektedir. Lülelerin karşısında abdest alan kişilerin oturup ayaklarını yıkabilmeleri için oturaklar mevcuttur. Birbirlerine kemerlerle bağlanmış Taş sütunlar, kaide, gövde ve başlıktan oluşmaktadır. Sütun gövdesinde geometrik motifler, sütun başlığında ise bitkisel motifler yer almaktadır.

Şekil 3. 88. Şadırvanın güney yönünden görünümü (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2019)

3.1.1.5. Hazire

Caminin güneyinde yer almaktadır. Arslan Paşa'nın yakın akrabalarının mezarlarının burada olduğu düşünülmektedir. Arslan Paşa Külliyesi'nin vakfiyesinde Arslan Paşa'nın annesi ile babası Yusuf Paşa'nın mezarlarının külliyenin batısındaki eski-mezarlıkta yer aldığı, halası Zeliha Hanım'ın mezarının ise caminin güneyindeki

hazirede olduğu yazmaktadır (Uluçam, 1983). Arslan Paşa'nın mezarının ise nerede olduğu bilinmemektedir. 1. Dünya Savaşı'nda bölgede şehit düşen Edirneli Şerif Efendi'nin mezarının da bu alanda olduğu bildirilmektedir³¹ (EKTVKK Arşivi). Hazire içerisinde Osmanlı Dönemi'nden kalma üç adet mezar bulunmaktadır. Mezarların baş taşları kitabelidir; ayak taşları ise çiçek ve bitki motifleri ile bezenmiştir. Hazire, kentin şehitlik alanı olarak belirlenmiş ve bu alana 1964 yılında bir anıt yapılmıştır. Anıt, 1998 yılında Oltu Garnizon Komutanlığı tarafından çevre düzenleme çalışması sırasında değiştirilmiştir. Hazire ve şehitlik alanı EKTVKK'nun 17.03.1989 gün ve 133 sayılı kararı ile tescil edilmiştir³¹ (EKTVKK Arşivi). İlçedeki şehit vatandaşların mezarları bu hazire içindedir (şekil 3.89).

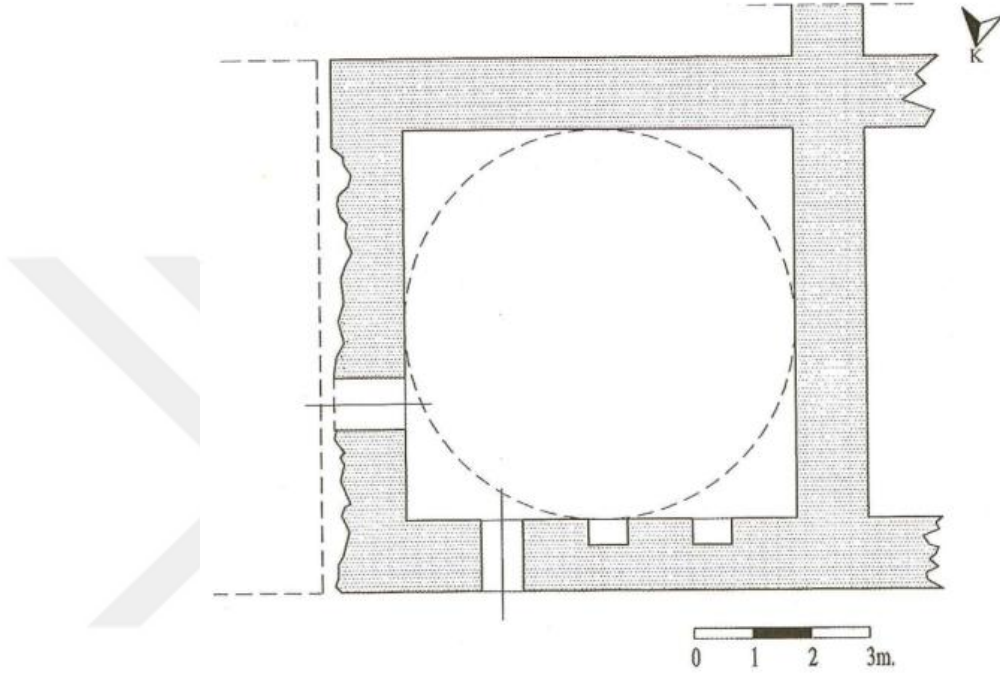
Şekil 3. 89. Arslan Paşa hazire alanı (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2019)

3.1.1.6. Hamam

Külliye'nin doğusunda yer alan Arslan Paşa Hamamı, 17. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiş olup 1666 yılında külliye vakfedilmiştir. 1940 yılında, Vakıflar Bölge Müdürlüğü yetkilileri ve Belediye Başkanlığınca şahsa satılmış; bugüne kadar çeşitli satışlarla birçok kez el değiştirmiştir (Uluçam, 1983).

³¹ EKTVKK Arşivi'nde bulunan, 25-11-10 numaralı arşiv dosyası

Hamam, 1962 yılına kadar orijinal işlevini sürdürmüş; 1979'da mülk sahibi tarafından soyunma bölümü dışındaki bölümleri yıkılarak yerine konut yapılmıştır. Bugün etrafı binalarla çevrili soyunma bölümü ayakta kalmıştır. Yapı, GEEAYK'nun 6.06.1980 gün ve A-2280 sayılı karar ile tescil edilmiştir. (şekil 3.90, 3.91) (Uluçam, 1983).

Şekil 3. 90. Arslan Paşa Hamamı planı (Çizim: A. Uluçam, 1983)

Şekil 3. 91. Arslan Paşa Hamamı, soyunma bölümü (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2019)

Günümüze ulaşan soyunma bölümü 6.40 x 6.40 m boyutundadır³² (EKTVKK Arşivi). Kare planlı mekâna kuzey duvarındaki kapıdan girilmektedir. Mekânın üstü pandantif geçişli bir kubbe ile örtülü olup kubbenin ortasında sekizgen aydınlık feneri yer almaktadır (şekil 3.92). Doğu duvarında yer alan kapının ise hamamın sıcaklık bölümüne ulaştırdığı düşünülmektedir.

Şekil 3. 92. Arslan Paşa Hamamı, kubbeden bir görünüm (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2019)

Arslan Paşa Külliyesi'nin Günümüze Ulaşamayan Yapıları

Arslan Paşa Külliyesi'nde yer alan saray, Bab-ı Hammam Kapısı, mektep, imarethane, evler, dükkânlar, değirmen ve han sel baskınları gibi doğal afetlerin yanı sıra tahribatlar ve kamu kurumları tarafından özelleştirilmeleri nedeniyle günümüze ulaşamamıştır. Ancak bazı yapıların izlerine rastlanmaktadır.

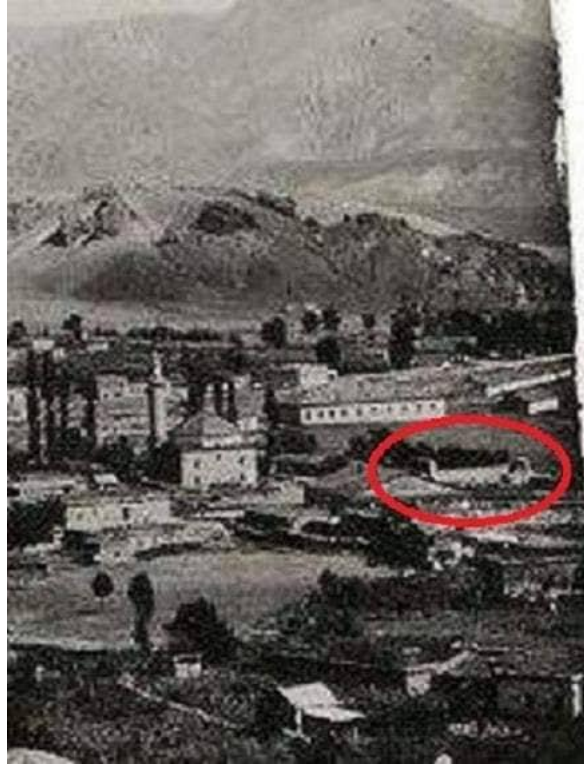
Bab-ı Hammam Kapısı: Caminin güneyinde konumlanan Bab-ı Hammam Kapısı'nın çift kemerli ve 5.50 m genişliğinde bir koridor şeklinde olduğu belirtilmektedir.

³² EKTVKK Arşivi'nde bulunan, 25-11-10 numaralı arşiv dosyası

Uluçam'ın ifadesine göre, 1945 yılında Oltu'da bulunan Piyade Alay Komutanı tarafından yıkılarak, malzemesi bir gazino inşasında kullanılmıştır (Uluçam, 1983). Bugün Bab-ı Hammam Kapısı'nın sadece duvar kalıntısı mevcuttur (şekil 3.93, 3.94).

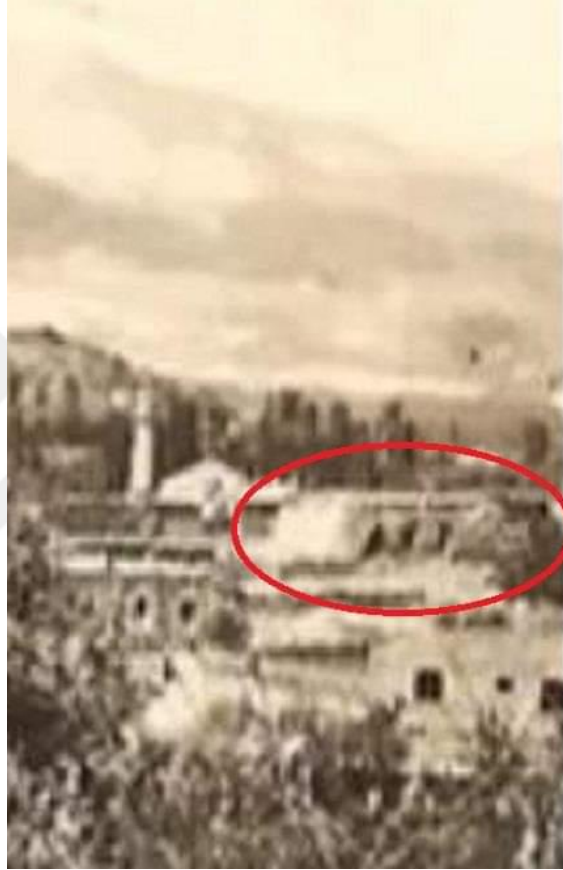

Şekil 3. 93. Bab-ı Hammam Kapısı'nın kalıntısı (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2019)

Şekil 3. 94. Bab-ı Hammam Kapısı (Bayır Arşivi, 2019)

Saray: Arslan Paşa Külliyesi'nin vakfiyesinde sarayın, camii ve medreselerin güneyinde, Bab-ı Hammam Kapısı'ndan çıkıp yaklaşık 20 metrelik bir yürüyüşten sonra, hamam ile mektep arasında yer aldığı belirtilmektedir (şekil 3.95). Vakfiyesinde saray, Paşa Konağı olarak geçmektedir (Kılıç, 2008). Yapı, günümüze ulaşamamıştır. Sarayın yapı malzemelerinin o alanda bulunan evlerin temellerinde kullanıldığı düşünülmektedir.

Şekil 3. 95. Saray (Bayır Arşivi, 2019)

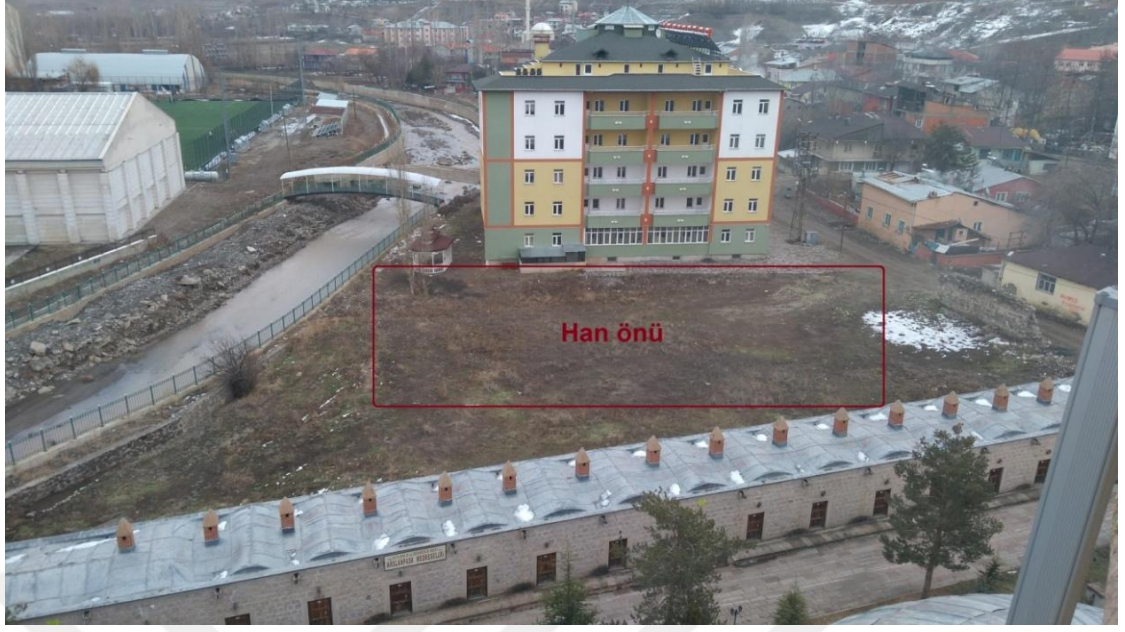
Mektep ve İmarethane: Sıbyan Mektebi ve imarethane, sarayın batısında caminin güney yönünde inşa edilmiştir. Arslan Paşa Külliyesi'nin vakfiyesinde yolun başındaki köşede, bir sıbyan mektebinin olduğu; bu mektebin hemen yanındaki bir yapının da medrese öğrencileri için ekmek ve çorba pişirmek amacıyla kullanıldığı belirtilmiştir (Kılıç, 2008). Günümüzde külliyenin güneyinde yer alan yapının, imarethane olduğu; sıbyan mektebinin ise yıkılarak yanındaki konutun inşasında -temel seviyesinde ve zemin katında- taşlarının kullanılmış olabileceği düşünülmektedir (şekil 3.96).

Şekil 3. 96. İmarethane olduğu düşünülen yapı (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2019)

Değirmen: Külliye'nin vakıfları arasında sayılan değirmen, Uluçam'ın planında şadırvanın batısında, Oltu Çayı'nın kenarında görülmektedir (şekil 3.39). Zamanla kullanılmayan değirmenin, 1980 yılında yıkılarak, yapı malzemelerinin yöre halkı tarafından yakınında bulunan yapıların temellerinde kullanıldığı ifade edilmektedir (Uluçam, 1983).

Han: Arslan Paşa Külliyesi'nin vakfiyesinde kente gelen kervan veya yolcuların yeme-içme, barınma ihtiyaçlarının karşılanması için doğu medrese hücrelerinin doğusunda, Paşa Konağı'nın kuzeyinde, Oltu Çayı'nın kenarında bir han inşa edildiği belirtilmektedir (şekil 3.97) (Kılıç, 2008). Handa misafirler için yeme-içme, barınma alanların olduğu, hayvanlar için de ahırın bulunduğu aktarılmaktadır. Uluçam'a göre han, Arslan Paşa tarafından camii ile aynı zamanda 1666 yılında inşa ettirmiştir (Uluçam, 1983). Günümüzde bu alan han önü ve han yeri olarak adlandırılmaktadır. Han önü olarak adlandırılan arsanın yanına -Arslan Paşa Külliyesi'ne ait olan arsanın bir kısmına- da Oltu Birlik Beraberlik Vakfı tarafından öğrenci yurdu ve Kuran kursu yapılmıştır.

Şekil 3. 97. Han önü alanı (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2019)

Dükkanlar, evler ve diğer vakıflar: Arslan Paşa Külliyesi'nin vakfiyesinde dükkanların, caminin güneyinde Bab-ı Hammam Kapısı'nın iki tarafında yer alarak batıya doğru genişlediği; dükkanların bittiği yerde de evlerin başladığı belirtilmiştir (Kılıç, 2008). Fakat günümüzde hiçbir kalıntıya rastlanmamaktadır.

Arslan Paşa Külliyesi'nin vakfiyesinde değirmenin batısında, Oltu Çayı'nın üzerinde bir taş köprünün olduğu da belirtilmiştir. Köprü de diğer eserler gibi günümüze ulaşamamıştır (Kılıç, 2008).

Köprü ile külliye arasında kalan alanın ise Müslüman mezarlığı olduğu Arslan Paşa Külliyesi'nin vakfiyesinde belirtilmiştir. Ayrıca vakıf eserlerinin ihtiyaçlarının karşılanması için Oltu Çayı'nın karşı tarafında bulunan alan ile çevre köylerdeki birçok bahçe ve tarlanın geliri de külliye vakfedilmiştir (Kılıç, 2008).

3.1.5. Surp Kevork (Ermeni) Kilisesi

Konumu: Ermeni Kilisesi, Oltu ilçe merkezinde, Şehitler Mahallesi Ayyıldız Sokağı'nda, 93 ada 7 parselde bulunmaktadır (şekil 3.98).

Şekil 3. 98. Ermeni Kilisesi'nin kent içi konumu³³

Tarihçesi: Giriş kapısının üst kısmında bulunan kitabesinde 'Tanrının inayeti ile imanında yaşayan Hristiyan halkın katkıları ve emeği ile Surp Kevork adı ile inşa edilmiştir 1843' yazılıdır. Kitabede kilisenin 1843 yılında inşa edildiği belirtilmiştir (şekil 3.99). Kilise, 29.01.2015 gün ve 1474 sayılı karar ile tescil edilmiş olup özel mülkiyettedir. Yapının mimari özellikleri büyük ölçüde bozulmuştur.

³³ Oltu imar planı esas alınarak Y. E. Durmaz tarafından düzenlenmiştir.

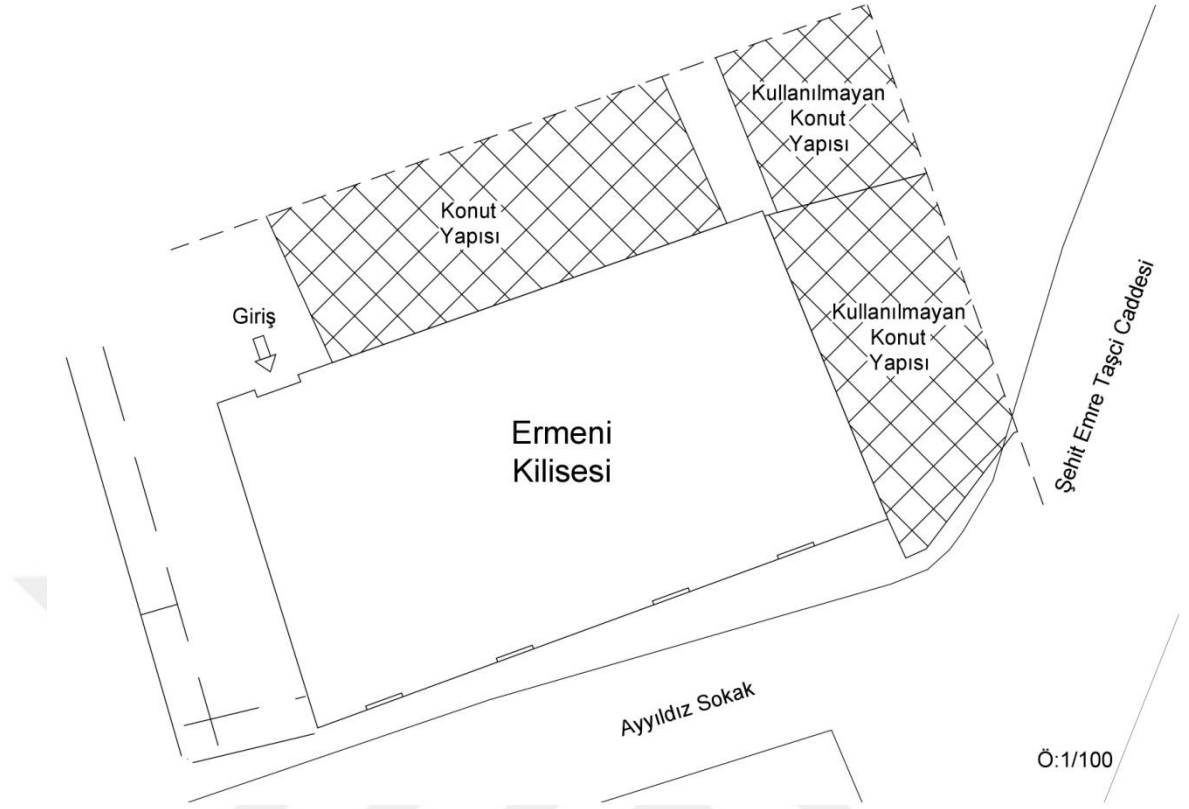
Şekil 3. 99. Ermeni Kilisesi, giriş kapısı ve kitabe (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2019)

Mimari Özellikleri: Kaynaklarda yapıya ait sınırlı bilgiye ulaşılmış olup günümüzde içine girilemediğinden rölövesi alınamamıştır. Gündoğdu'nun belirttiğine göre, doğu-batı doğrultusunda uzanan kilise bazilikal plana sahip olup batı yönünde üç bölümlü bir narteksi, doğu yönünde de apsisi bulunmaktadır (Gündoğdu,1998).

Kilisenin doğu cephesinin tamamı, kuzey cephesinin de büyük bir bölümü komşu evlere bitişik olduğundan yapının fark edilmesi güçtür (şekil 3.100, 3.101). Kilisenin kuzeybatı cephesinde, yuvarlak kemer içerisine alınmış giriş kapısının üstünde Ermenice kitabe bulunmaktadır. Kilisenin giriş kapısı günümüzde taş duvarla kapatılmış olup önüne taşlar yığılmıştır. Kiliseye girilemediğinden iç kısmında gerekli inceleme yapılamamıştır.

Rus arşivinden elde edilen fotoğrafta kuzey cephesinde 3 adet pencere ve giriş kapısının yer aldığı; çatısının ise batısında bir kulenin yükseldiği, ortasında da haç sembolünün olduğu görülmektedir (şekil 3.102). Ancak günümüzde kilisenin çatısı çökmüş olup üstü de toprak kaplıdır.

Kilisenin güney cephesinde 3 adet pencere boşluğu ahşap malzemelerle kapatılmıştır. Güneydoğu köşesinde de sonradan açıldığı düşünülen bir adet kapı bulunmaktadır (şekil 3.103).

Şekil 3. 100. Ermeni Kilisesi vaziyet planı (Çizim: Y. E. Durmaz, 2020)

Şekil 3. 101. Ermeni Kilisesi'nin kuzeyden görünümü ve girişi (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2019)

Şekil 3. 102. 1905 yılında Ermeni Kilisesi (Bayır Arşivi)

Şekil 3. 103. Ermeni Kilisesi'nin güneyden görünümü (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2020)

Yığma sistemde inşa edilen yapıda malzeme olarak düzgün kesme taş kullanılmış, ancak zamanla bu taşların sökülerek başka yerlerde kullanılması nedeniyle taş aralarındaki harçlar ortaya çıkmıştır (şekil 3.104). Kilise işlevini yitirdikten bir süre sonra ev olarak kullanılmıştır.

Şekil 3. 104. Ermeni Kilisesi'nin güneybatıdan görünümü (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2019)

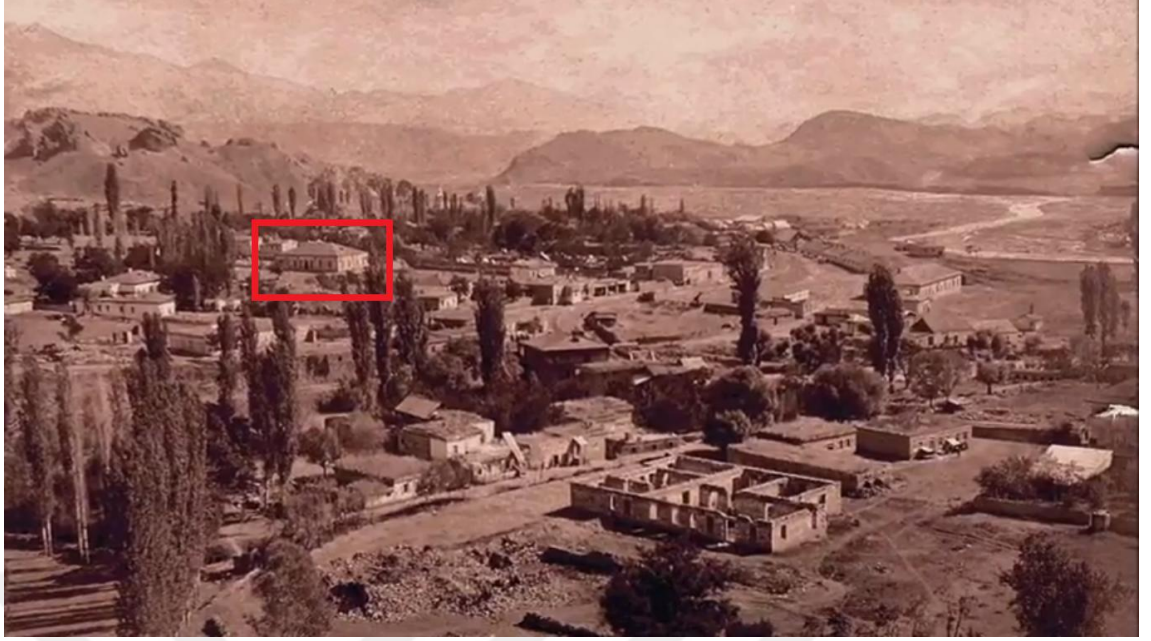
3.1.6. Karabekir Okulu

Konumu: Karabekir Okulu, Oltu ilçe merkezinde, Karabekir Mahallesi Kazım Karabekir Caddesi'nde, 218 ada 11 parselde yer almaktadır (şekil 3.105, 3.106).

Şekil 3. 105. Oltu Karabekir Okulu'nun kent içi konumu³⁴

³⁴ Oltu imar planı esas alınarak Y. E. Durmaz tarafından düzenlenmiştir.

Şekil 3. 106. Oltu Karabekir Okulu'nun kent içi konumu (URL-12, 1915)

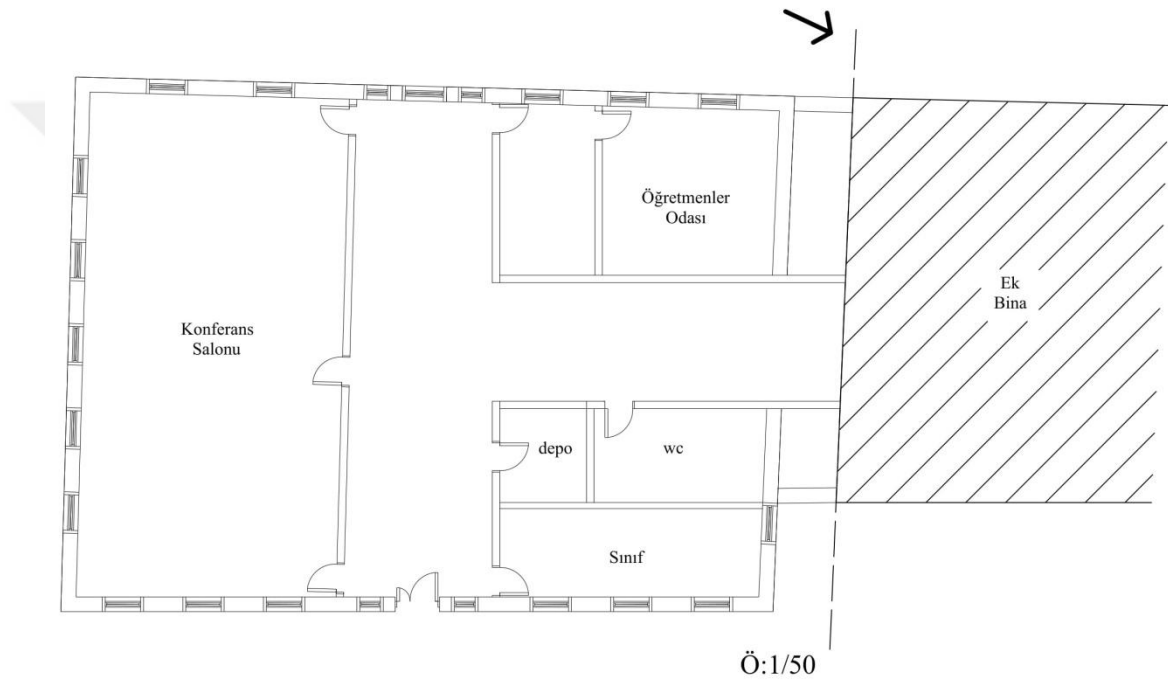
Tarihçesi: 1897 yılında Ruslar tarafından dispanser olarak inşa edilmiştir (şekil 3.107). 1945 yılına kadar sağlık merkezi olarak kullanılmıştır. 1945 yılında Karabekir İlkokulu olarak hizmet vermeye başlamıştır (Hizmet Birliği, 1989). Adını, Kurtuluş Savaşı'nda Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa'dan almıştır. Günümüzde de eğitim yapısı olarak hizmet vermeye devam etmektedir.

Yapı, 16.03.2001 gün 6268 sayılı karar ile tescil edilmiştir. Süreç içerisinde çeşitli onarımlar görmüş; 1962 ve 1995 yıllarında ek yapılarla genişletilmiştir.

Şekil 3. 107. Dispanserin önünde General İsmet İnönü halka seslenirken (URL-13, 1925-1930)

Mimari Özellikleri: 24 x 18 m boyutlarında, tek katlı yapıdır (şekil 3.108). İlk inşa edildiğinde girişin güneybatı cephesinden sağlandığı, sonradan değiştirildiği belirtilmektedir³⁵ (EKTVKK Arşivi). Günümüzde yapıya giriş, kuzeydoğuda bulunan ve iki basamakla çıkılarak ulaşılan kapıdan sağlanmaktadır. Giriş kapısı, geniş bir hole (güneybatı yönünde koridor şeklinde devam eden) açılmaktadır. Girişin solunda konferans salonu olarak kullanılan mekân; sağında ise bir koridor ile ayrılmış, ikisi sınıf, biri depo olarak kullanılan üç mekân yer almaktadır. Sağdaki koridorun sonuna açılan kapı ile ek yapıya geçiş sağlanmaktadır.

Şekil 3. 108. Oltu Karabekir Okulu rölöve planı (Çizim: Y. E. Durmaz, 2020)

Kuzeydoğu cephesinde (giriş cephesi), giriş kapısının iki yanında dörder adet, güneydoğu cephesinde beş adet, güneybatı cephesinde de sekiz adet dikdörtgen formda pencere bulunmaktadır (şekil 3.109, 3.110). Güneybatı cephesinde orijinal giriş kapısının pencereye dönüştürüldüğü görülmektedir (şekil 3.111). Kuzeybatı cephesinin büyük bir bölümü ek binaya bitişik olup, 1 adet pencere bulunmaktadır (şekil 3.112). Yapının üstü, sac kaplı kırma çatı ile örtülüdür.

³⁵EKTVKK Arşivi'nde bulunan, 25-11-18 numaralı arşiv dosyası

Şekil 3. 109. Oltu Karabekir Okulu kuzeydoğu cephesi (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2020)

Şekil 3. 110. Oltu Karabekir Okulu güneydoğu cephesi (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2020)

Şekil 3. 111. Oltu Karabekir Okulu'nun güneyden görünümü (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2020)

Yapı, moloz taştan yığma sistemle inşa edilmiştir. Yapının köşeleri, saçak altları, kapı ve pencere kenarları düzgün kesme taşla kaplanmıştır. Koridorun üzeri tekne tonoz örtüyle kapatılmış olup daha sonradan alçıdan kartonpiyer süsleme yapılmıştır (şekil 3.113).

Şekil 3. 112. Oltu Karabekir Okulu kuzey cephesi (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2020)

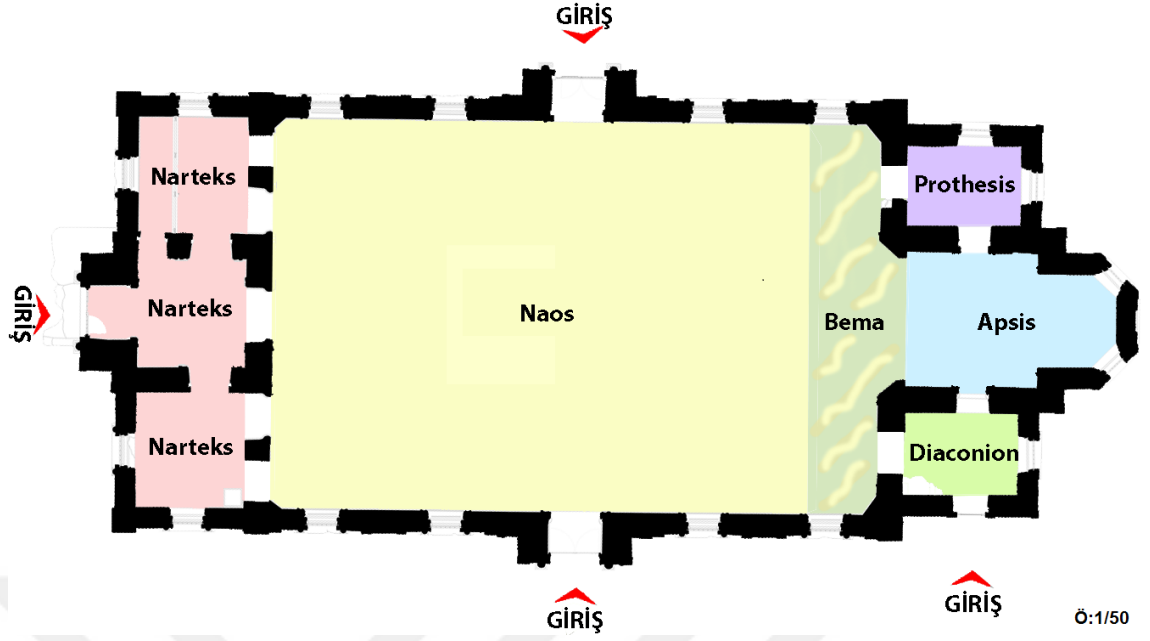
Şekil 3. 113. Oltu Karabekir Okulu koridor tavanı (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2020)

1909 yılında Alexander Nevsky Hristiyan Ortodoks kilisesi adına inşa edilmiştir (şekil 3.115). Kilise üzerinde herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Herhangi bir sit alanı içerisinde yer almayan yapı, GEEAYK'nun 11.12.1976 gün ve A-263 sayılı kararı ile tescil edilmiş olup mülkiyeti Erzurum İl Özel İdaresine aittir. Günümüzde kullanıma kapalı olan yapı, harap durumdadır. Oltu Kaymakamlığı tarafından rölöve, restitüsyon, restorasyon projeleri hazırlatılarak 2020 yılı içerisinde KUDAKA tarafından restorasyon ihalesi yapılması planlanmaktadır.

Şekil 3. 115. 1910 yılında Rus Kilisesi (URL-14)

Mimari Özellikleri: 32 x 15 m boyutlarındaki kilise; narteks, naos (ana mekan) ve apsis olmak üzere 3 temel bölümden oluşmaktadır (şekil 3.116). Batıda yer alan ve kilisenin ana girişini sağlayan narteks birbirine geçişleri olan üç bölümden oluşmaktadır. Orta bölümün üzerinde kule yükselmektedir. Bu kuleye çıkışın bir ahşap merdiven ile sağlandığı günümüze ulaşan ahşap sahanlık izlerinden anlaşılmaktadır. Üst örtüsü günümüze ulaşmamış olmakla birlikte kaynaklardan örtünün piramidal külah şeklinde olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 3. 116. Rus Kilisesi planı (Çizim: Y.E. Durmaz, 2019)

Nartekste yer alan 3 küçük kapı ile naosa ulaşılmaktadır. Naosa giriş narteksteki küçük kapılardan başka mekânın kuzey ve güney duvarları üzerinde konumlanan birer portal ile de sağlanmaktadır. Dikdörtgen planlı naosun üzeri beşik tonoz ile örtülüdür.

Naosun doğusunda bema bölümü yer alır. Naosun döşemesinden kot farkı ile ayrılan bu bölüm apsis ile naosu birbirinden ayırmakla birlikte apsisten önce ayinin gerçekleştirildiği yerdir. Ancak günümüzde döşemeler arasındaki kot farklılığı bozulmalardan dolayı izlenememektedir.

Bemanın ardında kilisenin en kutsal bölümü olan apsis yer alır. İçten yarım daire, dıştan beş yüzlü olan apsis nişi yaklaşık 30 m² alana sahiptir³⁷ (EKTVKK Arşivi). Kaynaklardan, apsisin üzerinde sekizgen kasnak üzerine oturan soğan kubbe formunda bir kubbe örtülü kulenin yükseldiği anlaşılmaktadır.

Apsisin sağında, kilisenin kuzeydoğu köşesinde, kutsal ekmek ve şarapların konulduğu oda olarak kullanıldığı tahmin edilen prothesis; solunda, kilisenin güneydoğu köşesinde de kutsal kap ve giysilerin muhafaza edildiği oda olarak kullanıldığı tahmin edilen diaconion yer almaktadır. Her iki oda da yaklaşık 11 m² alana

³⁷ EKTVKK Arşivi'nde bulunan, 25-11-04 numaralı arşiv dosyası

sahiptir. Ayrıca diaconionda da direkt bahçeye ulaştıran kapı bulunmaktadır. Kilisede naos haricindeki mekânların üzeri düz tavanla örtülüdür.

Kilisede ısınma peç sistemi ile yapılmıştır. Bu ısıtma sistemi, şömine biçimindedir ve ısı duvar içlerinde dolaşarak iç mekânı ısıtmaktadır.

Oltu Rus Kilisesi, cephe düzenlemesi ve örtü biçimi bakımından Kars Fethiye Camii ile benzerlik göstermektedir (şekil 3.117, 3.118). Yapı, simetrik özellik taşıyan cephelere sahiptir. Yapının köşelerinde, cephe üzerinde yer alan payandalarda ve kapı-pencere kenar profillerinde yer alan açık renkteki düzgün kesme taş malzeme yüzeyden ileri doğru çıkarak cephelere hareketlilik kazandırmıştır (şekil 3.119, 3.120, 3.121). Kilise doğuda 5, batıda 2, kuzeyde 6, güneyde 5 olmak üzere toplam 18 pencere ile aydınlatılmaktadır. Kilise kırma çatı ile örtülüdür. Yapının 1910'da çekilmiş olan görüntüsündeki soğan kubbe, Rus mimarisinin yaygın örtü sistemini oluşturmaktadır (şekil 3.115). Çatının kuzey ve güney yönlerinde ikişer adet olmak üzere toplam dört adet bacası bulunmaktadır.

Şekil 3. 117. Kars Fethiye Camii (URL-15)

Kilise de kullanılan ana malzeme kesme taş ve düzgün moloz taştan oluşmaktadır. Köşeler, payandalar ve kapı-pencere profilleri dışında kalan alanlar moloz

taşla örülmüş; bu kısımlarda kullanılan lambalı köşe taşları yüzeyden ileri taşkın şekilde yapılmıştır. Profillerde, köşe payelerinde açık ve kırmızı taşlar zıtlık meydana getirecek şekilde örgü sistemine katılmıştır. Ahşap malzeme sonradan ilave edilen kapı ve pencere doğramaları ile şt ştde; metal malzeme ise kapı ve pencerelerde karşımıza çıkmaktadır.

şekil 3. 118. Rus Kilisesi'nin kuzeyden görünümü (Oltu Kaymakamlęı Arşivi, 2018)

Şekil 3. 119. Rus Kilisesi'nin güneyden görünümü (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2020)

Şekil 3. 120. Rus Kilisesi'nin batıdan görünümü (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2020)

Mekânların zemini karosiman kaplanmış; duvarları ve tavanı alçı sıva ile sıvanarak üzerine boya uygulanmıştır (şekil 3.122, 3.123). Pencerelerin özgün kasaları ve metal korkulukları günümüze kadar ulaşmış, ancak pencere kanatları günümüzde

tamamen yok olmuştur. Kuzey ve güneyden girişi sağlayan kapılar yakın dönemde metal kapı ile değiştirilmiştir³⁸ (EKTVKK Arşivi).

Şekil 3. 121. Rus Kilisesi'nin doğudan görünümü (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2020)

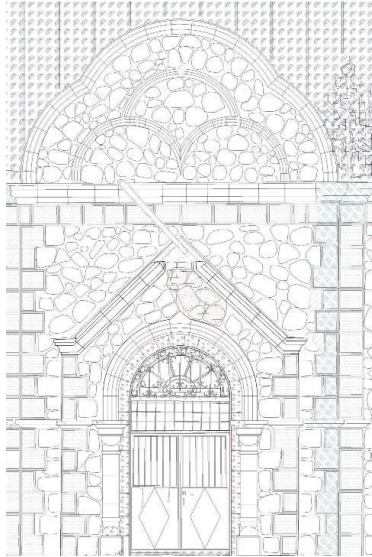
Şekil 3. 122. Rus Kilisesi'nin apsisten nartekse doğru görünümü (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2020)

³⁸ EKTVKK Arşivi'nde bulunan, 25-11-04 numaralı arşiv dosyası

Kilise, Rusya İmparatorluğu'nda 19. yüzyılın ikinci yarısında hâkim olan ve Rus stili olarak adlandırılan üslubun özelliklerine uygun olarak inşa edilmiştir. Kilisenin giriş cephesindeki ana kapının alınlığı önemli süsleme elemanları arasındadır (şekil 3.124). Giriş kapılarında yuvarlak kemerli silmelerle kademelenmiş üçgen bir alınlık, orta bölümü kare formda yukarı doğru uzatılmıştır. Batı giriş kapısı ise aynı formda yapılmış olup diğer kapılardan farklı olarak üçgen alınlığın üzerinde diğer kapılarda olan üç dilimli kemer uygulaması görülmemektedir.

Şekil 3. 123. Rus Kilisesi'nin narteksten apside doğru görünümü (EKT VKK Arşivi, 2014)³⁹

Şekil 3. 124. Rus Kilisesi'nin güney giriş kapısı (Oltu Kaymakamlığı Arşivi, 2014)

³⁹ EKT VKK Arşivi'nde bulunan, 25-11-04 numaralı arşiv dosyası

Yapıda dikkati çeken bir diğer unsur ise metal süslemelerdir. Özellikle pencerelerde metal ferforje olarak kullanılmıştır. Kilisenin içerisinde alçıdan yapılmış ancak tahrip olmuş niş kalıntıları ile duvar yüzeylerinde alçı üzerine kalem işi tekniği ile yapılmış boyalı süslemeler ve haç motifleri görülmektedir (şekil 3.125) (Gündoğdu, 1998).

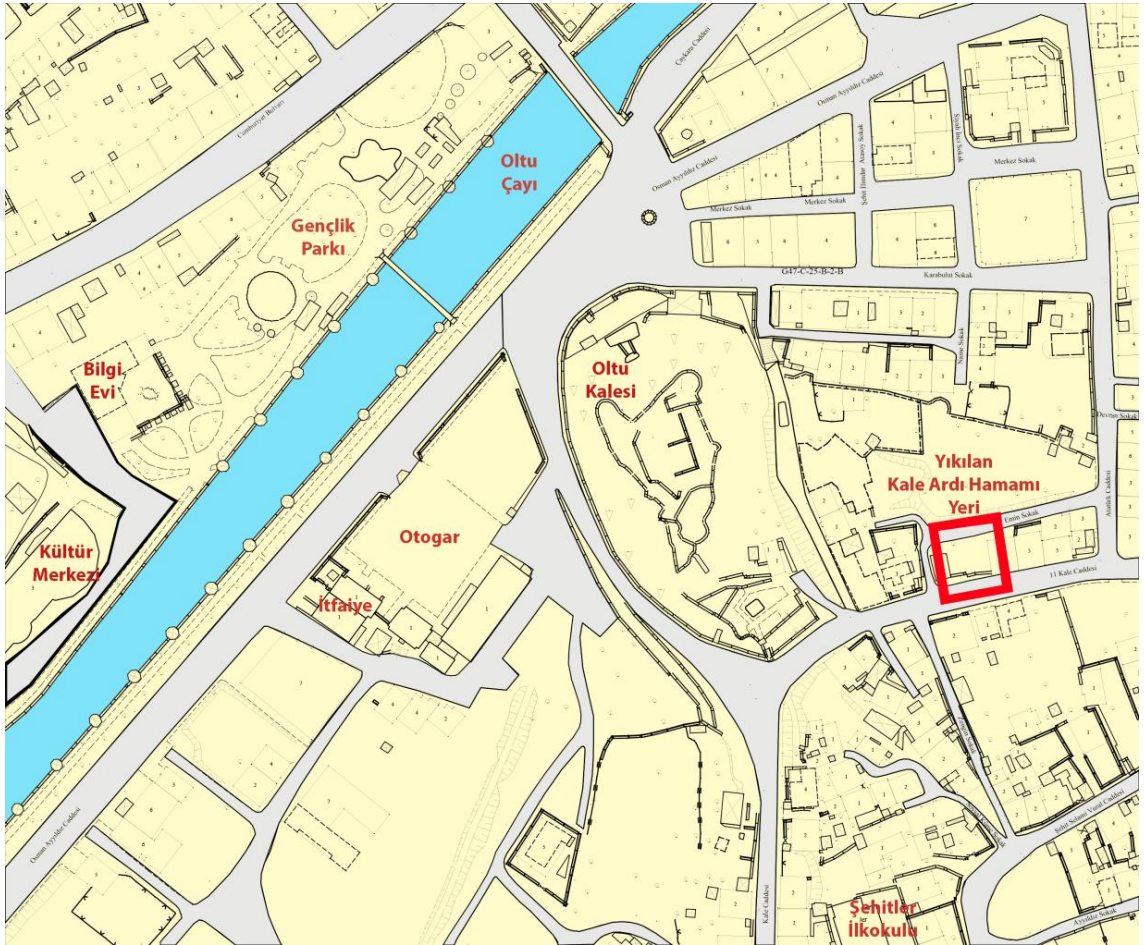
Şekil 3. 125. Rus Kilisesi iç mekânından bir görünüm, 1915 (URL-16)

Bu dönemde Rus mimarisinde hâkim olan ‘Baltık üslubu’ ile eklektik (seçmecilik) üslubun etkisindedir. Kilisenin doğu ve batı ucundaki kubbe kasnaklarının yüksek tutulmasının nedeni, bu kasnakların aynı zamanda çan kulesi görevi üstlenmiş olmasıdır. Bu çanlar, günümüzde Erzurum Müzesi’nde sergilenmektedir (Gündoğdu, Bayhan, Arslan, 2010).

3.2. Günümüze Ulaşamayanlar

3.2.1. Kale Ardı Hamamı

Konumu: Gündoğdu tarafından Oltu Kalesi'nin yakınında (Kaledibi) Selçuklu Hamamı'nın güneydoğusunda ve 50 m uzağında yer aldığı ifade edilmektedir (şekil 3.126) (Gündoğdu, 1998).

Şekil 3. 126. Kale Ardı Hamamı'nın kent içi konumu⁴⁰

Tarihçesi: Uluçam, bu hamamın halk arasında Roma Hamamı olarak anıldığını belirtmektedir (Uluçam, 1983). Bir ihtimale göre, Roma devrinde yapıldığı ve daha sonraki dönemlerde de değişikliklerle kullanıldığı; yapım özelliklerine dayanarak öne

⁴⁰ Oltu imar planı esas alınarak Y. E. Durmaz tarafından düzenlenmiştir.

sürülen bir ihtimale göre de Selçuklu dönemine ait olduğu bildirilmektedir⁴¹ (EKTVKK Arşivi).

Tescil edilmeden önce şahsa satılmış olan yapı, 27.06.1990 gün 241 sayılı karar ile tescil edilmiştir. Buna karşın 1995 yılında sahibi tarafından kurul kararı olmaksızın yıkılarak konumlandığı alan boş arsa haline getirilmiştir (şekil 3.127) (Gündoğdu, 1998). Halen boş olan arsada hamam kalıntısına rastlanılmamıştır (şekil 3.128).

Şekil 3. 127. Kale Ardı Hamamı (EKTVKK Arşivi, 1995)⁴¹

⁴¹ EKTVKK Arşivi'nde bulunan, 25-11-05 numaralı arşiv dosyası

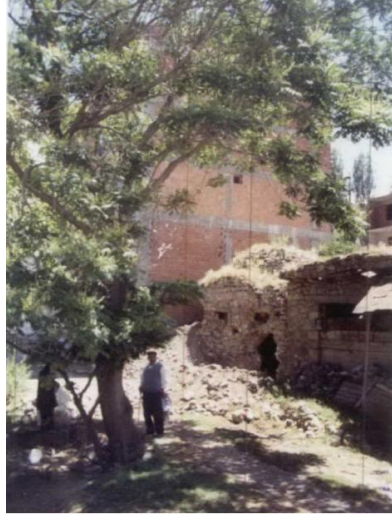
Şekil 3. 128. Yıkılan Kale Ardı Hamamı'nın arsası (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2020)

Mimari Özellikleri: Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi'nde yer alan 1990 yılına ait raporlarda, hamamın yaklaşık 10 x 10 m ölçülerinde kare planlı olduğu, üzerinin de kubbe ile kapatıldığı belirtilmektedir⁴² (şekil 3.127, 3.128, 3.129 3.130) (EKT VKK Arşivi).

Şekil 3. 129. Kale Ardı Hamamı doğudan görünümü (EKT VKK Arşivi, 1990)⁴²

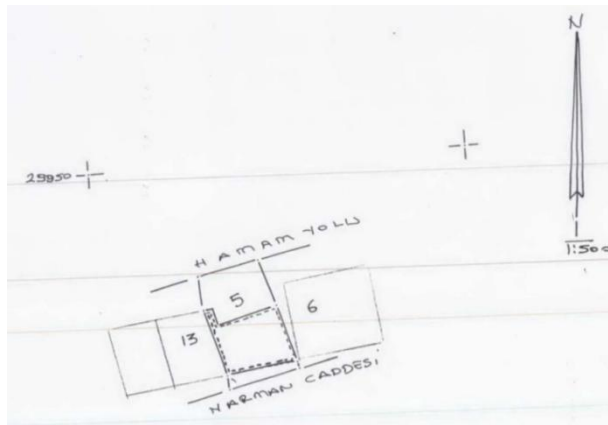
⁴² EKT VKK Arşivi'nde bulunan, 25-11-05 numaralı arşiv dosyası

Şekil 3. 130. Kale Ardı Hamamı'nın kuzeyden görünümü (EKTVKK Arşivi, 1995)⁴³

Şekil 3. 131. Kale Ardı Hamamı'nın kuzeyden görünümü (EKTVKK Arşivi, 1995)⁴³

Şekil 3. 132. Kale Ardı Hamamı vaziyet planı (EKTVKK Arşivi, 1995)⁴³

⁴³ EKTVKK Arşivi'nde bulunan, 25-11-05 numaralı arşiv dosyası

Giriş bölümünün ortasında bir göbek taşının varlığından söz edilmekte olup göbek taşının ve kurnaların izlerinden hareketle de bu mekânın aynı zamanda hamamın sıcaklık kısmı olduğu öne sürülmektedir (şekil 3.133). Giriş kapısının tam karşısından da yandaki mekâna geçiş olduğu bildirilmektedir. Bu mekânın duvarlarında pişmiş topraktan künklerin yer aldığı; bu nedenle hamamın külhan bölümünü oluşturduğu anlatılmaktadır. Ayrıca raporda, bu hamamda kaleye kadar uzandığı öne sürülen bir dehlizin giriş kısmının tespit edildiği de belirtilmektedir⁴⁴ (EKTVKK Arşivi).

Şekil 3. 133. Kale Ardı Hamamı sıcaklık bölümü (EKTVKK Arşivi, 1995)⁴⁴

Yapı moloz taş ile inşa edilmiş, horasan harcıyla sıvanmıştır. Kubbesi tuğladan yapılmıştır⁴⁴ (EKTVKK Arşivi).

⁴⁴ EKTVKK Arşivi'nde bulunan, 25-11-05 numaralı arşiv dosyası

3.2.2. Cumhuriyet Okulu

Konumu: Cumhuriyet Okulu, Oltu ilçe merkezinde, Cumhuriyet Mahallesi Hastane Caddesi'nde, 10 ada 15 parselde yer almaktadır (şekil 3.134).

Şekil 3. 134. Oltu Cumhuriyet Okulu'nun kent içi konumu⁴⁵

Tarihçesi: Yapı, 1867-1872 yılları arasında Oltu halkının gayretleri ve hayırseverlerin yardımıyla 'Oltu Rüştîye Mektebi' olarak inşa edilmiştir (şekil 3.135, 3.136) (Kucak, 2018). Cumhuriyetin ilanından sonra okulun ismi 'Cumhuriyet Okulu' olarak değiştirilmiştir. Yapı, 1971 yılında yıkılarak yerine iki katlı eğitim yapısı yapılmıştır.

⁴⁵ Oltu imar planı esas alınarak Y. E. Durmaz tarafından düzenlenmiştir.

Ancak bu yapı da 2012 yılında yıkılarak yerine Cumhuriyet Okulu adıyla dört katlı yeni bina yapılmıştır (şekil 3.137).

Şekil 3. 135. Oltu Cumhuriyet Okulu'nun kent içi konumu (URL-17, 1915)

Şekil 3. 136. Oltu Cumhuriyet Okulu'nun kent içi konumu (Can Arşivi, 1915)

Şekil 3. 137. Oltu Cumhuriyet Okulu (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2020)

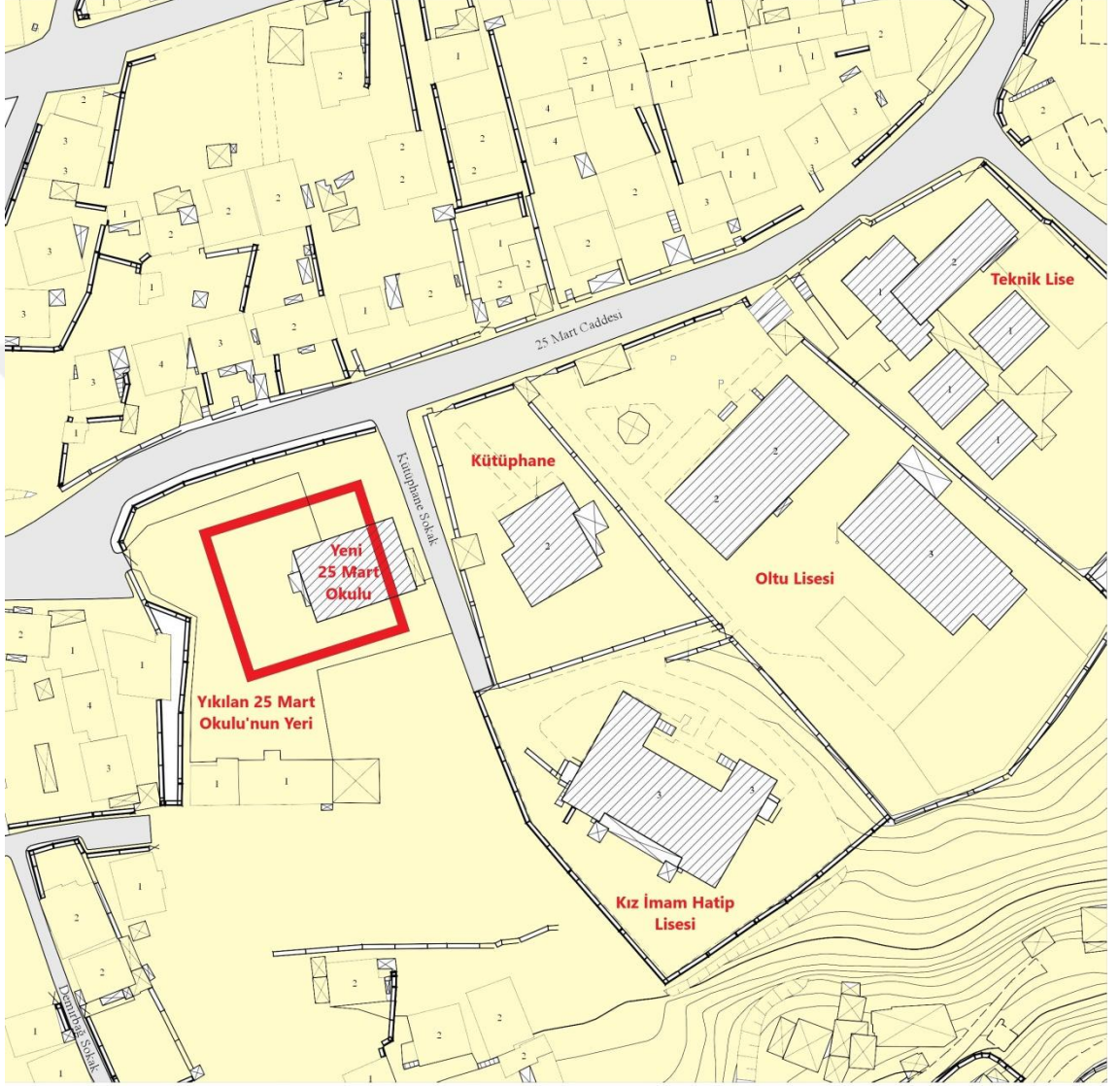
Mimari Özellikleri: Yapının planına ulaşılamamıştır. Eski fotoğrafına dayanarak, yapının iki katlı olarak inşa edildiği, girişinin güney cephesinde yer aldığı, güney ve güneybatı cephesinde balkonlarla dışa açıldığı, düzgün kesme taş ve moloz taştan inşa edildiği anlaşılmaktadır. Yapının köşelerinde, kapı ve pencere kenarlarında düzgün kesme taşan söveler görülmektedir (şekil 3.138).

Şekil 3. 138. Oltu Cumhuriyet Okulu'nun güney cephesinden bir görünüm (Arpa Arşivi, 1915-1925)

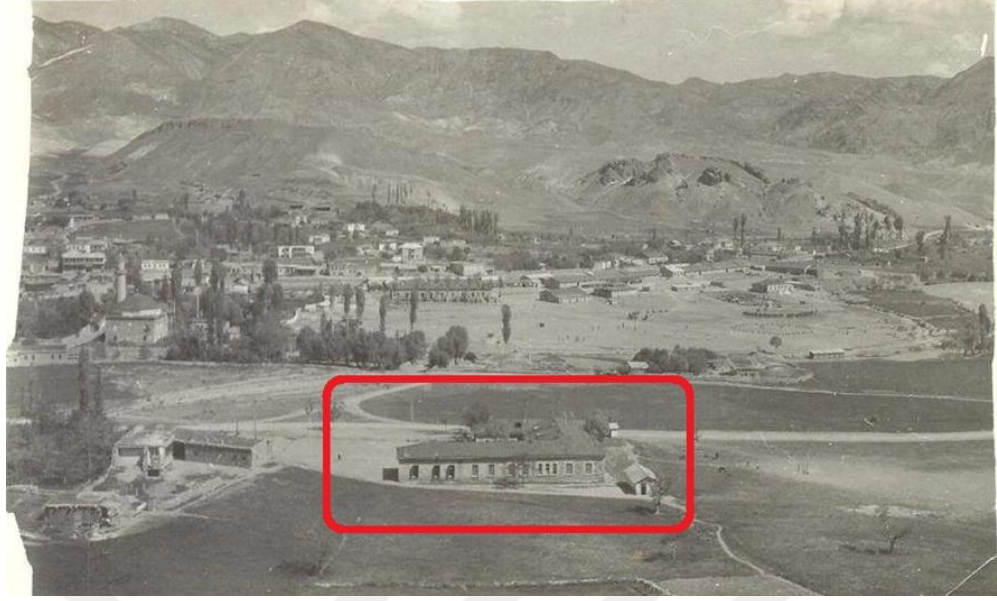
3.2.3. 25 Mart Okulu

Konumu: 25 Mart Okulu'nun, Oltu ilçe merkezinde, Halitpaşa Mahallesi 25 Mart Caddesi'nde, 154 ada 60 parselde yer aldığı bilinmektedir (şekil 3.139, 3.140).

Şekil 3. 139. Günümüze ulaşamayan 25 Mart Okulu'nun kent içi konumu⁴⁶

⁴⁶ Oltu imar planı esas alınarak Y. E. Durmaz tarafından düzenlenmiştir.

Şekil 3. 140. 25 Mart Okulu'nun kent içi konumu (Bayır Arşivi, 1925-1976)

Tarihçesi: 1898 yılında Ruslar tarafından inşa edilmiştir. 'Arsenyak Temel Eğitim Okulu' adı verilen yapıda Rus öğretmen Sumbat Gazaryanç gözetiminde eğitime başlanmış (şekil 3.140) (Aslan, Boy, 2017); eğitim, 1917 Bolşevik İhtilali'ne kadar Ruslar tarafından sürdürülmüştür. Oltu'nun kurtuluşundan sonra 1921'de 'Oltu Merkez İlk Erkek Mektebi' adıyla Türk okulu olarak açılmıştır⁴⁷ (Okul Arşivi). Okulun adı, Oltu'nun düşman işgalinden kurtulduğu 25 Mart 1918 tarihinden dolayı 1925 yılında, '25 Mart Okulu' olarak değiştirilmiştir. 1976 yılında yıkılarak bugünkü iki katlı bina yapılmıştır (şekil 3.141). Halen aynı binada eğitim-öğretim devam etmektedir.

Şekil 3. 141. Günümüzde 25 Mart Okulu (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2020)

⁴⁷ Sicil-i Umumî (Okula Kayıt) Defteri (25 Mart İlkokulu Müdürlüğü arşivinden alınmıştır.)

Mimari Özellikleri: Yapının planına ulaşılammıştır. Ancak eski fotoğraflarda yapının U planlı, tek katlı ve moloz taştan yığma sistemde inşa edildiği; köşelerde, kapı ve pencere kenarlarında düzgün kesme taş kullanıldığı görülmektedir (şekil 3.142, 3.143, 3.144).

Şekil 3. 142. 25 Mart Okulu'nun batı cephesinden görünüm (Önal Arşivi, 1925-1976)

Şekil 3. 143. 25 Mart Okulu'nun batı cephesinden görünüm (Bayır Arşivi, 1925-1976)

Şekil 3. 144. Arsenyak Temel Eğitim Okulu'nun doğu cephesinden görünüm (Bayır Arşivi, 1898-1917)

Karabekir Okulu ile 25 Mart Okulu, Kars'taki birçok Rus yapısı ile benzerlik göstermektedir. Kars'ta bulunan Vali Konağı, pencere tipolojisi ve cephe düzenlemesi açısından benzerlik sergilemektedir (şekil 3.145).

Şekil 3. 145. Kars Vali Konağı (URL - 18)

BÖLÜM 4

OLTU İLÇESİNİN M.Ö. 4. YÜZYILDAN CUMHURİYET DÖNEMİ'NE KADAR UZANAN SÜREÇTEKİ GELİŞİMİ VE DEĞİŞİMİ

İlk insanlar, yaşamlarını sürdürebilmek için mağaralar, ağaç kovukları gibi doğal alanları kullanmışlardır. Avcılık ve toplayıcılıktan tarımsal faaliyetlere geçişle birlikte ilk yerleşmeler M.Ö. 6000 yıllarına doğru oluşmuş; fakat kent denilebilecek bir çevre ortaya çıkmamıştır. İlk kentlerin kurulmaya başlaması ancak M.Ö. 4000 yıllarında gerçekleşmiştir.

Ortaçağ döneminde ise surlarla çevrili kentler bir yandan savunma gereksinimlerinin, öte yandan da güzel görünme etkisiyle, içe dönük kentler olmuşlardır. Bu tip kentlere ya tümüyle siyasal ve kültürel işlevler ya da tamamen ekonomik işlevler egemen olmuştur (Çöl 1998).

Maurice M. Cerasi, Osmanlı kentinin tanımını yaparak bazı belirgin özelliklerinden bahsetmektedir. Bunlar;

- Kırsal alan ile iskân edilmiş bölge arasında kesin sınırları olmayan açık bir kenttir.
- Merkez tek bir simgesel noktadan oluşmaz ve merkez çok sayıda simge tarafından parçalanmaktadır.
- Kent genellikle duvarlarla çevrili değildir.
- Kent akarsulardan yararlanacak şekilde işlevlendirilmiştir.

-Büyük kompleksler ve külliyyeler mümkün olduğunca görülebilmeleri için yükseltinin üstüne yerleştirilmişlerdir.

-Kent bölümlerinin, bölgelere veya üç ana işlevsel gruba ayrılması Osmanlı kent morfolojisinin ana prensibidir. Bu üç grup konut, ekonomik ve dini yapılar olarak ayrılır.

-Kent etnik bölgelere göre ayrılır, bu sebeple Rum Mahallesi, Ermeni Mahallesi, Türk Mahallesi, Bulgar Mahallesi gibi oluşumlar ortaya çıkmaktadır.

-Yollar ve kentin biçimi konusunda Osmanlı kenti kesinlikle kuralsızdır. Ayrıca Osmanlı'da yollar dardır ve uyumlu bir görüntüsü yoktur.

Yukarıda sayılanlar doğrultusunda Oltu'ya bakıldığında, Osmanlı'nın kent biçimine etkisi, yerleşimin Oltu Çayı çevresinde yoğunlaşması, ticari yapıların belli alanlarda yer alması ve Arslan Paşa Külliyesi'nin önemli bir konumda bulunması göze çarpmaktadır.

Kars'ta Rus hâkimiyeti altında geçen (1878-1918) dönem içinde kentsel planlama ve yapılaşma kapsamında önemli imar faaliyetleri gerçekleştirilmiş ve özellikle ızgara kent planı ile yepyeni bir doku oluşturulmuştur. Oltu'da da 40 yıl hâkim süren Ruslar, kentsel gelişime planlama açısından önemli derecede katkı koyamamışlarsa da tek yapı ölçeğinde önemli eserler yapmışlardır.

Sonuç olarak; ilk kentlerin ortaya çıkışından günümüz modern kentlerine kadar kent yerleşmeleri kendi içinde doğal çevre, ekonomik faaliyetler, sosyal organizasyon, siyasal yapı ve kültürel yapı ile şekillenmiş ve çekim noktası oluşturarak gelişme göstermişlerdir.

Bu bölümde yüzyıllardır farklı kültürlere sahip toplumların yerleştiği ve bir mimari doku ürettiği Oltu ilçesinin -Cumhuriyet Dönemi'ne kadar uzanan süreçteki gelişimi ve değişimi incelenmiştir.

Oltu kent merkezinin tarih öncesi ve ilk tarih devirleri hakkında yeteri kadar bilgi bulunmamaktadır. M.Ö. 10. yüzyıl ile M.Ö. 7. yüzyıl arasında Oltu'yu da içine alan Çoruh Bölgesi'nde Akdeniz Kavmi ve Hurrilerin yaşadığı bilinmektedir. M.Ö. 7. yüzyıl ile M.Ö. 3. yüzyıl arasında Oltu kent merkezinde yaşayan uygarlık ise Urartulardır.

Urartular, kent merkezinde iç kale ve dış surlardan oluşan askeri bir yapı inşa etmişlerdir.

Askeri yapı olarak inşa edilen iç kale ve dış surlar zamanla sivil ve dini mimariyi de içinde barındırmıştır. Bu dönemde Oltu Kalesi'nin kaç adet kapısı olduğu ve dış surlarda kaç adet burcun bulunduğu bilinmemektedir. Kenti çevreleyen dış surlar dandanlı olup; ilk yerleşim yerlerinin bu alanda inşa edildiği tahmin edilmektedir. İç kalenin mevcut haline göre daha küçük ölçekte inşa edildiği bilinmektedir. Kalenin akarsu kenarına kurulmuş olması savaş durumunda kale içerisindeki kişilerin su ihtiyacını kolay bir şekilde karşılayabilmesi açısından önemlidir ve iç kaledeki tünelin Oltu Çayı'na ulaşması bunun bir sonucudur.

Oltu ve çevresinin de içinde bulunduğu Kuzeydoğu Anadolu'ya M.Ö. 7. yüzyıl ile M.Ö. 5. yüzyıl arasında akınlar halinde gelmeye başlayan Sakalara (İskit) ait olabileceği düşünülen bir dikilitaş 1994 yılında Oltu'ya 20 km mesafede Yolboyu Köyü'nde bulunarak ilçe merkezine getirilmiştir. Orta Asya çevresindeki dikilitaşlarla büyük bir benzerlik göstermektedir. 510 cm boyunda ve ortalama 100 cm çapındadır (Gündoğdu vd., 2010). Aşağıdan yukarıya doğru hafifçe daralan taşın geniş olan kısmında, çok basit çizgilerle gözleri, kulakları, yukarı kalkık elleri ve kolları belirtilmiş mitolojik bir insan tasviri bulunmaktadır. Gövdenin daralan en üst kısmında ise madalyon biçiminde bir güneş tasvirine yer verilmiştir (şekil 4.1).

Şekil 4. 1. Dikilitaş (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2020)

15. yüzyıla kadar Oltu jeopolitik ve stratejik önemini arttırmış; Urartulardan sonra Kimmerler, İskitler, Persler, Makedonyalılar, Arsaklılar, Ermeniler, Romalılar, Bizanslılar, Hazarlar, Emeviler, Abbasiler, Gürcüler, Selçuklular, Harzemşahlar, İlhanlılar, Timurlular, Karakoyunlular, Akkoyunlular arasında mücadelelere ev sahipliği yapmış; kent birçok kez tahribatlara ve yıkımlara uğramıştır.

Urartular döneminde inşa edilen kale, 15. yüzyıla kadar birçok mücadele sırasında tahribatlara uğramış ve çeşitli onarım ve eklemeler yapılmıştır. Ermeniler, 5. yüzyılda iç kalenin burçlarını ve dış surları büyötmüşlerdir. Bizanslar ise 5. yüzyıl ile 7. yüzyıl arasında iç kalede yer alan ve günümüzde temel izlerine ulaşılan şapeli inşa etmişlerdir. İç kale ilk inşa edildiği zaman küçük ölçekte yapılmış, 10. yüzyılın ikinci yarısında bugünkü şeklini almıştır. Gürcüler, 10. yüzyıl ile 11. yüzyıl arasında dış surları onarmışlardır.

Bu dönemde dış surlar içerisinde iki adet hamamın olduğu bilinmektedir. Birincisi, iç kalenin güneydoğu tarafında Romalılar tarafından inşa edildiği düşünölen bir hamam

yapısı; ikincisi, iç kalenin doğu eteğinde 13. yüzyılın ilk yarısında inşa edildiği düşünülen Kale Ardı Hamamı. Bu iki hamam iç kale ile bir tünel yardımıyla bağlantılıdır.

Kalenin dış surlarının dışında, iç kalenin güneybatı yönünde, Harzemşahlar tarafından 1226-1230 yılları arasında inşa edilen Mısri Zinnun Kümbeti bulunmaktadır. Bu dönemdeki sivil mimarlık günümüze ulaşmadığından ve yeterli bilgilere sahip olunamadığından aktarılamamaktadır.

Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerince sembolleşen, Oltu kent merkezinde ve çevresinde bulunan, bugün Oltu Halk Kütüphanesi önünde sergilenen at, koç ve koyun heykeli şeklinde mezar taşları bulunmaktadır (şekil 4.2). Bu heykeller, İslamiyet öncesi Şamanist ve Hristiyan topluluklar arasında da sık sık tasvir edilen ve sevilen bir figürlü anlatım olmuştur (Berkli, 2011).

Şekil 4. 2. Akkoyunlular ve Karakoyunlulardan kalan koç ve at heykeli (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2020)

Oltu, 1554 yılında, Kanuni Sultan Süleyman zamanında Osmanlı topraklarına katılmış, Çıldır Sancağı'na bağlanmıştır. Oltu'nun stratejik bakımdan önemli bir konumda bulunması belli bir süre Çıldır Sancağı'nın merkezi olmasını gerekli kılmıştır.

Oltu, 16. yüzyılda Osmanlı hâkimiyetinde iken Kanuni Sultan Süleyman'ın ikinci veziri olan Ahmet Paşa tarafından Oltu Kalesi onarılmış; bu sırada kalenin güney girişine

hisarpeçe eklenmiştir. Bu dönemde İslamiyet'in etkisi ile de kilisenin yanına türbe inşa edilmiştir.

Osmanlı'nın İran seferleri sırasında ordunun barut ihtiyacını karşılamak amacıyla Oltu'ya büyük bir baruthane inşa edilmiştir. Ancak baruthanenin kentteki konumu bilinmemektedir.

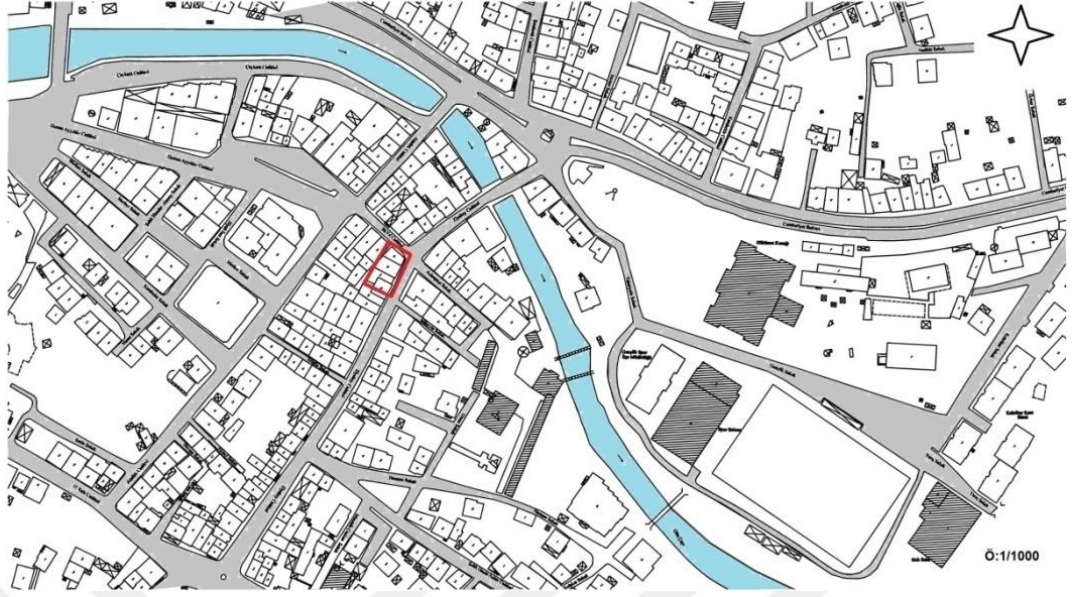
Osmanlı Dönemi'nin, Oltu kent merkezine en büyük katkısı Mehmed Arslan Paşa tarafından 1664 yılında hizmete açılan Arslan Paşa Külliyesi'dir. Arslan Paşa Külliyesi'nin vakfiyesinde, külliyenin camii, iki medrese, misafirhane, han, hamam, Paşa Konağı, sıbyan mektebi, imarethane, değirmen, dört lüleli çeşme, hazire, helâlar, dükkânlar ve evlerden oluştuğu belirtilmektedir (Kılıç, 2008).

Kent, 17. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle külliye çevresinde gelişim göstermiştir. Külliyenin inşasından sonra kentin gelişimi hız kazanmıştır.

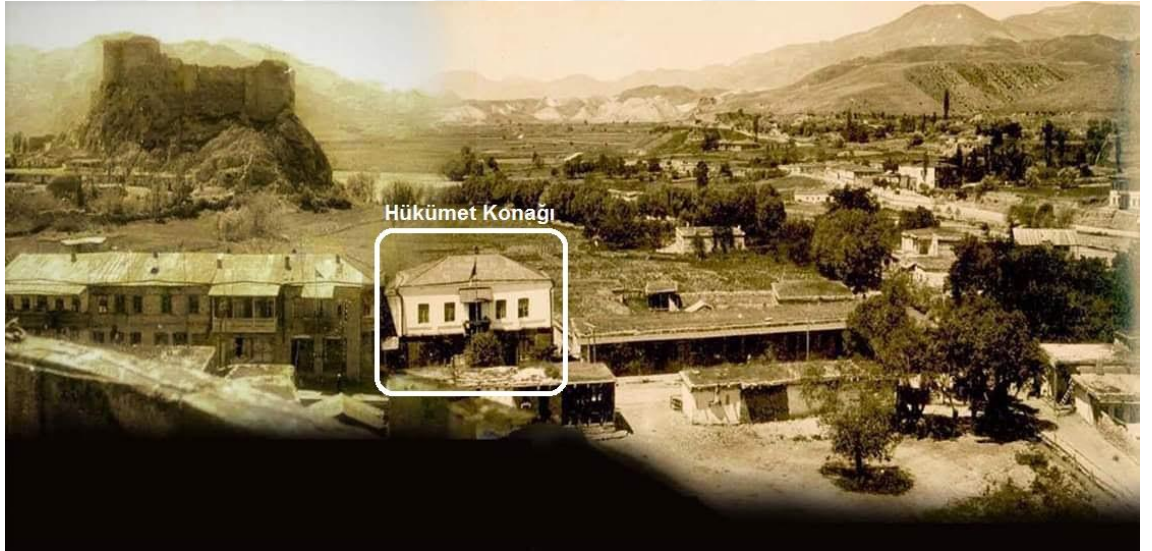
Osmanlı arşivlerinde, 1835 yılı nüfus sayımına göre, Çıldır Sancağı'nın merkezi Oltu Kazası'nda Tosipaşa Mahallesi, Cami-i Kebir (Ulu camii) Mahallesi, Mustafa Beğ Mahallesi ve Alipaşa Mahallesi olmak üzere toplam 4 mahallenin bulunduğu bildirilmektedir (Kucak, 2018). Cami-i Kebir (Ulu camii) Mahallesi'nin günümüzde Arslanpaşa Mahallesi'ne denk geldiği tahmin edilmekte, Cumhuriyet Mahallesi, Karabekir Mahallesi ve Halitpaşa Mahallesi'nin eski mahallelerden hangisine denk geldiği bilinmemektedir.

19. yüzyılın başlarından 1877 yılına kadar Oltu, Çıldır Sancağı'nın merkez kazası olmuş ve gelişim görülmüştür. Bu dönemde Çıldır Sancağı'nın 595 köyden oluştuğu; nüfusunun da 105.000 kişi olduğu belirtilmektedir (Kucak, 2018).

19. yüzyılda, Çıldır Sancağı'nın Oltu kazasında hükümet konağı bulunmakta olup idari işler buradan yürütülmüştür. Hükümet konağının, hangi tarihte yapıldığına dair kesin bir bilgi yoktur. 1861 yılında hükümet konağının yanmasından dolayı, Hacı Salih Efendi konağının kiralandığı kayıtlarda yazmaktadır (Kucak, 2018). 20. yüzyılın başlarında Ziyabey Caddesi üzerinde yeni bir hükümet konağı yapılmıştır (Arpa Arşivi). Ancak bu konağın ne zaman yıkıldığı bilinmemektedir (şekil 4.3, 4.4).

Şekil 4. 3. Tarihi Hükümet Konağı'nın kent içi konumu⁴⁸

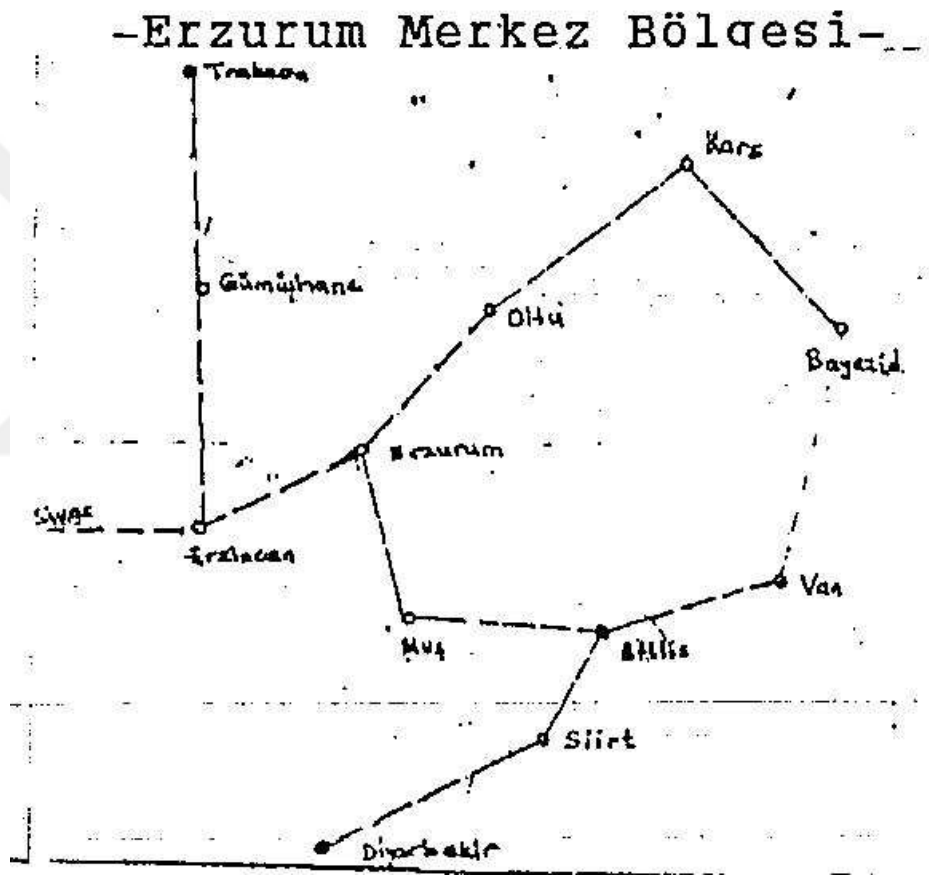

Şekil 4. 4. Tarihi Hükümet Konağı'nın kent içi konumu (Bayır Arşivi, 1920)

19. yüzyıl ortalarında Oltu Kazası'nda bir hapishane olduğu bilinmektedir. Hapishane, daha önce sadece Oltu Kazası düşünülerek yapıldığından biraz küçük inşa edilmiştir. Oltu'nun sancak merkezi olması sebebiyle, yeterli kapasitesi bulunmayan hapishaneye ilave yapılar inşa edilerek genişletilmesine ihtiyaç duyulmuş; yapılacak genişletme çalışmalarına da Osmanlı hazine defterlerinde, 30 Kasım 1873 tarihinde, onay verilmiştir (Kucak, 2018). Hapishanenin kentin hangi bölgesine yapıldığı bilinmemektedir.

⁴⁸ Oltu imar planı esas alınarak Y. E. Durmaz tarafından düzenlenmiştir.

1832 yılında bulunan telgraf, 1843 yılında Amerika ve Avrupa kıtalarında kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nin, telgrafla tanışması Kırım Savaşı'nda (1853-1856) olmuştur. 1866 yılında ise Çıldır Sancağı'nın merkezi Oltu'ya telgraf hattı çekilmiştir (Çadırcı, 1963). Çıldır Meclisi tarafından Telgraf İdaresi'ne 16 Ekim 1864 tarihinde Oltu'ya bir hat uzatılması için bir mazbata gönderilmiştir. Oltu'ya telgraf hattı, Erzurum bölgesinden çekilmiş; 1866 yılında da telgraf hattı inşası bitirilmiştir (şekil 4.5) (Kucak, 2018). Osmanlı arşivlerinde hapishanenin yanında telgrafhanenin olduğu bildirilmektedir. Telgrafhanenin kentin hangi bölgesine yapıldığı bilinmemektedir.

Şekil 4. 5. Erzurum Merkez Bölgesi telgraf hattı krokisi⁴⁹

Oltu'da 1873 yılı itibariyle 1.883 ev bulunmaktadır (Kucak, 2018). Cumhuriyetin ilanına kadar evler genel itibariyle tek katlı, bazıları iki katlı, tavanları düz toprak damlı, yığma sistemde taştan inşa edilmişlerdir. Bunların yanında Ruslar tarafından inşa edilen evler de bulunmaktadır (şekil 4.6).

⁴⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Meclis-i Vâlâ 550/24687

Şekil 4. 6. Rus konutu (Fotoğraf: Y. E. Durmaz, 2020)

Osmanlı arşivlerinde, Oltu kent merkezinde, Oltu Kalesi'nin dış kısmında, 1819 yılında, Oltulu Tusizade Hacı Mehmed Camisi'nin olduğu bilgisi yer almaktadır (Kucak, 2018). Günümüzde bu camiye ulaşılammıştır.

1871 yılında, sancak dâhilinde Oltu Kazası'nda 5 adet kilise olduğu aktarılmıştır (Kucak, 2018). Bu tarihte Surp Kevork (Ermeni) Kilisesi'nin varlığı bilinmekle birlikte diğer kiliseler tespit edilememiştir.

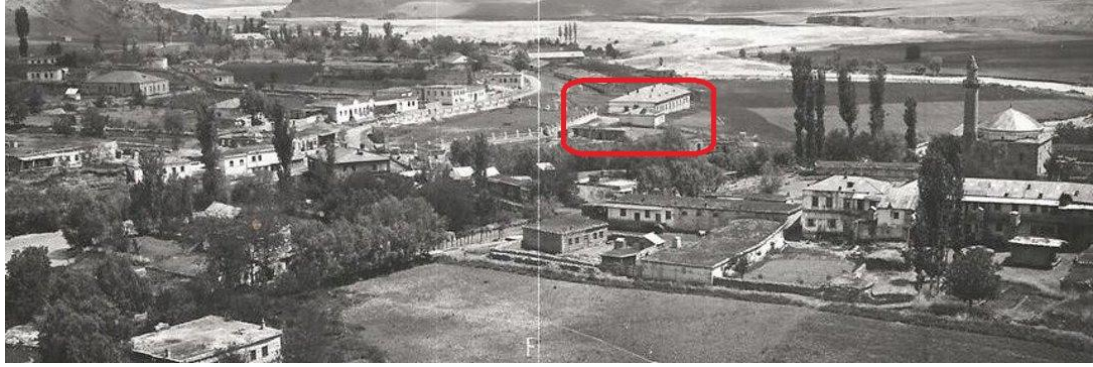
1874 yılında, Oltu'da ticari faaliyetler han ve dükkânlar aracılığıyla yapılmış olup; kent merkezinde, 150 dükkân ve Arslan Paşa Külliyesi içerisinde bulunan han, ticari faaliyet noktasında önemli bir kavşak oluşturmuştur. Dükkânlarda kuyumculuk, bakırcılık, demircilik, saraç, haffaf, çulha gibi işler yapılmıştır (Kucak, 2018).

Oltu kent merkezinde diğer bir ticari yapı ise değirmenlerdir. Kent merkezinde Oltu Çayı'nın akmasıyla, tahıl ürünlerinin elde edilmesi için su ile çalışan değirmenlerden faydalandığı anlaşılmaktadır. Oltu'da birden fazla değirmenin olduğu ileri sürülmekle birlikte; sadece Arslan Paşa Külliyesi içerisinde yer alan ve günümüze ulaşmayan değirmen bilinmektedir.

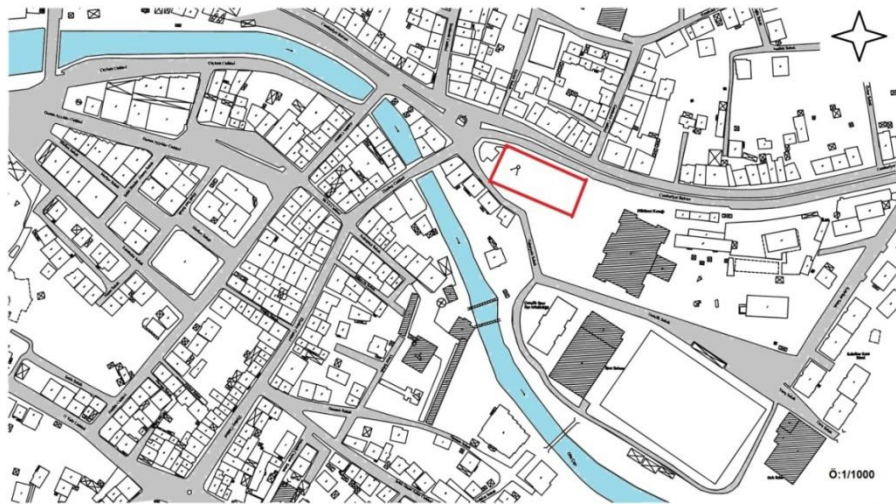
Toplum yararı adına dini mekânların imar edilmesi, var olanlarının da bakım ve onarımının sağlanması, muhtaç kimselerin ihtiyaçlarının karşılanması, toplumun ihtiyaç

duyduğu eğitim-öğretim, yol, köprü, sağlık ve barınma gibi alanlarda insanlara karşılıksız hizmet verme, vakıfların temel gayelerindendir (Güler, 2011). Oltu'da da Arslan Paşa Vakfı ve Recep Ağa Camii Vakfı kurulmuştur (Değirmenci, 2010). Arslan Paşa Vakfı, Çıldır beylerbeyliği yapan Arslan Mehmet Paşa tarafından 20-29 Ekim 1666 tarihinde tescil ettirilmiştir. Recep Ağa Camii Vakfı'nın ise Oltu Kalesi'nde Recep Ağa tarafından yaptırıldığı belirtilmektedir (Değirmenci, 2010). Recep Ağa Camii Vakfı ile ilgili detaylı bilgiye ulaşılamamıştır. Bu bilgiler ışığında Oltu Kalesi'nin, önceden İç Kale içerisinde bir camii olduğu düşünülmektedir.

Oltu'da bulunan askeri birlik, 1865 yılında dördüncü alay dördüncü ordu 2. tabur olarak kayıt edilmiştir (şekil 4.7, 4.8, 4.9) (BOA). Oltu'da ki askeri birliğin ne zaman inşa edildiği ve ne zaman yıkıldığı bilinmemektedir.

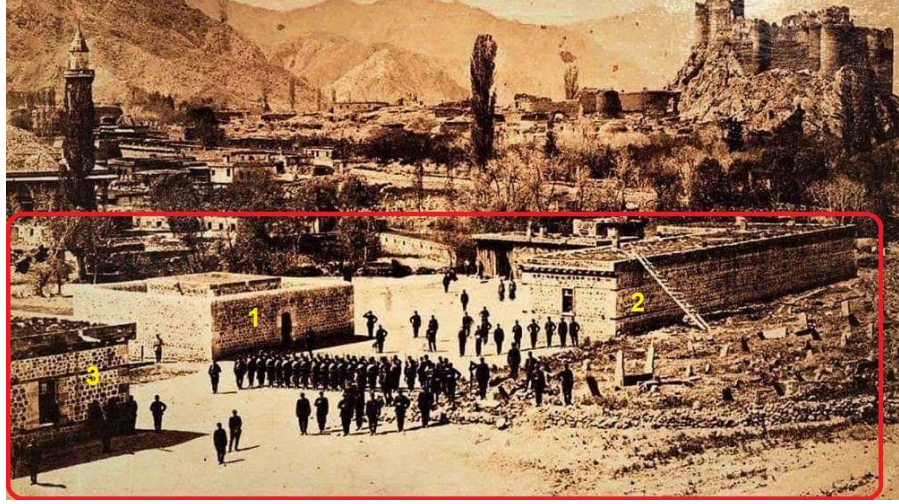

Şekil 4. 7. Oltu'da bulunan askeri kışanın kent içi konumu (Kılıç Arşivi)

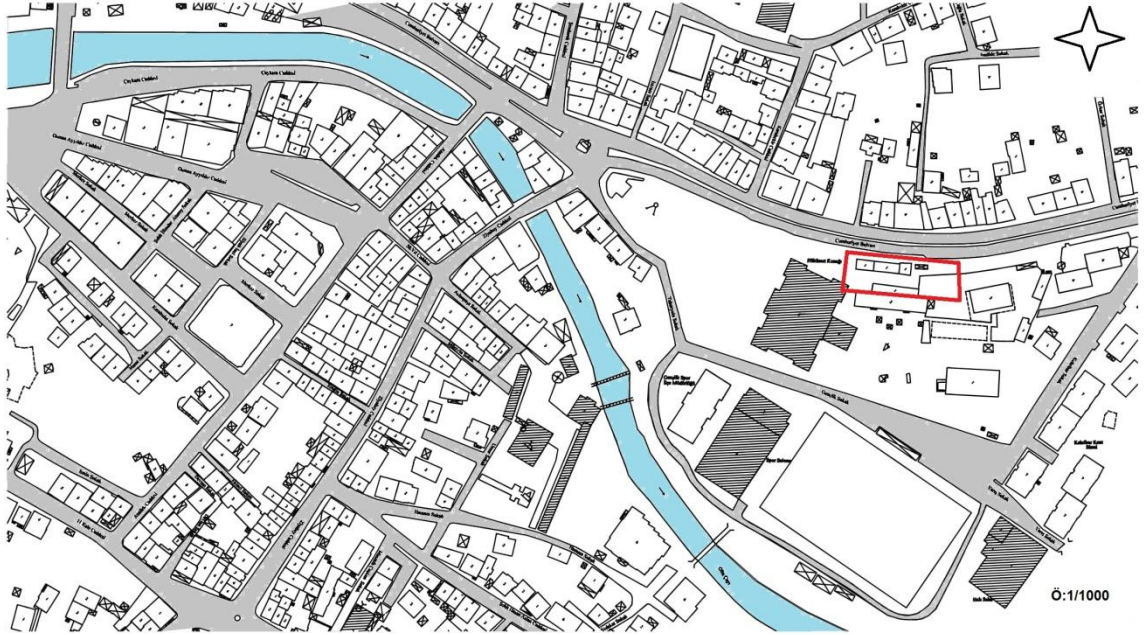
Şekil 4. 8. Oltu'da bulunan askeri kışanın kent içi konumu⁵⁰

⁵⁰ Oltu imar planı esas alınarak Y. E. Durmaz tarafından düzenlenmiştir.

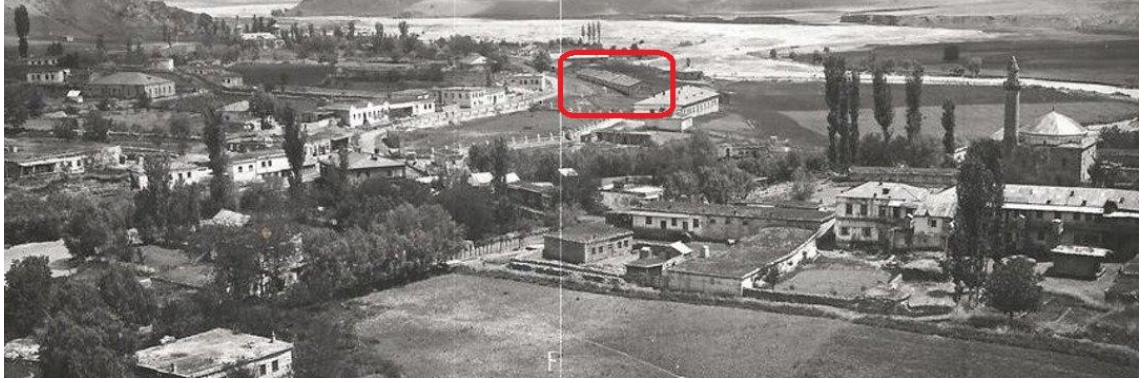
Şekil 4. 9. Oltu’da bulunan askeri kışla (Bayır Arşivi, 1900-1915)

19. yüzyılın başlarına ait fotoğraflarda askeri birlik bölgesinde 3 askeri yapı görülmektedir (şekil 4.9). Askeri yapıların doğu yönünde konumlanan yapılar ise Yasin Haşimoğlu tarafından çizilen krokide erzak ambarları olarak belirtilmektedir (şekil 4.10, 4.11). Bu yapıların da askeri birliğe hizmet eden binalar olduğu düşünülmektedir.

Şekil 4. 10. Oltu’da bulunan askeri kışla⁵¹

⁵¹ Oltu imar planı esas alınarak Y. E. Durmaz tarafından düzenlenmiştir.

Şekil 4. 11. Oltu’da bulunan askeri kışla (Kılıç Arşivi)

Kaynaklar ışığında, ilçenin tarihi yapıları ve dönemlere göre gelişim alanları imar planı üzerinden aktarılmıştır (şekil 4.12, 4.13). Oltu; Urartu, Bizans ve Selçuklu dönemlerinde iç kale ve dış surlar etrafında gelişirken, Osmanlı Dönemi'nde -özellikle 17. yüzyılın ikinci yarısında- Arslan Paşa Külliyesi çevresinde gelişim göstermiştir. Osmanlı’nın son zamanlarında ve 40 yıllık Rus hâkimiyetinde ise Oltu Çayı’nın kuzey tarafında gelişmiştir.

Şekil 4. 12. Oltu’da dönemlere göre gelişim alanları (Çizim: Y. E. Durmaz, 2020)

Kaynaklar, eski fotoğraflar ve Yasin Haşımoğlu tarafından 1920 yılında Oltu'nun basit şekilde ele alınarak çizilen krokisi detaylı incelenmiş ve bu verilere dayanarak 1920 yılına ait bir eskiz çalışması yapılmıştır (şekil 4.15). Günümüzdeki isimleriyle Cumhuriyet Bulvarı, Ziyabey Caddesi ve Şendurak Caddesi'nin aktif bir şekilde kullanıldığı ve kentin gelişimlerinin bu akslar üzerinde yoğunlaştığı tespit edilmiştir.

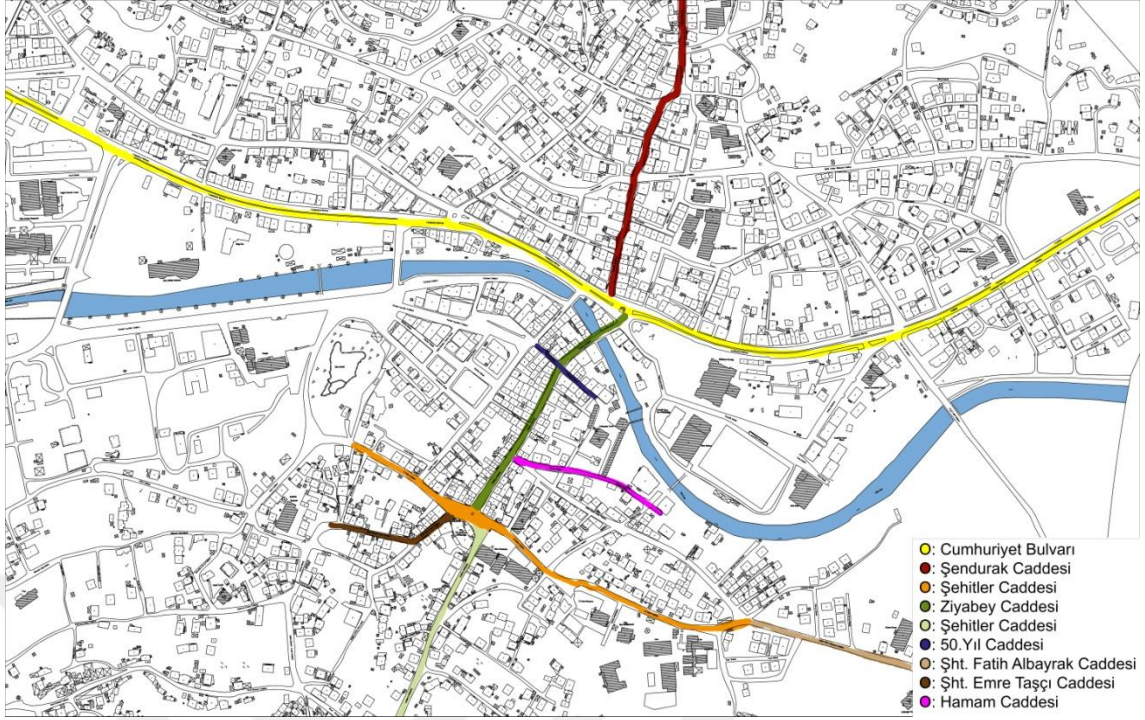
Cumhuriyet Bulvarı, kent merkezinde, doğu-batı istikametinde uzanarak doğu istikametinden Ardahan'a, batı istikametinden Erzurum'a ulaşım sağlamaktadır (şekil 4.16). Oltu, bu yol güzergâhı üzerinde gelişim göstermiş ve gerek alt yapı gerekse üst yapı işlerinde de bu bulvar ana aks olarak kullanılmıştır. Bulvar üzerinde eğitim, dini, askeri ve sivil yapıların olduğu tespit edilmiştir.

Ziyabey Caddesi, kent merkezinde kuzey-güney istikametinde gelişerek kuzey yönünde Cumhuriyet Bulvarı'na, güney yönünde ise Çarşıbaşı Bölgesi'ne bağlantı sağlamaktadır (şekil 4.16). Ziyabey Caddesi üzerinde kamu kurumlarının ve ticari yapıların yoğun olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 4. 15. Oltu kroki çalışması (Çizim: Y. E. Durmaz Arşivi, 1920)

Şendurak Caddesi, kent merkezinde kuzey-güney istikametinde gelişerek kuzey yönünde Şendurak (Tarmut) Köyü'ne, güney yönünde ise Cumhuriyet Bulvarı'na bağlantı sağlamaktadır (şekil 4.16). Şendurak Caddesi'nin Cumhuriyet Bulvarı ve Ziyabey Caddesi'ne göre yapı yoğunluğu daha az olup Cadde üzerindeki yapıların çoğu sivil yapılardan oluşmaktadır.

Şekil 4. 16. Oltu haritası (Oltu Belediyesi Arşivi, 2019)

Ziyabey Caddesi üzerinde, Oltu Çayı'na yakın olan bölge, bugünkü ismiyle Arslanpaşa Cami Sokak, doğu-batı istikametinde gelişim göstermiştir (şekil 4.16). Bu yol üzerinde bulunan yapılar da genel itibariyle ticari ve sivil yapılarıdır.

Ziyabey Caddesi'nin güney istikametinde, bugünkü ismiyle 25 Mart Caddesi, doğu-batı istikametinde gelişim göstermiştir (şekil 4.16). Yolun üzerinde bulunan yapılar askeri, eğitim, sivil, ticari ve sosyal yapılardan oluşmuştur.

Ziyabey Caddesi'nin güney istikametinde, bugünkü ismiyle Şehitler Caddesi, kuzey-güney istikametinde gelişim göstermiştir (şekil 4.16). Yolun üzerinde sivil mimari yapılar çoğunluktadır.

25 Mart Caddesi'nin doğu yönünde -bugünkü ismiyle- Şehit Fatih Albayrak Caddesi'nin varlığı tespit edilmiştir (şekil 4.16). Bu cadde kent mezarlığının yanından Bahçecik Köyü'ne uzanmaktadır.

Ziyabey Caddesi'nin güney istikametinde -bugünkü ismiyle- Şehit Emre Taşçı Caddesi'nin varlığı tespit edilmiştir (şekil 4.16). Cadde üzerinde Surp Kevork Ermeni Kilisesi'nin yanı sıra birkaç sivil yapının varlığı tespit edilmiştir.

Ziyabey Caddesi'nin doğu istikametinde -bugünkü ismiyle- Hamam Caddesi'nin varlığı tespit edilmiştir (şekil 4.16). Bu cadde özellikle külliye inşa edildiği zaman külliyeinin diğer yerleşimlerle olan bağlantısını sağlamıştır. Cadde üzerinde Arslan Paşa Camii, Arslan Paşa Hamamı gibi külliye yapıları yer almaktadır.

20. yüzyılın başlarına ait fotoğraflarda ve Haşimoğlu tarafından hazırlanan askeri krokide sözü edilen yollar belirgin şekilde görölmektedir.

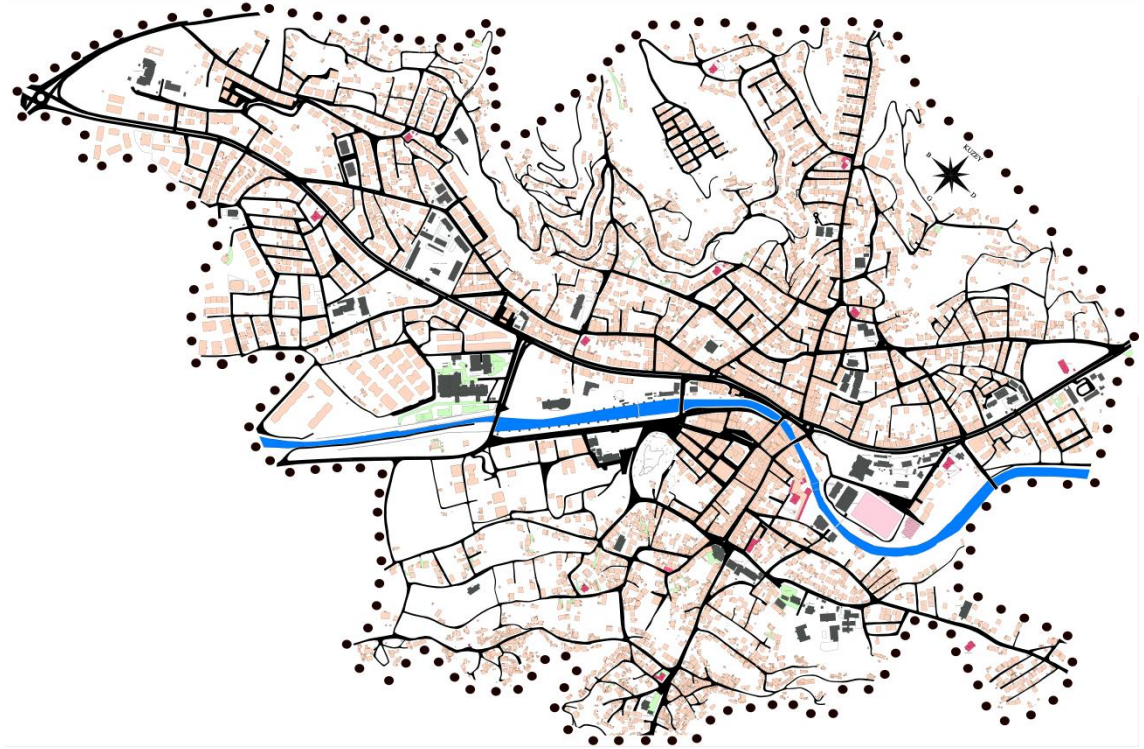
Oltu'nun kentleşmesinin makro formunu etkileyen diğer bir faktör ise Oltu Çayı'dır. Oltu Çayı ilçenin ortasından geçmekte olup kenti adeta ikiye ayırmaktadır (şekil 4.17). Kentin her iki yakası arasındaki geçiş, Osmanlı Dönemi'nde taş köprüyle; Cumhuriyet ilan edilmeden önce de ahşap köprüyle sağlanmıştır. Günümüzde ise çelik ve betonarmeden yapılmış 7 adet köprüyle geçiş sağlanmaktadır.

Kentin ilk imar planı çalışması 1968 yılında İller Bankası Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanmıştır. Ancak Oltu Belediyesi'nin arşivinde ilk imar planı çalışmaları ile ilgili yeterli veri bulunamamıştır.

1972 yılında, kentin imar planının revize edildiği tespit edilmiştir (Kırzioğlu, Savran, 1998). İller Bankası Genel Müdürlüğü İmar Planlama Daire Başkanlığı tarafından, 1983 yılında, yeni bir imar planı özel bir firma tarafından üstlenilmiş ve yeni plan 1984 yılında tamamlanmıştır. 1984 tarihinden sonra 1999, 2010 ve son olarak 2017 yılında da imar planı yenilenmiştir (şekil 4.18).

Şekil 4. 17. Oltu haritası (Google earth, 2020)

Şekil 4. 18. Oltu imar planı (Oltu Belediyesi Arşivi, 2020)

BÖLÜM 5

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Erzurum'un bir ilçesi olan Oltu, Karadeniz Bölgesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Geçmiş antik çağlara kadar uzanan Oltu ilçesi başta Selçuklu, Osmanlı ve Ruslar olmak üzere pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış ve farklı etnik grupların tarihi mirasları günümüze kadar ulaşmıştır.

Oltu'nun kentsel gelişimi üzerine hazırlanan bu çalışmada ilk olarak konumu, fiziksel özellikleri ve coğrafi özellikleri, tarihsel süreçteki gelişimi ve değişimi ele alınmıştır. Bu kapsamda tarihi yapılar üzerinden gelişim tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma kapsamında Oltu'da 10 adet tarihi yapı tespit edilmiş ve Urartular Dönemi'nden Oltu Kalesi, Harzemşahlar Dönemi'nden Mısri Zinnun Kümbeti, Selçuklu ve Roma Dönemi'nde yapıldığı tahmin edilen iki hamam, Osmanlı Dönemi'nden Arslan Paşa Külliyesi ve Cumhuriyet Okulu, Ermeniler tarafından inşa edilen Surp Kevork (Ermeni) Kilisesi, Ruslar Dönemi'nden Alexander Nevsky (Rus) Kilisesi, Karabekir Okulu ve 25 Mart Okulu incelenmiştir. Bu yapılardan Roma Dönemi'nde inşa edildiği düşünülen hamam ile 25 Mart Okulu ve Cumhuriyet Okulu günümüze ulaşamamıştır.

Urartular tarafından inşa edilen Oltu Kalesi, tarihi çağlarda önemli yol güzergâhları üzerinde yer almıştır. Kale savunmaya elverişli olmasına karşın farklı milletlerin ele geçirme isteğinden dolayı sık sık saldırılara ve yıkımlara maruz kalmıştır.

Oltu Kalesi'nden sonra, en eski yapı Mısri Zinnun Kümbeti'dir. 1226 yılında inşa edilen yapının altında mumyalığın olduğu varsayılmaktadır.

Arslan Paşa Külliyesi, 1666 yılında Mehmed Arslan Paşa tarafından ilk olarak camii, medrese ve misafirhane olarak inşa edilmiştir. Hamam, değirmen, mektep, imarethane, han önü, dükkanlar ve evler külliye vakfedilerek kentin sosyal

ihtiyaçlarının karşılanabileceği merkez haline gelmiştir. Sel baskınları ve tahribatlar sonucu cami, kütüphane ve medreseler günümüze ulaşabilmiştir.

Ruslar tarafından inşa edilen Karabekir Okulu, 1897 yılında; günümüze ulaşmayan 25 Mart Okulu, 1898 yılında; Rus Kilisesi ise 1909 yılında inşa edilmiştir. Karabekir Okulu'nun, yapı malzemesi ve cephe düzenlemesi açısından Rus Kilisesi ve 25 Mart Okulu ile benzerlik sergilediği görölmektedir.

Çalışmada Oltu'nun ilk yerleşiminden Cumhuriyet Dönemi'ne kadar uzanan süreçteki gelişimi ise arşivlerde ve literatürde kentin gelişimine ilişkin haritalar bulunmadığından, imar planı üzerinden aktarılmıştır.

Oltu'nun tarihsel süreç içerisindeki gelişiminde rol oynayan faktörlerin başında coğrafi ve strateji konumu sayılabilir. Oltu'nun ilk yerleşimi, Urartular tarafından yapılan iç kale ve dış surlardan oluşan Oltu Kalesi olup bu kale askeri bir yapı olarak inşa edilmiştir. Oltu Kalesi tarih boyunca çeşitli kavimlerin mücadelelerine sahne olmuş ve tarih boyunca bir takım eklemelere ve onarımlara maruz kalmıştır. Oltu Kalesi'nin yanında bulunan akarsu (Oltu ayı), ilçenin gelişiminde rol oynayan en önemli doğal faktördür. Oltu'nun kentsel gelişimi, 17. yüzyıla kadar Oltu ayı'nın güney tarafında, Oltu Kalesi'nin çevresinde yoğunluk kazanmıştır.

17. yüzyılda, Oltu'nun Osmanlı hâkimiyetinde bulunduğu dönemde, kayda değer bir kentsel gelişimden söz edilebilir. 17. yüzyılda kentin idari, eğitim ve sosyal ihtiyaçlarının büyük bir bölümü Arslan Paşa Külliyesi tarafından karşılanmıştır. Çıldır Sancağı'nın yöneticisi olan Arslan Paşa'nın konağının külliye içerisinde konumlanmasına bağlı olarak da sancağa bağlı yerleşimlerden kente ziyaretlerin sıkça olduğu; dolayısıyla bu durumun kentte bir hareketlilik yarattığı düşünölmektedir. Nitekim külliye içerisinde kente gelen ziyaretçilerin konaklayabilecekleri, gereksinimlerini giderebilecekleri han ve misafirhane de yer almaktadır. Ayrıca külliye içerisinde sıbyan mektebi ve medreselerin bulunması da kentin eğitim sebebi ile köylerden ve diğer kentlerden göç almış olma durumunu ortaya koymaktadır. Kentin gelişimi 18. yüzyıla kadar Arslan Paşa Külliyesi'nin çevresinde yoğunluk kazanmıştır.

Oltu'nun gelişimi, 18. yüzyılda Oltu Çayı'nın hem güney hem de kuzey yönünde tespit edilmiştir. Günümüzdeki adıyla Cumhuriyet Caddesi, 18. yüzyılda Oltu'nun gelişiminde önemli bir aks oluşturmuş ve yapılar bu cadde üzerinde yoğunlaşmıştır.

1877-1878 yılında Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra bölgeyi Ruslar ele geçirmiştir. Yaklaşık 40 yıl hüküm süren Ruslar, Oltu'ya gelişim açısından çeşitli yapılar kazandırmış; ancak bu süreçte kent planına yönelik bir çalışma yapılmamıştır.

Kentleşme, 1890-1915 yılları arasında kamu ve eğitim yapılarıyla hareketlilik kazanmıştır. 1. Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan dolayı yöre halkı tarafından Oltu Şura Hükümeti kurulmuştur. Kentsel gelişimin, 1919-1923 yılları arasında Cumhuriyet Caddesi, Ziyabey Caddesi ve Şendurak Caddesi üzerinde ilerlediği görülmüştür. Gelişim görülen caddelerin etrafında kamu, eğitim, askeri, ticari ve sivil yapıların olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç olarak; ilçe, önceleri iç kale ve dış surlar etrafında gelişim gösterirken 17. yüzyılın üçüncü çeyreğinden sonra Arslan Paşa Külliyesi'nin ikinci bir çekirdek oluşturması ile birlikte külliye çevresinde gelişmiştir. Osmanlı'nın son dönemlerinde ve Rus hâkimiyeti döneminde ise Oltu Çayı'nın kuzey yönünde gelişmiştir. Özellikle Osmanlı kentlerinde akarsudan yararlanarak şekillenmenin ön planda olduğu kabul edilirse, ilçenin gelişmesinde en büyük faktörden birinin Oltu Çayı olduğu söylenebilir. Oltu kent merkezinin ortasından geçmekte olan Erzurum-Ardahan karayolu (Cumhuriyet Caddesi) da her dönemde kentin makro formunu etkileyen faktörlerden biri olmuştur.

Oltu kent merkezindeki gelişimin genel olarak, Oltu Kalesi'nin ve Arslan Paşa Külliyesi'nin çevresinde, çevredeki muhtelif tepelik alanların eteklerinde, ana yollar ve Oltu Çayı boyunca olduğu söylenebilir. Oltu'nun tarihi çekirdeğini de Arslanpaşa, Şehitler, Halitpaşa ve Yusuf Ziya mahallelerinin oluşturduğu; dolayısıyla tarihi yapıların bu mahallelerde yoğun olduğu belirtilebilir.

KAYNAKLAR

- Ababay, F. (1987). *Çıldır Tarihi*. Ankara: Kadioğlu Matbaası
- Ağca İ. K. (1998). *Oltu'ya Genel Bir Bakış*. Atatürk Üniversitesi Oltu Meslek Yüksekokulu, Geçmişten Geleceğe Oltu Sempozyumu, Erzurum
- Akçay, M. (1993). *Oltu'dan Selam: Oltu'daki Tarihi Eserler* (Sayı 1-12). İstanbul: Bakoğlu Matbaası
- Aslan Y., Boy A. (2017). *Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars'ta Eğitim ve Eğitim Kurumları*. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 59, 547-576.
- Aydın, A. (2006). *Çoruh Vadisi (TAO) ve Oltu'nun Osmanlı Hakimiyetine Girmesi*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1, 205-221.
- Aydoğan, E. (2017). *Oltu Şura Hükümeti ve Yasin Haşimoğlu'nun Hatıraları* (3. Baskı). Erzurum: Salkımsöğüt
- Aslan, B. (1998). *I.Dünya Savaşı Esnasında Azerbaycan Türklerinin Oltu'daki Yardım Faaliyetleri*. Atatürk Üniversitesi Oltu Meslek Yüksekokulu, Geçmişten Geleceğe Oltu Sempozyumu, Erzurum
- Berkli, Y. (2011). Anadolu'daki Koyun, Koç ve At Heykel Biçimli Mezartaşlarında Görülen Damgalar: "Kökenleri, Sanat Tarihindeki Yer ve Önemleri". Ekev Akademi Dergisi, 46, 235-246.
- Ceylan A., Günaşdı Y. (2018). *Erzurum'un Eskiçağ Kaleleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları
- Çadircı, M. (1963). *Anadolu'da Redif Askeri Teşkilatının Kuruluşu*. Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, 14, 63-75.
- Çınar, S. (2010). *Erzurum'da Hamam Mimarisi ve Hamam Kültürü*. Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- Çöl, Ş. (1998). *Kentlerimizde Kimlik Sorunu ve Günümüz Kentlerinin Kimlik Derecesini Ölçmek İçin Bir Yöntem Denemesi*. Mimar Sinan Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- Değirmenci, S. (2010). *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı Öncesi Çıldır Eyaleti'nin İdari, Siyasi, Askeri, Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı*. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

- Demirel, M. (1998). *İşgal Yıllarında Oltu*. Atatürk Üniversitesi Oltu Meslek Yüksekokulu, Geçmişten Geleceğe Oltu Sempozyumu, Erzurum
- Dumlu, A. (2015) *Erzurum ve Çevresindeki Urartu Yazıtlarında Geçen Yer İsimlerinin Lokalizasyonu*. Kafkas Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- Eğilmez, S. (2004). *Erzurum ve Çevresinin Ortaçağ Boyunca Tarihi Coğrafyası*. Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum.
- Güler, M. (2011). *Osmanlı Devletinde Haremeyn Vakıfları. (16. Ve 17. Yüzyıllar) (2. Baskı)*, İstanbul: Çamlıca Yayınları
- Gündoğdu, H. (1991). *Aşkale Yakınlarında Karasu (Aşveyishan) Hanı*. Ankara: Vakıflar Dergisi, 289-300.
- Gündoğdu, H. (1997). *Kuzeydoğu Anadolu Yol Güzergahı Ve Karakulak Menzili*. Nevşehir: Otlukbeli Sempozyumu
- Gündoğdu, H. (1998). *Oltu İlçe Merkezindeki Bazı Kültürel ve Tarihi Kalıntılar*. Atatürk Üniversitesi Oltu Meslek Yüksekokulu, Geçmişten Geleceğe Oltu Sempozyumu, Erzurum
- Gündoğdu, H., Bayhan, A.A., Aktemur, A.M., Kukaracı, İ. U., Çelik, A. (2002). *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Oltu*. Erzurum: Oltu Ticaret ve Sanayi Odası Kültür Yayınları
- Gündoğdu, H., Bayhan A. A., Arslan, M. (2010). *Sanat Tarihi Açısından Erzurum*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları
- Gündoğdu, H. (2007). *Erzurum'da Doğa Kültür Tarih ve Sanat Eserleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları
- Kahraman, S. A., Dağlı, Y. (1999). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi (2. Cilt 2. Kitap)* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Kalafat, Y. (2000). *Kuzeydoğu Anadolu'da Ulucanlar*. Elazığ: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 5, 395-405.
- Kılıç, B. (2011). *19. Yüzyılda Çıldır Sancağı'nın İdari Yapısı*. Kafkas Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- Kılıç, S. (1998). *İşgalden Kurtuluşa Oltu (1878-1920)*. Atatürk Üniversitesi Oltu Meslek Yüksekokulu, Geçmişten Geleceğe Oltu Sempozyumu, Erzurum
- Kılıç, Ü. (2008). *Oltu Arslan Paşa Külliyesi*. Karadeniz Araştırmaları, 17, 113-131.
- Kırzioğlu, M.F. (1953). *Kars Tarihi (Cilt: I)*. İstanbul: Işıl Matbaası
- Kırzioğlu, M.F. (1970). *Tav-eli'nin Doğu Merkezi Oltu'nun Tarih Çizgileri*. Erzurum: Turizm, Tanıtma ve Kültür Derneği Özel Yayını

Kırzioğlu, M.F. (1984). *Selçuklu-Fetihlerinden (1064-1071) Önce Doğu Anadolu'da Türk Boy ve Oymaklarından Kalma Dağ ve Su Adları*. Ankara: Türk Yer Adları Sempozyumu (11-13 Eylül)

Kırzioğlu, I., Savran G. (1998). *Oltu Kenti İmar Planı Çalışmaları*. Atatürk Üniversitesi Oltu Meslek Yüksekokulu, Geçmişten Geleceğe Oltu Sempozyumu, Erzurum

Konukçu, E. (1998). *Tarihi Akışta Oltu*. Atatürk Üniversitesi Oltu Meslek Yüksekokulu, Geçmişten Geleceğe Oltu Sempozyumu, Erzurum

Konyalı, İ. H. (1960). *Abideleri ve Kitabeleriyle Erzurum Tarihi*. İstanbul: Ercan Matbaası

Köşklü, Z. (1999). *17. ve 18. Yüzyıl Osmanlı Medreselerinin Tipolojisi*. Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum

Kucak, Ö. (2018). *Çıldır Sancağı (1830-1877)*. Atatürk Üniversitesi/Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum

Kütükoğlu, B. (1993). *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri*. İstanbul: Fatih Cemiyeti Yayını

Oltu Hizmet Birliği. (1989). *Oltu*. Erzurum: Hizmet Birliği

Önal, S. (1968). *Milli Mücadele'de Oltu*. Ankara: Ayyıldız Matbaası

Özkan, H. (1994). *Erzurum ve İlçelerindeki Hristiyan Mimarisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Özkan, H. (2016). *Saltuklu Mimarisi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları

Özav, L. (1991). *Oltu'nun Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum

Özav, L. (1995). *Oltu'nun Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası*. Erzurum: Taş Medrese Yayınları

Özer, M.A. (1971). *Tarihte Çıldır Atabeğleri ve Torunları*. Erzurum: Taş Medrese

Parlak, T. (2001). *Erzurum'da Oltu Taşı ve Kuyumculuk Sanatı*. Erzurum: Oltu Ticaret ve Sanayi Odası Kültür Yayınları.

Payne, M. R. (2006). *Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu*. İstanbul.

Rasimgil, M. (2017). *Rus Yönetiminde Kars Şehir Merkezinin İmarı ve Anıtsal Yapıları*. İstanbul Teknik Üniversitesi/Fen Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Solmaz G. (1994). *Erzurum-Kars ve Yöresi Kaleleri (XI. yy. - XV. yy)*. Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.

Toksoy, A. (1998). *Ortaçağda Oltu ve Çevresi*. Atatürk Üniversitesi Oltu Meslek Yüksekokulu, Geçmişten Geleceğe Oltu Sempozyumu, Erzurum

Toksoy, A. (2015). *Ortaçağda Oltu ve Çevresi*. Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık

Tuncer, O. C. (2007). *Anadolu Kervan Yolları*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları

Uluçam, A. (1983). *Oltu'da Arslanpaşa Külliyesi*. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, VI, 93-107.

Yücel, Y., Sevim, A. (1990). *Türkiye Tarihi (C: II)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Yıldırım, S. (2007). *Okçular/Berta Havzası ve Çevresinde Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar*. Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum.

Zaimoğlu, S. A. (2007). *Oltu Şura Hükümeti*. Selçuk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Arşivler

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) Belgeleri

- Bâb-ı Âsafî Mektûbî Mühimme
- Hatt-ı Hümayûn
- Meclis-i Vâlâ
- Nüfus Defterleri
- Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum

Erzurum Kültür Varlıkları Bölge Kurulu Arşivi

Erzurum Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi

Erzurum Anıtlar ve Röleve Müdürlüğü Arşivi

Erzurum Kültür Turizm Müdürlüğü Arşivi

Oltu Halk Kütüphanesi Arşivi

Oltu 25 Mart Okulu Müdürlüğü Arşivi

İnternet Kaynakları

URL - 1: <http://erzurumarsivi.com/>

URL - 2: <https://www.youtube.com/watch?v=lBwgD5pTKyY&t=2s> Erişim Tarihi: 12.11.2019

URL – 3: <http://docplayer.net/86421258-Qartvelebi-pirvel-msoflio-omsigeorgians-in-world-war-i.html>

URL - 4: <https://news.tut.by/society/445197.html?crnd=75386>

URL - 5: <https://tr.pinterest.com/pin/520517669413401144/>

URL - 6: <https://tr.pinterest.com/pin/530791506063442117/>

URL - 7: <https://blog.tatildukkani.com/gorkemli-kalesi-ve-surlariyla-anavarza-oren-yeri/>

URL - 8: <https://www.hatayvatan.com/bakras-kalesi-hakettigi-degeri-bulacak.html>

URL - 9: <http://treasury.am/hy/%D5%AC%D5%B8%D6%82%D5%BD%D5%A1%D5%B6%D5%AF%D5%A1%D6%80-4357>

URL - 10: https://www.kitantik.com/sozluk/Erzurum-Oltu-Arslan-Pasa-Camisi-Yeni-Yil-Tebriki_0z8kgljm1fnzd1mof

URL - 11: <https://twitter.com/zeyreky/status/1026102324547215360>

URL – 12: <https://forums-su.com/viewtopic.php?f=195&t=539449>

URL – 13: <http://www.oltu.adalet.gov.tr/bolge/oltu.html>

URL - 14: <http://sobory.ru/article/?object=42401>

URL - 15: <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/kars-fethiye-cami>

URL - 16: <https://sobory.ru/article/?object=42401>

URL - 17: <https://forums-su.com/viewtopic.php?f=195&t=539449>

URL – 18: <https://kars.ktb.gov.tr/TR-54889/xixyy-baltik-mimari-ornekleri.html>

ÖZGEÇMİŞ

Yunus Emre DURMAZ, 1995 yılında Erzurum’da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Erzurum’da tamamladı. 2013 yılında Yozgat Bozok Üniversitesi Mimarlık bölümünü kazandı ve 2017 yılında mezun oldu. Bir süre İstanbul’da çeşitli mimarlık bürolarında çalıştı. 2018 yılında Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı’nda yüksek lisans öğrenimine başladı ve halen öğrenimine devam etmektedir.